

PORADNIK JĘZYKOWY

INDEKS 369616
NAKLAD 470 egz.

WYDAWNICTWA UNIWERSYTETU
WARSZAWSKIEGO
WARSZAWA 2006

4

(633)

ISSN 0551-5343

9 770551 534064

KOLEGIUM REDAKCYJNE

prof. dr hab. Halina Satkiewicz (redaktor naczelny),
dr Wanda Decyk, prof. dr hab. Stanisław Dubisz,
prof. dr hab. Włodzimierz Gruszczyński,
prof. dr hab. Józef Porayski-Pomsta,
prof. dr hab. Elżbieta Sękowska

RADA REDAKCYJNA

prof. dr hab. Halina Satkiewicz (przewodnicząca), prof. dr hab. Jan Basara,
dr Wanda Decyk, prof. dr hab. Stanisław Dubisz,
prof. dr hab. Barbara Falińska, dr Magdalena Folland-Kugler,
prof. dr hab. Włodzimierz Gruszczyński, prof. dr hab. Andrzej Markowski,
prof. dr hab. Leszek Moszyński, prof. dr hab. Józef Porayski-Pomsta,
prof. dr hab. Elżbieta Sękowska, prof. dr hab. Teresa Skubalanka

Redaktor

Wiesława Kruszka

Redaktor techniczny

Elżbieta Czajkowska

Korektor

Monika Michniewicz

Adres redakcji

00-497 Warszawa, ul. Nowy Świat 4, tel. 55 31 321

<http://www.wuw.pl>; e-mail: wuw@uw.edu.pl

Dział Handlowy WUW: tel. (0 48 22) 553-31-333; e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Księgarnia internetowa: <http://www.wuw.pl/ksiegarnia>

Wydanie dofinansowane przez Ministerstwo Nauki i Informatyzacji

© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2006

PL ISSN 0551-5343

Ark. wyd. 5,03. Ark. druk. 5,25. Papier offsetowy 80 g/m²

Druk i oprawa: EFEKT s.j.

Warszawa, ul. Lubelska 30/32, tel.: 22 618 57 07

PORADNIK JĘZYKOWY

MIESIĘCZNIK ZAŁOŻONY W R. 1901 PRZEZ ROMANA ZAWILIŃSKIEGO

ORGAN TOWARZYSTWA KULTURY JĘZYKA

Zarząd Główny, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa

<http://www.tkj.uw.edu.pl>

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

<i>Jolanta Migdał</i> : Słownictwo wygasające w leksykografii	3
<i>Małgorzata Witaszek-Samborska</i> : Nazwy pożywienia w <i>Słowniku języka polskiego</i> pod redakcją Mieczysława Szymczaka i w <i>Uniwersalnym słowniku języka polskiego</i> pod redakcją Stanisława Dubisza	14
<i>Anna Piotrowicz</i> : Nazwy zabawek i zabaw dziecięcych w słownikach języka polskiego z XX wieku	27
<i>Krzyszyna Długosz-Kurczabowa</i> : Słownictwo gwarowe w słownikach ogólnych języka polskiego (SJPDor – SJPSzym)	45
<i>Józef Porayski-Pomsta</i> : Słownictwo pochodzenia obcego w <i>Uniwersalnym słowniku języka polskiego</i> pod redakcją S. Dubisza	58

SPRAWOZDANIA, UWAGI, POLEMIKI

<i>Ewelina Kwapien</i> : <i>Glosa do dziejów leksykografii polskiej</i> . Warszawa 17–18 listopada 2005. Konferencja poświęcona pamięci Profesora Mieczysława Szymczaka	70
---	----

RECENZJE

<i>Małgorzata B. Majewska</i> : Piąty słownik homonimów	75
---	----

CONTENTS

ARTICLES AND DISSERTATIONS

<i>Jolanta Migdał: Expiring Vocabulary in Lexicography</i>	3
<i>Małgorzata Witaszek-Samborska: Names of Food in the Dictionary of Polish Language</i> ed. by Mieczysław Szymczak and in the <i>Universal Dictionary of Polish Language</i> ed. by Stanisław Dubisz	14
<i>Anna Piotrowicz: Names of Toys and Children's Games in Polish Language Dictionaries from the 20th Century</i>	27
<i>Krystyna Długosz-Kurczabowa: Dialectic Vocabulary in General Polish Language Dictionaries (SJPDor – SJPSzym)</i>	45
<i>Józef Porayski-Pomsta: Vocabulary of Foreign Origin in the Universal Dictionary of Polish Language</i> ed. by S. Dubisz	58

REPORTS, NOTICES, POLEMICS

<i>Ewelina Kwapien: Gloss to the History of Polish Lexicography. Warsaw 17–18th November 2005. The Conference Devoted to the Memory of Professor Mieczysław Szymczak</i>	70
---	----

REVIEWS

<i>Małgorzata B. Majewska: The Fifth Dictionary of Homonyms</i>	75
---	----

Jolanta Migdał
(Poznań)

SŁOWNICTWO WYGASAJĄCE W LEKSYKOGRAFII

„Słownictwo jest, jak wiadomo, tą częścią języka, która najszybciej reaguje na rozmaite czynniki zewnętrzne wywołujące zmiany: rodzenie się nowych wyrazów a odchodzenie starszej warstwy. Leksykony rejestrują te zmiany z pewnym, niekiedy znacznym, opóźnieniem. Podstawa wyboru słownictwa jest tu udokumentowana tekstami kanonu reprezentującego najwyższy poziom pisanej polszczyzny ogólnej”¹. Tak piszą we wstępie do książki *Nie dajmy zginąć słowom. Rzecz o odchodzącym słownictwie* Kwiryna Handke, Hanna Popowska-Taborska i Irena Galsterowa. Postanowiłam więc przyjrzeć się wygasającemu słownictwu w najnowszych ogólnych słownikach języka polskiego.

W słownikach spotykamy różny sposób kwalifikowania chronologicznego. Najczęściej pojawiają się kwalifikatory *dawny* i *przestarzały*, ale można brać także pod uwagę inne określenia dotyczące frekwencji: *rzadki* czy *wychodzący z użycia*. Nie jest moim zamierzeniem zastanawianie się w tym miejscu nad problemem kwalifikatorów². Zacytuję tutaj tylko Jolantę Klimek, która, zwracając uwagę właśnie na różne sposoby kwalifikowania form językowych w słownikach, próbowała przyjrzeć się kierunkom i tempu zmian statusu słownikowego dubletów przysłówkowych:

Przymiotniki *dawny* i *przestarzały*, funkcjonujące w roli kluczowych dla mnie kwalifikatorów, definiowane są w słownikach odpowiednio:

dawny – ‘odległy w czasie, sięgający dalekiej przeszłości, pochodzący z odległych lat; starożytny, staroświecki’ (SJPD, SJPS); ‘istniejący w przeszłości, pochodzący z odległych czasów; stary’ (SWJP); ‘odległy w czasie, sięgający dalekiej przeszłości, pochodzący z odległych lat; starożytny, staroświecki’ (USJP); ‘to, co istniało w czasach bar-

¹ K. Handke, H. Popowska-Taborska, I. Galsterowa, *Nie dajmy zginąć słowom. Rzecz o odchodzącym słownictwie*, Warszawa 1996, s. 9–10.

² Różne sposoby charakteryzowania wyrazów hasłowych oraz dzieje stosowanych w polskich słownikach kwalifikatorów przedstawił w swoim artykule Bogdan Walczak. Zob. B. Walczak, *Kwalifikatory w słownikach języka polskiego*, [w:] *Wokół języka. Rozprawy i studia poświęcone pamięci profesora Mieczysława Szymczaka*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1988, s. 413–422.

dzo odległych od tych, w których żyjemy lub o których mówimy, albo pochodzi z tych czasów' (ISJP); 'taki, który powstał lub zdarzył się w odległym czasie, w przeszłości' (PSWP). Cechy powtarzane we wszystkich leksykonach: 'pochodzący z przeszłości, z odległych czasów';

przestarzały – 'wyszły z użycia, ze zwyczaju, z mody itp.; nienowoczesny, przebrzmiały, przeżyty, anachroniczny, niemodny' (SJPD); 'taki, który wyszedł z użycia, ze zwyczaju, z mody; niestosowany już, rzadko spotykany; nienowoczesny, niemodny, anachroniczny' (SJPS); 'taki, który nie jest już używany, stosowany, praktykowany, który stanowi przeżytek; niemodny, nienowoczesny' (SWJP); 'taki, który wyszedł z użycia, ze zwyczaju, z mody, niestosowany już, rzadko spotykany; nienowoczesny, niemodny, anachroniczny' (USJP); 'coś, co jest przestarzałe, jest już nienowoczesne lub wyszło z użycia' (ISJP); 'taki, który już nie jest używany, praktykowany, który stanowi przeżytek' (PSWP). Cechy powtarzane wszędzie: 'anachroniczny, nienowoczesny, nieużywany'.

Problematyczne wydaje się jednak zdefiniowanie zakresu użycia tych przymiotników. Konfrontacja definicji wymienionych przymiotników z denotacją kwalifikatorów ujawnia pewne nieścisłości. Słowniki na ogół nie wyjaśniają, co należy rozumieć przez dany kwalifikator chronologiczny. Chlubnym wyjątkiem jest tu *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod redakcją Stanisława Dubisza, gdzie sprecyzowano, kto używa jeszcze słów opatrzonych kwalifikacją: *arch*[aizm leksykalny], *histor*[yzm; archaizm rzeczowy], *przestarzały*³.

Przywołam więc omówienie kwalifikatora *przestarzały* z *Uniwersalnego słownika języka polskiego*: „Kwalifikator *przestarz.* – *przestarzały*. Wyrazy z tym kwalifikatorem są używane przez przedstawicieli pokolenia najstarszego i starszego, dość dobrze znane pokoleniu średniemu (choć rzadziej przez nie używane). W zasadzie nie występują w wypowiedziach osób należących do pokolenia młodszego i najmłodszego. Wyrazy *przestarzałe* należą do słownictwa czynno-biernego, które **w y c h o d z i z u ż y c i a** [podkreśl. – J.M.]”⁴. Jest to oczywiście opinia zawarta w najnowszym słowniku, ale wydaje się, że właśnie takie rozumienie kwalifikatora *przestarzały* było właściwe także stosującym go autorom poprzednich leksykonów, którzy opatrywali nim słownictwo wychodzące z języka, wygasające.

Jak już wspomniałam, postanowiłam przyjrzeć się właśnie takiemu słownictwu w najnowszych ogólnych słownikach języka polskiego. Uwzględniłam więc następujące leksykony:

- *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* pod redakcją Haliny Zgólkowej⁵,
- *Słownik współczesnego języka polskiego* pod redakcją Bogusława Dunaja⁶,

³ J. Klimek, *Dawne, przestarzałe, rzadkie, nieobecne. Kierunki i tempo zmian statusu słownikowego dubletów przysłówkowych* (w druku).

⁴ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 1, Warszawa 2003, s. XL.

⁵ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgólkowa, Poznań 1994–2005. Dalej stosuję skrót PSWP. Tutaj wykorzystuję tomy 1–18, Poznań 1994–1998.

⁶ *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996. Dalej stosuję skrót SWJP. Tutaj wykorzystuję pierwsze, jednotomowe wydanie.

- *Inny słownik języka polskiego* pod redakcją Mirosława Bańki⁷,
- *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod redakcją Stanisława Dubisza⁸.

Natomiast punktem wyjścia stał się dla mnie *Słownik języka polskiego* pod redakcją Mieczysława Szymczaka⁹. Z pierwszego tomu słownika (hasła na litery od A do K) wyekscerpowałam wszystkie hasła opatrzone kwalifikatorem *przestarzały*. Interesowały mnie przestarzałe „w całości”, co oznacza, że nie brałam pod uwagę przestarzałych znaczeń, chyba że wszystkie znaczenia przy haśle wieloznacznym opatrzone były uwzględnianym przeze mnie kwalifikatorem. W ten sposób zebrana baza materiałowa liczy 262 leksemy.

SJPS ukazał się prawie trzydzieści lat temu. Chciałam więc skonfrontować słownictwo uznane w nim za przestarzałe z najnowszymi słownikami, aby znaleźć odpowiedź na pytanie o żywotność tego słownictwa, o tempo jego wychodzenia z polszczyzny ogólnej. Okazuje się, że na te 262 leksemy PSWP notuje aż 259, czyli 99%, a USJP – 245, czyli niewiele mniej (94%). Natomiast SWJP i ISJP uwzględniają tylko część interesującego mnie słownictwa: SWJP – 110 leksemów (42%), ISJP – 136 leksemów (52%). Różnice te wynikają oczywiście z charakteru i objętości słowników. PSWP w zamierzeniu autorów miał objąć całość polskiej leksyki, także tę część już archaiczną, dawną, przestarzałą, natomiast SWJP w założeniu był słownikiem jednotomowym zawierającym najnowsze, aktualne polskie słownictwo. Liczący cztery tomy USJP odnotowuje około 100 tysięcy haseł, a SWJP ma haseł „tylko” 62 tysiące. Autorzy wszystkich leksykograficznych opracowań podkreślają, że wprowadzają do słowników nową leksykę. Trzeba więc, jeśli nawet nie zawsze jest to sygnalizowane wprost, przyjąć, że w przemyślany sposób pomijano w nich właśnie to słownictwo, które się z polszczyzny współczesnej wycofuje, które wygasa, przestało albo przestało być używane. Spójrzmy więc, co w tych najnowszych słownikach pominięto.

Jedynym hasłem, którego nie powtórzono w żadnym słowniku, jest *buks* 'panewka, w której obraca się koło'¹⁰, w większości brakuje haseł:

- *ajerowy* 'tatarakowy': tylko PSWP;
- *argentan* 'mosiądz wysokoniklowy, alpaka': tylko PSWP – *dawny*;
- *cembrzyna* 'cembrowina': tylko USJP – *przestarzały, budowlany* z odsyłaczem do *cembrowina*;

⁷ *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, Warszawa 2000. Dalej stosuję skrót ISJP. Tutaj wykorzystuję tom 1, Warszawa 2000.

⁸ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2003. Dalej stosuję skrót USJP. Tutaj wykorzystuję tom 1, Warszawa 2003.

⁹ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, wyd. V, Warszawa 1988. Dalej stosuję skrót SJPS. Artykuł powstał jako referat na konferencję poświęconą pamięci Profesora Mieczysława Szymczaka.

¹⁰ Wszystkie cytowane definicje znaczeniowe pochodzą ze SJPS.

- *czochoać* 'trzeć, ocierać, drapać': tylko PSWP – *przestarzały, dziś gwarowy*;
- *domniemać się/domniemywać się* 'dorożumieć się, domyślić się, przypuścić': tylko PSWP – *przestarzały*;
- *gratulant* 'osoba składająca gratulacje': tylko PSWP – *wychodzący z użycia*;
- *imać* 'chwytać, brać': tylko PSWP – *dawny*;
- *instruktarz* 'zbiór instrukcji, przepisów': tylko PSWP – *dawny*;
- *jużci* 'wyraz wzmacniający twierdzenie, nadający mu odcień pewności, przekonania': tylko PSWP – *dawny*;
- *każdodzienny* 'zdarzający się każdego dnia, powtarzający się każdego dnia, codzienny': tylko PSWP – *rzadki z odsyłaczem do każdodzienny*;
- *kipi-kasza* 'rodzaj gry w piłkę': tylko USJP – *przestarzały*;
- *knajpować* 'przesiadywać, spędzać czas w knajpach': tylko PSWP – *wychodzący z użycia*.

Jednak, jak wynika z przedstawionych danych liczbowych, większość leksemów uznanych w SJPS za przestarzałe we współczesnych (choć nie wszystkich) słownikach została odnotowana. Jakie jest więc miejsce tej leksyki we współczesnej polszczyźnie, jaki jest jej status według autorów najnowszych słowników?

Można zaryzykować twierdzenie, że jest to warstwa słownictwa już nieużywanego lub wychodzącego z użycia. Przeważającą część zanotowanych haseł opatrzone bowiem wskazującym na taki charakter kwalifikatorem. Przede wszystkim powtarza się kwalifikator *przestarzały*. W PSWP dotyczy on 99, a w USJP aż 157 leksemów. Informacja o tym, że *słowo jest przestarzałe* znalazła się przy 42 wyrazach w ISJP. Tylko w SWJP nie ma takich określeń, co wynika z założeń tego opracowania. *Przestarzałymi* są takie hasła, jak np.:

- *ajentura* 'przedstawicielstwo jakiejś instytucji, urzędu': PSWP, USJP;
- *amplifikator* 'wzmacniacz elektryczny': PSWP, USJP;
- *apasz* 'człowiek należący do świata przestępczego, opryszek, rzezimieszek': PSWP, USJP;
- *aptekarzowa* 'żona aptekarza': PSWP, USJP;
- *aptekarzówna* 'córka aptekarza': PSWP, USJP;
- *bałamutka* 'kobieta zalotna, kokietka': PSWP, ISJP, USJP;
- *bezbożnictwo* 'niewiara w istnienie Boga lub bogów, występowanie przeciwko religii': PSWP, ISJP, USJP;
- *bibosz* 'człowiek lubiący napoje alkoholowe, pijący ich dużo': PSWP, ISJP, USJP;
- *bor* 'wiertło': PSWP, USJP;
- *buchalter* 'księgowy': PSWP, ISJP, USJP;
- *cny* 'cnotliwy, zacny, szlachetny, prawy, dostojny, czcigodny': PSWP, ISJP, USJP;

- *drogista* 'sprzedawca w drogerii, absolwent szkoły drogistycznej': PSWP, USJP;
- *drogistka* 'kobieta sprzedająca w drogerii, prowadząca drogerię': PSWP, USJP;
- *dwukonka* 'dorożka dwukonna': PSWP, USJP;
- *dzieciństwo* 'wiek dziecięcy, dzieciństwo': PSWP, ISJP, USJP;
- *fatygant* 'mężczyzna asystujący, nadskakujący kobiecie, mężczyzna starający się o jej względy': PSWP, ISJP, USJP;
- *frasobliwie* 'z troską, z zakłopotaniem': PSWP, ISJP, USJP;
- *gilza* 1. 'rodzaj rurki z bibułki do papierosów', 2. 'metalowa rurka wypełniona materiałem wybuchowym, obejmująca pocisk, łuska': PSWP, USJP¹¹;
- *hałaburda* 'awanturnik, zawadiaka, krzykacz': PSWP, USJP;
- *hołysz* 'człowiek biedny, zubożały, golec, biedak': PSWP, USJP;
- *inzerat* 'ogłoszenie w czasopiśmie, mające zwykle charakter reklamowy, anons': PSWP, USJP;
- *jednokonka* 'pojazd zaprzężony w jednego konia': PSWP, USJP;
- *kaleta* 'woreczek skórzany na pieniądze i drobiazgi, noszony dawniej przy pasie, sakwa': PSWP, USJP;
- *karminować* 'barwić usta, policzki na kolor karminu, malować, różować': PSWP, USJP;
- *konkieta* 'wywarcie na kimś wielkiego wrażenia, sukces w sprawach sercowych': PSWP, USJP.

Ale na proces wycofywania się leksemów z czynnego słownictwa i przechodzenia do językowego archiwum wskazują także inne zastosowane przy interesujących mnie hasłach kwalifikatory i określenia. Spośród kwalifikatorów użyte zostały *dawny* (30 razy w PSWP), *wychodzący z użycia* (11 razy w PSWP), *historyzm* (7 razy w USJP), *archaizm* (2 razy w USJP) czy też *rzadki* (18 razy w PSWP, 29 razy w SWJP). Może pojawić się także informacja w obrębie definicji znaczeniowej, że coś było *dawniej* lub że jest to *dawna* nazwa, *dawne* określenie (tak się dzieje 14 razy w SWJP i 10 razy w ISJP). Przykładowo w taki właśnie sposób określono leksemy:

- *aeroplan* 'samolot': PSWP, USJP – *przestarzały*, ISJP – *dawna nazwa*;
- *aeroport* 'port lotniczy': PSWP – *dawny*, USJP – *przestarzały*;
- *arenda* 1. 'najem, dzierżawa', 2. 'opłata za dzierżawę czegoś': PSWP – *dawny*, USJP – *przestarzały* (podobnie: *arendarz*, *arendować*);
- *bakcyl* 'bakteria, zarazek': PSWP, ISJP, USJP – *przestarzały*, SWJP – *dawniej*, *dziś* *rzadkie*;

¹¹ Anna Piotrowicz podaje, że *gilza* w tym pierwszym znaczeniu powróciła do współczesnego języka, uważa, że wyraz ten można uznać, zgodnie z terminologią Kwiryny Handke, za archaizm przywrócony. Jak widać, słowniki jednak tego jeszcze nie odnotowały. Zob. A. Piotrowicz, *Życie wyrazów – tempo przeobrażeń leksykalno-semantycznych w polszczyźnie XX wieku* (w druku).

- *czelny* 'nadmiernie śmiały, arogancki, bezczelny, zuchwały': PSWP - *rzadki*, USJP - *przestarzały*;
- *dalibóg* 'wykrzyknik używany w celu potwierdzenia prawdziwości tego, co się mówi, słowo daję, naprawdę': PSWP - *dawny*, ISJP - *dawniej* mówiono, słowo *przestarzałe*, USJP - *przestarzały*;
- *dobrodziejka* 1. 'kobieta wyświadczająca komuś coś dobrego, oddająca przysługę, filantropka', 2. 'tytuł grzecznościowy': PSWP - 1. *wychodzący z użycia*, 2. *przestarzały*, ISJP - 1. słowo *przestarzałe*, 2. używano *dawniej*, USJP - *przestarzały*;
- *dysputant* 'uczestnik dysputy, dyskutant': PSWP - *rzadki*, USJP - *przestarzały*;
- *ekwipaż* 'lekki pojazd konny zwykle luksusowy': PSWP, USJP - *przestarzały*, SWJP - *dawna nazwa*;
- *folgować* 1. 'dawać folgę, dawać upust czemuś, powodować się czym w postępowaniu', 2. 'zmniejszać natężenie, tempo, zwalniać, zmniejszać się': PSWP - 1. *wychodzący z użycia*, 2. *przestarzały*, SWJP - 1. i 2. *rzadki*, ISJP - słowo *przestarzałe*, *dziś książkowe*, USJP - *przestarzały*;
- *frasować się* 'martwić się': PSWP, ISJP, USJP - *przestarzały*, SWJP - *rzadki*;
- *freblanka* 'wychowawczyni dzieci w wieku przedszkolnym ucząca metodą freblowską, pogładową, przedszkolanka': PSWP - *dawny*, USJP - *przestarzały* (podobnie: *freblowski*, *freblówka*);
- *guwernantka* 'nauczycielka domowa, wychowawczyni dzieci w zamożnych rodzinach': PSWP - *dawny*, SWJP - *dawniej*, ISJP - *dawniej*, USJP - *historyzm*;
- *hulajdusza* 'człowiek lubiący hulać, hulaka, zawadiaka': PSWP - *wychodzący z użycia*, ISJP, USJP - *przestarzały*;
- *iluzjon* 'nazwa kina używana w początkowym okresie filmu niemego': PSWP - *dawny*, USJP - *przestarzały*;
- *intrata* 'dochód, zysk': PSWP - *dawny*, USJP - *przestarzały*;
- *kokota* 'kobieta lekkich obyczajów, utrzymana': PSWP, ISJP, USJP - *przestarzały*, SWJP - *dawniej*;
- *konsyliarz* 'lekarz, doktor': PSWP, SWJP - *rzadki*, *dawniej*, USJP - *przestarzały* lub *książkowy*, *żartobliwy*;
- *konwikt* 'szkoła, zwykle przyklasztorna z internatem, internat przy szkole': PSWP - *historyczny*, ISJP - *dawna szkoła*, USJP - *historyzm*;
- *konwikt* 'uczeń mieszkający w konwikcie': PSWP - *dawny*, USJP - *historyzm* (podobnie: *konwiktorski*);
- *koperczaki* 'umizgi, zaloty': PSWP, ISJP - *przestarzały*, USJP - *archaizm*;
- *kramarstwo* 'handlowanie drobnymi towarami, zawód kramarza': PSWP - *wychodzący z użycia*, SWJP - *rzadki*, ISJP, USJP - *przestarzały* (podobnie: *kramarz*);

– *kupcowa* 1. 'kobieta zajmująca się handlem', 2. 'żona kupca': PSWP, USJP – *przestarzały*, SWJP – *dawniej*.

Innym sposobem zasygnalizowania wycofywania się leksemu z polszczyzny ogólnej jest użycie dość pojemnego (i stąd niestety dość nieprecyzyjnego) kwalifikatora *książkowy*. We wstępie do USJP czytamy: „Kwalifikator *książk.* – *książkowy*. Dotyczy on jednostek słownikowych, których rozumienie i stosowanie wymaga przygotowania intelektualnego i kompetencji językowej większych niż te, które stanowią motywację używania słownictwa podstawowego. Można zatem przyjąć, że kwalifikator *książk.* odnosi się do tego podzbioru słownictwa, które charakteryzuje wypowiedzi osób należących do warstwy inteligencji humanistycznej. Odnosi się do słownictwa powszechniej stosowanego [...], do tzw. słownictwa erudycyjnego [...], jak również do wyrazów rzadziej używanych [...]"¹². Natomiast autorzy ISJP objaśniają: „jako *książkowe* kwalifikowane są jednostki dość zróżnicowane, których wspólną cechą jest to, że występują zwykle w pisanej odmianie języka lub w starannych wypowiedziach mówionych. Przeważnie należą do stylu publicystycznego lub literackiego"¹³. Określenie *książkowy* w odniesieniu do haseł uznanych w SJPS za przestarzałe zastosowane zostało wielokrotnie, zwłaszcza w ISJP (29 razy) oraz w USJP (43 razy), a także w PSWP (13 razy). Zdarza się też, że autorzy opracowań leksykograficznych łączą kwalifikatory *przestarzały* i *książkowy*, podkreślając zwykle w wyrażeniu – *przestarzały, dziś książkowy* – specyficzną żywotność leksemów (PSWP – 11 razy, ISJP – 25 razy, USJP – 2 razy), np.:

– *abominacja* 'odraza, obrzydzenie, wstręt': PSWP, ISJP, USJP – *książkowy*, SWJP – *rzadki*;

– *admirator* 'ten, kto admiruje kogoś lub coś, wielbiciel': PSWP – *przestarzały, książkowy*, ISJP – *książkowy*, USJP – *przestarzały*;

– *admonicja* 'upomnienie, nagana, pouczenie, reprimenda': PSWP – *przestarzały, dziś książkowy*, USJP – *przestarzały*;

– *aeronauta* 'lotnik, zwłaszcza latający na balonach': PSWP – *dawny*, USJP – *książkowy* (podobnie: *aeronautyka*);

– *ambaras* 'kłopot, trudność, tarapaty': PSWP, USJP – *książkowy*, SWJP – bez kwalifikatorów, ISJP – *przestarzały, dziś książkowy*;

– *ansa* 'uraza, niechęć, pretensja': PSWP – *przestarzały*, SWJP – *rzadki*, ISJP – *przestarzały, dziś książkowy*, USJP – *książkowy*;

– *cudzołóstwo* 'stosunek płciowy z cudzą żoną lub cudzym mężem': PSWP, ISJP – *książkowy*, SWJP – bez kwalifikatorów, USJP – *przestarzały*;

– *deliberować* 'zastanawiać się, rozważać, roztrząsać, debatować': PSWP – *książkowy*, SWJP – bez kwalifikatorów, ISJP – *przestarzały, dziś książkowy*, USJP – *przestarzały*;

¹² USJP, op.cit., s. XL–XLI.

¹³ ISJP, op.cit., s. XXV.

- *dziejopisarz* 'historyk, kronikarz, historiograf': PSWP – *przestarzały*, *dziś książkowy*, SWJP – bez kwalifikatorów, ISJP – *książkowy*, USJP – *przestarzały*;

- *estyma* 'cześć, poważanie, szacunek': PSWP – *przestarzały*, *dziś książkowy*, SWJP – bez kwalifikatorów, ISJP – *książkowy*, USJP – *przestarzały*;

- *grubiański* 'ordynarny, gburowaty, prostacki': PSWP – bez kwalifikatorów, SWJP – *rzadki*, ISJP – *przestarzały*, *dziś książkowy*, USJP – *książkowy*;

- *koligacić* 'spokrewniać, spowinowacać kogoś z kimś przez czyjeś małżeństwo': PSWP, USJP – *książkowy*;

- *konkludować* 'formułować końcowe wnioski, podsumowywać główne punkty wypowiedzi, wnioskować': PSWP – bez kwalifikatorów, ISJP, USJP – *książkowy*, SWJP – *rzadki*.

Z analizy leksemów *przestarzałych* w SJPS, odnotowanych we współczesnych leksykonach wynika też, że czasem osłabia się ich status jednostek wycofujących się z języka. Świadczy o tym kwalifikowanie tych wyrazów nie tylko jako *przestarzałych*, *dziś książkowych*, czyli żywych w polszczyźnie, ale jako obecnie nacechowanych stylistycznie czy ekspresywnie. Określenia typu *przestarzały*, *dziś (lub) podniosły*, *przestarzały*, *dziś (lub) żartobliwy* występują zwłaszcza w dwóch słownikach: w PSWP i w USJP, np.:

- *aliści* 1. 'spójnik wyrażający przeciwieństwo, kontrast lub odmienne ujęcie treści, ale', 2. 'partykuła wzmacniająca, wyrażająca zwykle odmiennność, nagłą zmianę sytuacji, a to': PSWP, ISJP – *przestarzały*, USJP – *przestarzały*, *dziś podniosły*;

- *bezbożnik* 'człowiek nie wierzący w Boga lub bogów, występujący przeciw religii, wierze': PSWP – *lekceważący*, SWJP – bez kwalifikatorów, ISJP – *nico przestarzały*, *używany z dezaprobatą*, USJP – *przestarzały*, *dziś potoczny*, *lekceważący albo obraźliwy* (podobnie: *bezbożnica*);

- *chłopię* 'młody chłopiec, chłopczyk, pachole': PSWP, USJP – *przestarzały*, *dziś poetycki albo potoczny*, *żartobliwy*, ISJP – *przestarzały*, *dziś książkowy*;

- *chuć* 'zmysłowe pożądanie, namiętność, żądza': PSWP – *książkowy*, *ekspresywny*, SWJP – *rzadki*, *dziś zwykle żartobliwie*, ISJP – *książkowy*, *często żartobliwy*, USJP – *przestarzały*;

- *fryzować* 'układać, kręcić włosy': PSWP – *przestarzały*, *dziś żartobliwy*, SWJP – bez kwalifikatorów, ISJP – *z dezaprobatą lub żartobliwie*, USJP – *przestarzały*;

- *konwersować* 'prowadzić rozmowę towarzyską, rozmawiać z kimś': PSWP, SWJP – bez kwalifikatorów, ISJP – *książkowy*, *często żartobliwy*, USJP – *książkowy*.

Trzeba też zauważyć, że według autorów słowników część interesującego mnie słownictwa w ogóle straciła charakter jednostek wycho-

dzących z użycia. Takie leksemy pojawiły się w opracowaniach leksykograficznych w s p ó ł c z e s n e j polszczyzny bez żadnych kwalifikatorów i dodatkowych określeń lub z kwalifikatorami innego typu, np. specjalistycznymi, stylistycznymi itp. (PSWP – 66 leksemów, SWJP – 66 leksemów, ISJP – 21 leksemów, USJP – 23 leksemy), np.:

– *bezbożny* 'nie wierzący w Boga lub bogów, występujący przeciwko religii, niereligijny': PSWP, SWJP – bez kwalifikatorów, ISJP – *nieco przestarzały*, *używany z dezaprobatą*, USJP – *przestarzały*;

– *bomblować* 'spędzać czas na pijatykach i hulankach, hulać, spędzać czas bezmyślnie': PSWP – *przestarzały*, *żartobliwy*, SWJP – bez kwalifikatorów, USJP – *potoczny*, *żartobliwy*;

– *bukłak* 'naczynie z przykrywką służące do przechowywania i przewożenia płynów, worek skórzany na napoje': PSWP, USJP – bez kwalifikatorów;

– *chrestomatia* 'zbiór fragmentów z różnych dzieł literackich, naukowych lub publicystycznych, antologia, wypisy': PSWP – bez kwalifikatorów¹⁴, USJP – *przestarzały*;

– *cisawy* 'mający barwę drewna cisu, zwykle o maści konia: kasztanowaty': PSWP, SWJP – bez kwalifikatorów, USJP – *książkowy*;

– *cyrograf* 'własnoręczne pisemne zobowiązanie': PSWP – *żartobliwy*, SWJP – bez kwalifikatorów, ISJP – *przestarzały*, *dziś często żartobliwy*, USJP – *książkowy*;

– *desperacja* 'utrata nadziei, zmartwienie, rozpacz': PSWP, SWJP – bez kwalifikatorów, ISJP, USJP – *książkowy*;

– *dwukółka* 'pojazd na dwóch kołach': PSWP, ISJP – bez kwalifikatorów, USJP – *przestarzały*;

– *dyferencjał* 'mechanizm różnicowy': PSWP – *techniczny*, SWJP – bez kwalifikatorów, USJP – *środowiskowy*, *techniczny*;

– *dziewoja* 'młoda, dorodna dziewczyna': PSWP – *przestarzały*, *dziś żartobliwy*, SWJP – *żartobliwy lub złośliwy*, ISJP – *żartobliwy*, USJP – *przestarzały*, *dziś książkowy*, *żartobliwy*;

– *feta* 'uroczystość, sute przyjęcie, uczta': PSWP – *ironiczny*, SWJP, ISJP – bez kwalifikatorów, USJP – *przestarzały*;

– *kindersztuba* 'umiejętność zachowania się, ogląda towarzyska wyniesiona z domu, staranne wychowanie domowe': PSWP, SWJP – bez kwalifikatorów, ISJP – *książkowy*, USJP – *przestarzały*;

– *komplementować* 'prawić komplementy, chwalić': PSWP, SWJP, ISJP – bez kwalifikatorów, USJP – *książkowy*;

¹⁴ Brak kwalifikatorów w PSWP nie może dziwić, ponieważ dla pochodzących z Poznania autorów tego słownika *chrestomatia* jest jak najbardziej aktualna i nie może być przestarzała. W Poznaniu powstała bowiem znana wszystkim językoznawcom, licząca już trzy wydania *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543* autorstwa Wiesława Wydry i Wojciecha Ryszarda Rzepki.

– *krocie* 'bliżej nie określona, wielka ilość czegoś, najczęściej pieniędzy, majątek': PSWP, SWJP – bez kwalifikatorów, ISJP, USJP – *książkowy*.

Jako *potoczne* potraktowano w słownikach leksemy, np.:

– *fajrant* 'koniec dnia roboczego, przerwa w pracy, odpoczynek': PSWP, SWJP, ISJP, USJP – *potoczny*;

– *gorzałka* 'wysokoprocentowy napój alkoholowy, wódka': PSWP – bez kwalifikatorów, SWJP, ISJP, USJP – *potoczny*.

Warto też zwrócić uwagę na leksemy, które po okresie bytowania w archiwum językowym wróciły do czynnego zasobu słownego Polaków, zwykle w związku z powrotem nazywanych przez nie desygnatów¹⁵. Według współczesnych słowników wróciły następujące leksemy:

– *akcyza* 'podatek pośredni nakładany na niektóre artykuły spożywcze, przedmioty użytkowe lub usługi pobierany zazwyczaj od przedsiębiorcy, który wlicza go do ceny towaru lub usługi': PSWP, USJP – *ekonomiczny*, SWJP, ISJP – bez kwalifikatorów;

– *aresztant* 'człowiek osadzony w areszcie': PSWP, SWJP, ISJP – bez kwalifikatorów, USJP – *urzędowy*;

– *gimnazjalista* 'uczeń gimnazjum': PSWP – *przestarzały*¹⁶, SWJP, ISJP, USJP – bez kwalifikatorów (podobnie: *gimnazjalistka*);

– *intercyza* 'umowa przedślubna ustalająca sprawy majątkowe przyszłych małżonków': PSWP, USJP – *prawniczy*;

– *kirkut* 'cmentarz żydowski': PSWP, SWJP, ISJP – bez kwalifikatorów, USJP – *etnograficzny*;

– *konkubina* 'kobieta żyjąca w nieślubnym związku z mężczyzną, kochanka, nałożnica': PSWP, SWJP – bez kwalifikatorów, ISJP – *książkowy*, USJP – *prawniczy* (podobnie: *konkubinat*);

– *kurort* 'miejsowość lecznicza, uzdrowisko': PSWP, SWJP, ISJP – bez kwalifikatorów, USJP – *książkowy*.

Rozpoczęłam mój tekst cytatem z książki Kwiryny Handke, Hanny Popowskiej-Taborskiej i Ireny Galsterowej *Nie dajmy zginąć słowom. Rzecz o odchodzącym słownictwie*. Zakończę, także nawiązując do tej publikacji. Autorki we wstępie piszą: „Podstawowym zadaniem całego przedsięwzięcia było ukazanie określonego wycinka w dziejach słownictwa ogólnej polszczyzny mówionej przez pryzmat świadomości i oceny użytkowników”¹⁷. Ja próbowałam ukazać wycinek dziejów leksyki na

¹⁵ W tym miejscu nie będę rozpatrywać przyczyn tego powrotu, odsyłam do tekstów Bogdana Walczaka i Anny Piotrowicz, gdzie te zagadnienia zostały omówione. Zob. B. Walczak, *Słowa, które wracają*, [w:] *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. III, red. Z. Krażyńska i Z. Zagórski, Poznań 1998, s. 107–116; A. Piotrowicz, *Życie wyrazów...*, op.cit.

¹⁶ Hasła *gimnazjalista*, *gimnazjalistka* opublikowane zostały w tomie, który ukazał się przed reformą szkolnictwa, powołującą znów do życia gimnazja.

¹⁷ K. Handke, H. Popowska-Taborska, I. Galsterowa, *Nie dajmy zginąć słowom...*, op.cit., s. 15.

tle najnowszych słowników. I okazuje się, że te współczesne leksykograficzne opracowania w części potwierdziły przeczucia ankietowanych przez warszawskie badaczki użytkowników języka, ponieważ 27 leksemów spośród zakwalifikowanych jako przestarzałe w SJPS uznano za wygasające zarówno we wspomnianej publikacji, jak i w najnowszych słownikach języka polskiego. Są to wyrazy: *aeroplan*, *ambaras*, *bałamut*, *bąblować* (w słownikach oczywiście w formie: *bomblować*), *bąblerka* (w słownikach: *bomblerka*), *bibosz*, *bikiniarz*, *borg*, *buchalter*, *domokrażca*, *dusery*, *dwukółka*, *estyma*, *freblanka*, *freblówka*, *fryga*, *gilza*, *gors*, *guwernantka*, *hałaburda*, *hreczkosiej*, *intrata*, *koafiura*, *kokota*, *kon-syliarz*, *koperczaki*, *kramarz*.

Wydawałoby się, że to, co trzydzieści lat temu było przestarzałe, powinno się z polszczyzny wycofać, powinno wygasnąć, zaniknąć, jeśli nie w całości, to w większej części. Natomiast ukazana we współczesnych słownikach rzeczywistość okazuje się inna. Zgodnie z tym, co przekazują nam najnowsze opracowania leksykograficzne, słownictwo przestarzałe z SJPS nadal wygasa i w większej części wcale wygasnąć nie chce. Wobec stanu w najnowszych słownikach nasuwa się pytanie, jak należy rozumieć temat artykułu *Słownictwo wygasające w leksykografii*: czy jako słownictwo wygasające we współczesnej polszczyźnie, ale wciąż żywe we współczesnych słownikach, czy jako słownictwo wygasające i we współczesnej polszczyźnie, i w najnowszych leksykonach języka polskiego.

Expiring Vocabulary in Lexicography

Summary

The article compares the vocabulary which, in the *Dictionary of Polish Language* ed. by Mieczysław Szymczak, was defined as 'obsolete', with the latest lexicons: *Practical Dictionary of Contemporary Polish* ed. by Halina Zgólkowa, *Contemporary Polish Language Dictionary* ed. by Bogusław Dunaj, *A Different Polish Dictionary* ed. by Mirosław Bańko and *Universal Dictionary of Polish Language* ed. by Stanisław Dubisz. The analysis shows that the lexis is still 'alive' in the dictionaries. It is usually qualified chronologically. The vocabulary is accompanied by stylistic, expressive, specialist qualifiers, or those referring to frequency. A part of the analyzed lexis has lost the character of units getting out of use. It allows a conclusion that, according to the information provided by the latest lexicographic works, the obsolete vocabulary from the *Dictionary of Polish Language* ed. by Mieczysław Szymczak has not expired, yet, and does not really want to expire.

tłum. M. Kołodzińska

Małgorzata Witaszek-Samborska
(Poznań)

NAZWY POŻYWIENIA W SŁOWNIKU JĘZYKA POLSKIEGO POD REDAKCJĄ MIECZYŚŁAWA SZYMCZAKA I W UNIWERSALNYM SŁOWNIKU JĘZYKA POLSKIEGO POD REDAKCJĄ STANISŁAWA DUBISZA

Słownik języka polskiego pod redakcją Mieczysława Szymczaka (dalej SJP)¹ i *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod redakcją Stanisława Dubisza (dalej USJP)² typologicznie mieszczą się w ramach wspólnej kategorii w obrębie polskiej leksykografii: oba są średnich rozmiarów słownikami ogólnymi polszczyzny (SJP obejmuje około 72 tysięcy haseł, USJP około 100 tysięcy), opracowanymi przez zespoły warszawskich językoznawców zgodnie z zasadami wypracowanymi w połowie XX w. przez Witolda Doroszewskiego podczas prac nad jedenastotomowym *Słownikiem języka polskiego* (dalej SJPD)³. Oba też zostały wydane przez Wydawnictwo Naukowe PWN. Co więcej, w rozdziale wstępnym do USJP *Geneza USJP i prace nad słownikiem* wyraźnie podkreślony został kontynuacyjny charakter tego leksykonu w stosunku do wcześniejszego SJP⁴. Oba dzieła leksykograficzne dzieli przede wszystkim czas opracowania i wydania: 1978–1981 to lata ukazania się słownika pod redakcją Mieczysława Szymczaka, a rok 2003 – słownika redagowanego przez Stanisława Dubisza. Różnica owych dwudziestu lat ma jednak w dziejach polskiej leksykografii znaczenie ogromne, zarówno w zakresie metodologii opisu leksykograficznego, stanowiącego przedmiot burzliwych językoznawczych dyskusji, jak i w metodologii gromadzenia i opracowywania materiału. Stworzony przez PWN *Korpus Języka Polskiego*, czyli elektroniczny zbiór tekstów współczesnej polszczyzny gromadzony z wyselekcjonowanych różnych typów źródeł, a obejmujący dziesiątki milionów wyrazów tekstowych, pozwala dziś na precyzyjniejszy dobór haseł słownikowych (uwzględnienie leksemów najczęstszych i najistotniejszych w zależności od typu i ce-

¹ *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, t. I–III, Warszawa 1978–1981.

² *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. I–IV, Warszawa 2003.

³ *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.

⁴ *Uniwersalny słownik...*, op.cit., s. X–XII.

łów słownika) i zgodny z rzeczywistością tekstową ich opis (wydzielanie i definiowanie znaczeń, preferencje fleksyjne itp.). Tak obszerna podstawa materiałowa zwiększa niepomiaralnie wiarygodność współcześnie wydawanych słowników w zakresie reprezentatywności zamieszczonych w nich leksemów. W USJP czytamy, że doboru uwzględnionego w nim materiału dokonano na podstawie:

[...] kryterium zakresu (stopnia) upowszechnienia słownictwa. Jest ono określane na podstawie notacji słownikowych (w tym w słownikach frekwencyjnych), zarejestrowania w kartotece Redakcji Słowników Języka Polskiego PWN i w Korpusie Języka Polskiego PWN oraz w innych źródłach ekscerpcji, stanowiących podstawy źródłowe USJP. Przyjęcie takiej zasady określenia ekstensywności i selektywności zasobu USJP determinuje to, że jako hasła występują jednostki słownikowe, które:

- a) są powszechne – mają duży zakres występowania w obiegu językowym;
- b) są utrwalone w przekazach różnych grup społecznych, posługujących się polszczyzną ogólną, choć mają mniejszy zakres występowania, np. słownictwo książkowe, urzędowe, charakterystyczne dla publikatorów;
- c) są podstawą ciągłości przekazu kulturowego, naukowego i technicznego, np. tzw. historyzmy, słownictwo utrwalone w tekstach artystycznych – m.in. niektóre poetyzmy i wyrazy podniosłe, część słownictwa specjalistycznego – terminologia z różnych dziedzin nauki i techniki;
- d) weszły do szerszego obiegu językowego w ostatnim dwudziestolecu i ich zasięg zwiększa się, np. słownictwo potoczne, nowe zapożyczenia z języków obcych, zapożyczenia z nieogólnopolskich (społecznych i terytorialnych) odmian polszczyzny⁵.

Tak określone zasady doboru słownictwa do USJP pozwalają zakładać, że uwzględnione w nim leksemy są reprezentatywne dla podstawowego zasobu słownikowego polszczyzny początku wieku XXI i – porównane z zasobem słownikowym zawartym w SJP – ujawnią najistotniejsze zmiany, jakie zaszły w leksyce polskiej w okresie intensywnych przemian ostatnich dwu dekad wieku XX. Przedmiotem obserwacji w niniejszym artykule będzie wycinek słownictwa związanego z kulinariami – nazwy potraw, napojów i produktów spożywczych odnotowane w obu słownikach. Sposób odżywiania się Polaków w ciągu ostatnich dwudziestu kilku lat zmienił się bowiem diametralnie, przechodząc od fazy braku podstawowych produktów na rynku i inwencji kucharzy głównie w zakresie surowców zamiennych i zastępczych po nadmiar obfitości i różnorodności od lat dziewięćdziesiątych XX w. do dziś. Interesujący wydaje się stopień i sposób odzwierciedlenia tych zmian w zasobach leksykalnych obu porównywanych słowników. Na marginesie głównych rozważań znajdują się też uwagi wynikające z obserwacji nieco odmiennie w obu słownikach konwencji leksykograficznego opisu jednostek z wybranego tu subpola leksykalnego.

Jako średnich rozmiarów słowniki języka polskiego zarówno SJP, jak i USJP rejestrują nazwy potraw, napojów i produktów spożywczych obecne w słownictwie polszczyzny ogólnej, w tym leksemy nacechowane stylistycznie (potoczne, książkowe itp.) oraz najpopularniejsze re-

⁵ Tamże, s. XV.

gionalizmy, a także dialektyzmy o statusie zapożyczeń wewnętrznych występujące w tekstach ogólnych. Leksyka wspólna, odnotowana w obu dziełach, to prawie 1700 haseł słownikowych, zawierających podstawowe słownictwo i związki wyrazowe, tworzące centrum pola nazw pożywienia w polszczyźnie. W niniejszym artykule przedmiotem opisu będą jednak nie cechy wspólne słownictwa zarejestrowanego w obu słownikach, lecz – jak wspomniano wyżej – dające się zaobserwować różnice. Tych zaś w zakresie wybranego kręgu tematycznego można dostrzec sporo.

Grupę niezbyt liczną, obejmującą 63 jednostki leksykalne, stanowią nazwy pożywienia notowane w SJP, a pominięte w USJP. Wśród nich wyróżnić można kilka charakterystycznych podgrup. Są to:

1) leksemy opatrzone w SJP kwalifikatorami chronologicznymi (*dawny, przestarzały, wychodzący z użycia*) lub uzupełnione w definicjach taką informacją: *akwawita* 'okowita', *alembik* 'wódka czysta, przepalanka⁶, *cukier lodowaty* w zn. 'rodzaj cukierków⁷, *kapucyn* 'kawa ze śmietanką';

2) leksemy dawne i przestarzałe, nieobecne lub bardzo rzadkie w tekstach współczesnych, choć w SJP pozbawione odpowiedniego kwalifikatora: *abisynka* 1. 'rodzaj ciasteczka' i 2. 'napój z mieszanki cykorii i kawy zbożowej', *aprowizacja* w zn. 'artykuły spożywcze', *asafetyda* 'kłącze zapalniczki cuchnącej, używane jako przyprawa⁸, *chruściel* 'mięso ptaka łownego', *czerecha* 'krzyżówka czereśni i wiśni', *jaagodnik* 'sok lub wino z jagód', *mleczko* w zn. 'rodzaj leguminy; też sos z mleka, cukru i jaj';

3) leksemy opatrzone w SJP kwalifikatorem frekwencyjnym *rzadki*: *brukowiec* 'okrągły pierniczek', *chłodnik* w zn. 'chłodzący napój lub trunk', *gdańska* 'wódka gdańska', *kapuścianka* 'zupa z kapusty' oraz leksemy o małej częstości w tekstach, choć pozbawione w SJP kwalifikatora: *antygrypina* 'żartobliwie: wódka', *korzonki* 'nędzne pożywienie', *nawaga* i *tiulka* 'gatunki ryb';

4) nazwy niektórych, dziś zwykle mniej popularnych gatunków warzyw i owoców: *amerykany*, *jakubówka*, *józefinka*, *kantówka* (gdańska), *królowa renet*, *malinowa oberlandzka*, *małgorzatka*, *michalek*, *pomarańczówka*, *rabarbar malinowy*, *szara bera*;

5) regionalizmy i dialektyzmy: *bober* 'bób', *kwargiel* 'serek ołomuński', *prażucha* 1. 'potrawa z prażonej mąki i wody' oraz 2. 'kluska prażona', *serowiatka* 'grzyb – inaczej: gołąbek';

⁶ Niektóre z tych nacechowanych chronologicznie leksemów (np. *akwawita*, *alembik*) wprowadzone zostały do SJP dopiero w suplementie (por. *Słownik języka polskiego. Suplement*, pod red. M. Bańki, M. Krajewskiej i E. Sobol, Warszawa 1992).

⁷ W zn. 'rodzaj cukru – kandyz' leksem został odnotowany w USJP.

⁸ Leksem występujący we współczesnych przepisach kulinarnych, gdyż *asafetyda* jest popularną przyprawą w kuchni azjatyckiej, np. hinduskiej.

6) połączenia wyrazowe uznane w SJP za stałe, a pominięte w USJP jako luźne lub dziś nieużywane: *chleb Grahama, jasne piwo, kasza obwarzana, kawa słodowa, kawior czarny, czerwony, norweski i rosyjski, kielbasa zwyczajna, kocie języki i kocie łapki 'rodzaj słodczy', krwawa kiszka i krwawy salceson, kukurydza perłowa, makaron włoski, migdałki ziemne 'małe bulwy cibory jadalnej', płynny owoc, ptasie mleko 'luksusowe jedzenie', ser limburski, wino bordoskie;*

7) leksemy nieuwzględnione w USJP z innych przyczyn: *ananasy* w zn. 'smakolyki', *cola* 'coca-cola', *dróbki* 'podroby', *gąszcz* 'gęsty osad w płynie, np. w zupie', *grzybek* w zn. 'puszysty omlet', *krzyżówka* 'krzyżowa – część mięsa wołowego', *papatacz* 'ciastko drożdżowe', *pepsi* 'napój bezalkoholowy podobny do coca-coli', *pilzner* 'piwo'.

Pominięcie wymienionych tu grup jednostek leksykalnych w USJP jest zatem w przeważającej części konsekwencją świadomie przyjętych i jasno określonych w tym słowniku zasad ekstensywności i selektywności materiału. Eliminacja części słownictwa kulinarnego z zasobu objętego notacją w USJP wynika głównie ze zmiany statusu owych leksemów w polszczyźnie, ewoluujących u schyłku XX w. z centrum na peryferie języka.

Grupę znacznie liczniejszą, bo obejmującą aż 245 jednostek leksykalnych, stanowią hasła i znaczenia wprowadzone do USJP, a nieobecne w SJP. Ich obecność w USJP to skutek czterech różnych przyczyn: 1) uwzględnienia obszerniejszych i bardziej wiarygodnych źródeł materiału pozwalających uniknąć wielu przypadkowych luk i zapewniających reprezentatywność zgromadzonego słownictwa; 2) konsekwentniejszej niż w SJP notacji leksemów potocznych, zdrobniałych, zabarwionych stylistycznie i emocjonalnie itp.; 3) większego rygoru w uwzględnianiu stałych związków wyrazowych i odróżnianiu ich od kolokacji; 4) wzbogacenia się współczesnej polszczyzny o nowe nazwy i znaczenia. Prawie połowę owych 245 jednostek leksykalnych „nowych” w USJP stanowią takie, które funkcjonowały już w polszczyźnie drugiej połowy XX w., a brak ich rejestracji w SJP wynika z przyczyn wymienionych powyżej jako 1., 2. i 3. Wśród jednostek leksykalnych, których zabrakło z tych właśnie powodów w SJP, można wskazać przede wszystkim:

1) substantywizowane nazwy zup, mięs itp., np. *cebulowa, fasolowa, grochowa, grzybowa, jarzynowa, kalafiorowa, ogórkowa, pieczarkowa, pomidorowa, szczawiowa; mielony, parówkowa, schabowy, szynkowa; gęste, reńskie, rzadkie, wyborowa, zielone;*

2) deminutywa i augmentatywa, np. *glonek, głąbek, kozaczek 'kozak – gatunek grzyba', lemoniada, morelka, nadzionko, smalczyk, żarełko; grochówa, grucha, kielbacha, pietrucha, wałowa (w SJP tylko: wałówka), wińsko;*

3) nazwy zabarwione emocjonalnie, np. *chabanina 'mięso gorszego gatunku, czasem nieświeże', gruzliczanka 'woda sodowa z saturatora,*

podawana w niedokładnie umytych szklankach', *jabol* 'tanie wino owocowe; wino z jabłek', *jagodzianka na kościach* 'denaturat spożywany jako alkohol', *pomyje* w zn. 'niesmaczne jedzenie', *siki* (św. panny *Weroniki*) i *siuśki* 'mdły, słaby napój, zwłaszcza herbata lub trunek', *wino patykiem pisane* 'tanie, marne wino owocowe', *wódeczność* 'wódka';

4) nazwy potoczne, np. *dupka* 'piętka chleba', *grzaniec* 'grzane wino lub piwo z korzennymi przyprawami', *kalafiorówka* 'zupa kalafiorowa', *kawa po turecku* w zn. potocznym 'kawa parzona bezpośrednio w szklance'⁹, *kranówka* 'woda z kranu', *monopolka* 'wódka czysta', *mordoklejka* 'cukierek o kleistej konsystencji', *plujka* 'herbata lub kawa z fusami (parzona bezpośrednio w szklance)', *pomidorówka* 'zupa pomidorowa', *popitka* 'zimny napój, którym zwykle popija się alkohol', *psychota/pyyszota* 'coś pysznego', *szczawiówka* 'zupa szczawiowa', *tuszonka* 'tłusta rosyjska konserwa wieprzowa', *wkładka* w zn. 'kawalek mięsa wkładany do zupy';

5) wyrazy rejestrowane przez SJPD, a nieuwzględnione w SJP, wprowadzone jednak do USJP z powodu ich znacznej frekwencji we współczesnych tekstach, np. *belona*, *łupacz*, *tasza* i *wątlusz* 'gatunki ryb', *biały cukier*, *biały ryż*¹⁰; *szatobriand/chateaubriand* 'pieczeń z polędwicy wołowej', *chester* 'gatunek sera', *mangostan* 'owoc', *szalotka* 'gatunek cebulki', *szperka/szpyrka/sperka/spyrka* 1. 'słonina', 2. 'skwarka';

6) neutralne stylistycznie złożone jednostki leksykalne (frazeologizmy), np. *biały ser*, *biały sos*, *burak liściowy*, *ciemne pieczywo*, *gruszka miłosna* 'bakłażan', *guma balonowa*, *kostka rosółowa*, *owoce morza*, *pieprz biały* i *czarny*, *placek zbójnicki* 'placek ziemniaczany z ostrym farszem mięsno-warzywnym, zwykle zawijany', *wino reńskie*, *wódka kolorowa*, *żółty ser*,

7) wyrazy z różnych innych powodów nieuwzględnione w SJP, choć występowały w ówczesnych tekstach, np. *blękitek* 'gatunek ryby', *boeuf Stroganow/Strogonow* 'potrawa z polędwicy wołowej krajanej w wąskie, krótkie paski, smażonej z cebulą i zagotowanej z mąką, przecierem pomidorowym i przyprawami', *czulent* 'danie szabasowe z mięsa wołowego, fasoli, kaszy i ziemniaków', *ćwierćtusza* 'ćwiartka mięsa zwierzęcego', *dewolaj/de volaille* 'panierowany, zwinięty w rulon kotlet z piersi kurzej', *frankfurterka* 'cienka, krótka sucha kielbaska z mielonego mięsa', *frutti di mare* 'jadalne skorupiaki, mięczaki itp.', *jaś* (jest forma *jasiek*) 'gatunek fasoli', *klops* w zn. 'kulisty mały kotlet z mielonego mięsa', *mikołaj* w zn. 'słodka figurka wyobrażająca św. Mikołaja', *murzynek* w zn. 'ciasto kakaowe', *panierka* 'in. panier', *salami* w zn. 'gatunek żółtego sera', *tutti frutti* 'różne rodzaje deserów z owocami'.

⁹ W SJP wyłącznie w zn. 'kawa naturalna parzona z cukrem i nie cedzona'.

¹⁰ Dziś na rynku *biały cukier* i *biały ryż* mają konkurentów w postaci produktów mniej oczyszczonych, stąd obecność w tekstach takich połączeń, jak *brązowy cukier* i *brązowy ryż*.

Nieco więcej niż połowa słownictwa kulinarnego notowanego w USJP, a nierejestrowanego w SJP (126 jednostek) to jednak leksyka rzeczywiście nowa, pojawiająca się masowo w tekstach ostatniego dziesięciolecia XX w. wraz z obfitością dóbr konsumpcyjnych wypełniających polski rynek. Struktura genetyczna tego nowego, odnotowanego w USJP słownictwa z zakresu kulinariów odzwierciedla główne źródła pomnażania współczesnego zasobu leksykalnego w tym polu i proporcje między nimi¹¹. Zdecydowanie najliczniejszą grupę stanowią zatem zapożyczenia (77 wyrazów, tj. aż 61,1% neologizmów), następnie derywaty od rodzimych i obcych podstaw słowotwórczych (zaledwie 25 formacji, tj. 19,8% neologizmów), frazeologizmy i zestawienia (18 połączeń wyrazowych, tj. 14,3% neologizmów), a najskromniejszą – neosemantyzmy (tylko 7 nowych znaczeń, tj. 4,8% neologizmów). Wśród zapożyczeń liczebnością wyróżniają się wyrazy przejęte z języków obcych¹²:

– f r a n c u s k i e g o (17): *cassis* 'likier z czarnych porzeczek', *cayenne*, zwykle *pieprz cayenne* 'przyprawa ze zmielonej ostrej papryki', *chablis* 'białe wytrawne wino', *croissant* 'rogalik', *flageolet* i *flażoletka* 'gatunek fasolki', *fondue* 'potrawa z maczanych w roztopionym serze, oleju lub w czekoladzie kawałków pieczywa, mięsa lub owoców', *klementynka* 'gatunek mandarynki', *lima* i *limona* 'podobny do cytryny owoc cytrusowy', *lukasówka* 'gatunek gruszek', *mule* 'gatunek małży i potrawa z nich', *pastis* 'wódka anyżowa', *patison* 'płaskie warzywo', *ratatouille* i *ratatuja* 'potrawa z warzyw', *tymbalik* 'potrawa z mięsa lub ryby w galarecie';

– w ł o s k i e g o (15): *cannelloni* 'grube rurki makaronowe i potrawa z nich', *cappuccino* 'specjalnie przyrządzana kawa ze śmietanką lub mlekiem i czekoladą', *gorgonzola* 'gatunek sera', *grappa* 'przepalanka', *lazanie/lasagne* 'duże płyty makaronu i potrawa z nich', *martini* 1. 'koktajl z dżinu i wermutu', 2. 'gatunek włoskiego wermutu', *mozzarella* 'włoski biały ser', *pastitsio* 'zapiekanka z mielonego mięsa i makaronu w sosie beszamelowym', *ravioli* 'faszerowane włoskie pierożki', *ricotta* 'włoski wiejski twarożek', *rukola/rucola* 'warzywo podobne do szczawiu', *tortellini* 'małe pierożki w kształcie uszek', *zabaglione* 'krem z żółtek, cukru i wina; również lody o podobnym

¹¹ Por. szerzej na ten temat: M. Witaszek-Samborska, *Studia nad słownictwem kulinarnym we współczesnej polszczyźnie*, Poznań 2005, s. 76–122 i 167–182.

¹² Źródło pożyczki zasadniczo określam zgodnie z etymologią przyjętą w USJP, w nielicznych wyjątkach uzupełniając dane zawarte w słowniku – np. *klementynka*, *lukasówka*, *patison* i *tymbalik* to zapożyczenia z języka francuskiego (od imienia mnicha trapisty *Clemente*, od nazwiska *A. Lucas*, z fr. *pâtisson*, z fr. *timbale*), a w USJP brak informacji etymologicznej w odpowiednich artykułach hasłowych. Por. też następny przypis.

smaku', a także *pasta* 'makaron włoski' i *pastrami* 'mocno przyprawiona sucha wędzona szynka wołowa'¹³;

– a n g i e l s k i e g o, a zwykle z amerykańskiego angielskiego (14): *bankroft* 'gatunek jabłek', *barbecue* 1. 'mięso, ryby itp. z rusztu', 2. 'sos do tych potraw, m.in. z czosnku, miodu i keczupu', *bourbon* 'amerykańska whisky z kukurydzy', *cheeseburger* 'hamburger z serem i dodatkami, podawany w bułce', *cornflakes* 'płatki kukurydziane', *dip* 'zimny sos', *dressing* 'zimny sos majonezowy z przyprawami', *fast food* 'jedzenie z gotowych półproduktów podawane w barach', *fishburger* 'kotlet rybny podawany w bułce', *ful/full* 'piwo jasne pełne', *liczi* 'mały owoc egzotyczny', *parkin* 'tradycyjny placek angielski z mąki owsianej, melasy, imbiru, często podawany z serem i jabłkami', *pepperoni* 1. 'mocno przyprawiona kiełbasa wołowo-wieprzowa' i 2. 'papryka konserwowana', *shake* 'koktajl z mleka zmiksowanego z lodami i z różnymi dodatkami';

– h i s z p a ñ s k i e g o, czasem też z amerykańskiego hiszpańskiego (7): *bonito* 'gatunek ryby', *gazpacho* 'chłodnik pomidorowy', *oregano* 'przyprawa', *paella* 'ryż z dodatkami smażony na patelni', *tabasco* 'ostry sos przyprawowy', *tortilla* 1. 'meksykański placek kukurydziany', 2. 'omlet hiszpański', *tequila* 'wódka meksykańska z soku agawy'.

Pożyczkami z innych języków są zdecydowanie rzadsze. Występują tu wyrazy przejęte: z nowogreckiego (4: *giros/gyros* 1. 'skrawki mięsa opiekanego na pionowym ruszcie' i 2. 'potrawa typu fast food z takimi skrawkami mięsa', *fasolada* 'potrawa z białej fasoli', *feta* 'gatunek sera', *ouzo* 'likier anyżowy'), z łacińskiego (3: *aronia* 'owoc jagodowy', *fenkuł* 'koper włoski', *peled* 'gatunek ryby'), z tureckiego (3: *baklava/baklava* 'bardzo słodkie ciasto', *mussaka* 'zapiekanka z mięsa i bakłażanów', *raki* 'wódka z winogron'), z japońskiego (3: *shiitake/shitake* 'gatunek grzybów', *sushi* 'japońska przekąska', *tofu* 'serek sojowy'), z niemieckiego (2: *riesling* 'białe wytrawne wino' i ze szwajcarskiego niemieckiego *musli* 'mieszanka ziaren zbóż, sezamu, rodzynek, orzechów itp.), z chińskiego (2: *kumkwat* 'owoc cytrusowy', *mung II* 'gatunek grzybów'), a pojedyncze leksemy z rosyjskiego (*mintaj* 'gatunek ryby'), z portugalskiego (*curaçao* 'likier pomarańczowy') oraz z języków egzotycznych – z arabskiego (*falafel* 'kotlecik z soczewicy, fasoli albo grochu, podawany zwykle w chlebku pita'), z berberyjskiego (*kuskus* 'drobna pszenna kasza i potrawa z niej'), z języka guarani (*marakuja* 'owoc'), z języka Maorysów nowozelandzkich (*kiwi* 'owoc'), z hindi (*mung I*, zwykle *fasola mung* 'gatunek fasoli').

Wewnętrzna struktura nowych pożyczek odzwierciedla zatem niezmienny prestiż kuchni francuskiej i włoskiej od dawna znanych i ce-

¹³ Wyrazy *pasta* i *pastrami* w USJP uznane zostały za pożyczki przejęte za pośrednictwem języka angielskiego, bardziej prawdopodobne wydaje się jednak ich bezpośrednie zapożyczenie z języka włoskiego.

nionych w Europie, modę na potrawy hiszpańskie i iberoamerykańskie oraz blisko- i dalekowschodnie, a także wysoką rangę angielszczyzny, z której przejmujemy współcześnie sporo nazw kulinarnych mimo złej opinii o kuchni angielskiej i amerykańskiej w świecie. Obecność wielu ksenizmów z różnych języków wśród wymienionych tu wyrazów obcego pochodzenia świadczy o wyraźnym wzroście zainteresowania Polaków kuchnią innych narodów.

Na tle zapożyczeń niezwykle skromnie przedstawiają się zarejestrowane w USJP neologizmy słowotwórcze. Przeważają wśród nich formacje należące do potocznego rejestru słownictwa: *browarek* 'piwo', *garmaż* 'wyroby garmażeryjne', *krzakówka* 'nielegalnie pędzony alkohol', *kuroniówka* 'zupa dla ubogich', *pępkowe* 'wódka fundowana przez ojca nowo narodzonego dziecka', *pleśniak* 'rodzaj ciasta', *ryżanka* 'zupa jarzynowa z ryżem', *smarowidło* 'coś do smarowania pieczywa', *whiskacz* 'whisky', *żelek* i *żelka* 'cukierek żelowy', w tym także uniwerbizmy: *balonówka* 'guma balonowa', *ekspresówka* 'herbata ekspresowa', *mineralka* 'woda mineralna', *pępkówka* 'inaczej pępkowe', *sypanka* 'kawa lub herbata z fusami', *zbożówka* 'kawa zbożowa'. Konstrukcje neutralne stylistycznie i emocjonalnie są nieliczne: *eklerek* i *eklerka*, *jagnięcina*, *karpatka* 'rodzaj ciasta', *limonka*, *słodzik*, *ulepszacz* 'środek dodawany do pieczywa lub ciasta, by polepszyć ich smak, aromat lub trwałość', *ziołomiód*.

Nowe uwzględnione w USJP frazeologizmy to wyłącznie wyrażenia, rzadko o charakterze idiomów (*biała śmierć* 'cukier', *zimne nóżki* 'mięso w galarecie (niekoniecznie z nóżek)'), głównie zaś zestawienia: *chleb turecki* 'pieczywo z miodem i rodzynkami', *herbata paragwajska* 'inaczej mate – napar z liści rośliny o tej nazwie', *kapusta pekińska*, *kawa po irlandzku* 'kawa z dodatkiem whisky', *kawa rozpuszczalna*, *kwiat muszkatołowy* 'przyprawa z wysuszonej osłonki nasienia muszkatołowca', *masło roślinne*, *orzech brazylijski*, *sałata lodygowa* i *sałata szparagowa* 'inaczej głąbiki', *sałata morska* 'jadalny glon', *ser pleśniowy*, *śliwka chińska* 'owoc – inaczej liczi', *zdrowa żywność*, *zupa śmieciowa* 'mało wyrazista w smaku zupa jarzynowa'.

Wśród neosemantyzmów zarejestrowanych w USJP występują zarówno zmiany znaczeń powstałe na gruncie polskim, jak i zapożyczenia semantyczne, głównie z języka angielskiego. Leksyka w nowych, zmienionych znaczeniach w zakresie kulinariów to: *browar* 'piwo', *chińszczyzna* 'potrawy chińskie', *dieta* 'pokarmy jadane przez kogoś najczęściej, typowe dla czyjegoś sposobu odżywiania', *drink* 'alkohol z dodatkiem czegoś, np. soku, wody, toniku, cytryny, czasem lodu'¹⁴, *galanteria* 'drobne wyroby przemysłu spożywczego', *kulinaria* 'potrawy będące wytworem sztuki kulinarnej'. Występują zatem wśród nich przykłady rozsze-

¹⁴ Por. w SJP w zn. 'kieliszek alkoholu, wypicie kieliszka alkoholu, poczęstowanie kieliszkiem alkoholu'.

rzenia zakresu znaczeń (*chińszczyzna, galanteria*), metonimii (*browar, kulinaria*) oraz zmiany dominanty semantycznej (*dieta, drink*).

Wśród wymienionych powyżej wyrazów znalazły się także wtórne neologizmy – leksemy powracające do polskich tekstów po latach nieobecności (lub obecności wyłącznie na peryferiach języka). W zasobie zarejestrowanym w USJP do leksemów takich należą przykładowo: *fenukuł* 'koper włoski' (odnotowany w SJPD jako *fankuł*, a leksykograficznie udokumentowany jako *fenikuł* już w *Słowniku polszczyzny XVI wieku*¹⁵), *jagnięcina* opatrzona w SJPD kwalifikatorem *przestarzały* czy *limona* 'owoc cytrusowy podobny do zielonej cytryny', rejestrowany od *Słownika wileńskiego*¹⁶ po SJPD.

O różnicach w językowym obrazie świata Polaka lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. oraz początku wieku XXI świadczy też notacja niektórych nazw owoców, takich jak na przykład *cytron, durian* i *papaja* w USJP, podczas gdy w SJP uwzględniono je wyłącznie jako nazwy egzotycznych roślin.

O wtórnej okcydentalizacji dawniej już zaadaptowanych w polszczyźnie zapożyczeń świadczą różnice notacji niektórych nazw w obu słownikach: *cassata/kassata, kumberland, portwajn* w SJP i *cassate/kassate, cumberland, portwajn/portwein* w USJP. Niektóre związki frazeologiczne zarejestrowane jako jednokształtne w SJP (np. *bufet szwedzki, niebo w gębie, panińska skórka*) USJP odnotowuje jako wielokształtne (*bufet/stół szwedzki, niebo/miód w gębie, panińska (przest.)/pańska skórka*). Zauważyć też można wahania formy niektórych wyrazów, np. *grahamka/grahamek, sezamek/sezamka* w USJP, a tylko *grahamka, sezamka* w SJP, z kolei *landrynka/landrynek* w SJP, wyłącznie w postaci *landrynka* w USJP.

Analiza uwzględnionych w SJP i USJP nazw pożywienia uwidacznia też różne etapy życia niektórych wyrazów i ich zmienny status w polszczyźnie. Świadczą o tym uwagi pragmatyczne o leksemach zamieszczane w słownikach w postaci kwalifikatorów. Informacje odmienne w tym zakresie spotykamy przy ponad 110 hasłach odnotowanych w obu leksykonach. Zdecydowana większość tych różnic polega na braku informacji zacieśniających zakres użycia leksemów w SJP, a obecności odpowiednich kwalifikatorów w USJP. I tak, dość liczne grupy stanowią wyrazy, którym – zwykle traktowanym jako neutralne w SJP – w USJP przypisano status:

¹⁵ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, pod red. M.R. Mayenowej, F. Peplowskiego, K. Wilczewskiej, L. Woronczakowej, t. I–XXXII (A – Przewodzący), Wrocław – Warszawa 1966–2004.

¹⁶ *Słownik języka polskiego* [...] wypracowany przez A. Zdanowicza, M. Bohusza-Szyszkę, J. Filipowicza, W. Tomaszewicza, F. Czepielińskiego, W. Korotyńskiego, z udziałem B. Trentowskiego, wydany staraniem i kosztem M. Orgelbranda, cz. I–II, Wilno 1861.

– p o t o c y z m ó w, np. *bernardynka* 'likier ziołowy', *biodrówka* 'mięso wieprzowe z kością z odcinka krzyżowego półtuszy; potrawa z niego', *boćwina* i *botwina* w zn. 'liście buraków ćwikłowych', *breja/bryja* 'gęsta, półpłynna, nieapetyczna potrawa', *buła*, *fasolówka*, *jajecznik* 'ajerkoniak', *kaczan* 'głęb', *karkówka*, *kartoflanka* 'zupa ziemniaczana', *kiszonka* 'kiszzone warzywa, owoce itp.', *konina*, *krówka* 'rodzaj cukierka', *kryształ* 'cukier', *kwaszeniak* 'ogórek nadający się do kiszzenia', *łojówka* 'część mięsa wołowego przerośnięta łojem', *łopatka*, *miętówka*, *mlecz* 'mniszek', *nerkówka*, *papu*, *perłówka* 'kasza perłowa', *pierś* 'część tuszki drobiowej', *piętka* i *przylepka* 'skrajny kawałek chleba', *piwsko*, *podbrzeźniak* 'gatunek grzyba', *pyszności*, *racuch*, *rąbanka*, *roztrzepaniec* 'roztrzepane zsiadłe mleko', *szprycer* 'zimny napój z białego wina i wody sodowej', *tarka* 'owoc tarniny', *wędzonka*, *wieprzak*, *wieprzek* oraz zuniwerbizowane nazwy nalewek (*cytrynowka*, *dereniówka*, *kminówka*, *korzeniówka*, *maliniak*, *malinówka*, *morelówka*, *pestkówka*, *pieprzówka*, *pomarańczówka*, *porterówka*, *śliwkówka*, *tarniówka*);

– w y r a z ó w k s i ą ż k o w y c h, np. ogólne nazwy przysmaków (*ambrozja*, *delicje*, *delikates*, *frykas*, *przysmak* i *przysmaczek*, *smakolyk*, *specjał*), a także *dziczyzna*, *jadło* (SJP *przest.*, USJP *przest.*, dziś *książk.*), *pieczyste*, *pokarm*, *potrawa*, *pożywienie*, *trunek*, *żywność*;

– w y r a z ó w p r z e s t a r z a ł y c h, np. *chała* 'duża chałka', *chrust* i *chruścik* 'faworek', *cienkusz* 'słabe wino', *cytrynada* 'napój cytrynowy', *czwórniak* 'rodzaj miodu pitnego', *jagielki* 'drobna kasza jaglana', *kapucynek* 'in. kapucyn – kawa ze śmietanką', *kielbaśnica* 'osłonka z jelita zwierzęcego lub sztuczna, napełniana mięsem na kielbasy', *kruszon* w zn. 'napój ziołowy', *kurak* 'kurczak', *kurek* 'kogutek', *mię-kisz* 'miąższ', *mięsiwo* (*przest.* lub *książk. żart.*), *napój wyskokowy*, *piwnica* i *piwniczka* w zn. 'zapas napojów alkoholowych', *polewka* 'zupa otrzymywana przez rozproszanie, rozpuszczenie czegoś, np. mąki, żółtka w płynie (w winie, w wodzie, w wywarze z czegoś)', *postnik* 'postny posiłek', *półgęsek* 'połowa tylnej części gęsi bez nogi i bez kości, obszyta w gęsią skórę i uwędzona', *rura* 'kość długa ze szpikiem', *sadło* w zn. ' słonina', a także – *forszmak* 'przystawka z siekanego śledzia, masła, ziemniaków, jaj, cebuli, czasem też mięsa, oraz przypraw', *glazura* 'lukier', *pejzanka* 'zupa jarzynowa z wielu warzyw, gotowana na kościach baranich', *serowiec* 'sernik', *tymian* 'tymianek' wobec kwalifikatora *rzadki* w SJP, *strawa* i *wieczera* w stosunku do kwalifikatora *książkowy* w SJP oraz *smaak* w znaczeniach 'przyprawa' i 'wywar na zupę' uznanych za *potoczne* w SJP.

Nieliczne wyrazy kwalifikowane w SJP jako *regionalne* w USJP uznano za ogólnopolskie *przestarzałe* (*glon* 'kawałek chleba', *kukielka* 'rodzaj pieczywa', *kur* 'kogut', *podobiadek* 'posiłek przed obiadem'), *potoczne* (*chlebuś*, *okrasa*, *pasztetówka*, *rożek* w zn. 'rogalik') lub neutralne stylistycznie (*bajaderka* 'rodzaj ciastka', *zarzucajka* 'zupa jarzynowa, zwykle ziemniaczana, z kiszoną kapustą'). Status neutralności

przypisano też w USJP takim leksemom, jak: *buraki* 'potrawa z buraków' (rzad. w SJP), *ekler* (pot. w SJP), *pasztetowa* (pot. w SJP), *zapach* w zn. 'przyprawa aromatyczna' (pot. w SJP). Inne typy różnic w obu słownikach w zakresie odnotowanych cech pragmatycznych leksemów występują wyjątkowo: *ajer* uznano za *przest.* w SJP, a za *reg. wil.* w USJP, *gorzałkę* za *przest.* [sic!] w SJP, a *pot.* w USJP, zaś *karpiel* 'brukiew' za *reg. krak.*, *perlak* 'gruba kasza perłowa' za *środ. i wyży-wienie* za *urz.* w USJP wobec braku kwalifikatorów w SJP.

Powyższe przykłady wskazują na zmieniający się status wielu nazw pożywienia w polszczyźnie ostatnich kilkudziesięciu lat – ich przesuwanie się z centrum pola do leksykalnego archiwum lub do nacechowanych odmian stylistycznych – z jednej strony, z drugiej zaś – na konsekwentniejsze operowanie systemem kwalifikatorów w USJP w stosunku do SJP (por. np. status potoczności dość regularnie przypisywany uniwerbizmom). Przykładów większego rygoru w konstruowaniu artykułów hasłowych w USJP niż w SJP można zresztą znaleźć więcej. Wśród metodologicznych różnic opisu leksemów z analizowanego tu pola kulinariów w obu słownikach za najistotniejsze można uznać:

a) konsekwentne przypisywanie formacjom zdrobniałym statusu potoczności w USJP (kilkadziesiąt leksemów z zakresu nazw pożywienia, np. *batonik*, *biszkopcik*, *cytrynka*, *kielbaska*, *maselko*, *omlecek*, *placuszek*, *połędwiczka*, *racuszek*, *serek*, *wędlinka*, *wisienka*, *zupka*), a brak takiej kwalifikacji w SJP;

b) w miarę konsekwentne uwzględnianie regularnej polisemii – notacja form oznaczających: a) 'mięso' i 'potrawę z tego mięsa', b) 'roślinę', 'jadalny owoc tej rośliny' lub 'jadalną (jako warzywo) część tej rośliny' czy c) 'potrawę, napój itp.' i 'porcję tej potrawy, tego napoju itp.' w postaci dwu odrębnych znaczeń w USJP (por. przykładowo: *antrykot*, *baranina*, *comber*, *rozbratel*, *schab*; *banan*, *brzoskwinia*, *czereśnia*, *malina*, *mango*; *kalafior*, *kalarepa*, *kapusta*, *marchew*; *bigos*, *piwo*, *zupa*), ujmowanych zazwyczaj w postaci wspólnej definicji analizująco-syntezyzującej w SJP, choć w USJP konsekwencji tej brak już na przykład przy nazwach ryb, ich mięsa i potraw z ich mięsa, definiowanych wyłącznie jako 'zwierzę' (np. *pstrąg* 'ryba o oliwkowym grzbiecie, złotych bokach w czarne plamki i srebrzystym brzuchu, żyjąca w słodkich wodach śródlądowych, zwłaszcza w czystych rzekach, występująca w całej Europie, Azji i Afryce, często hodowana');

c) deklarowane konsekwentne podawanie bezpośredniego źródła zapożyczenia w USJP (wraz z obcojęzyczną formą) wobec braku konsekwencji w tym względzie w SJP (i ograniczenia informacji do skrótu nazwy języka), co owocuje dość licznymi rozbieżnościami w tym zakresie między obu leksykonami (np. *delikates* <ros.> w USJP, a <fr.> w SJP; *granat* <niem. *Granat-apfel*> w USJP, a <łac.> w SJP; *jogurt* <niem. *Joghurt*> w USJP, a <tur.> w SJP; *olej* <z łac. *oleum*> w USJP, a brak etymologii w SJP);

d) różnice w kwalifikacji statusu połączeń wyrazowych – jako związków luźnych (kolokacji) lub stałych (jednostek leksykalnych)¹⁷ i brak tu wyraźnej konsekwencji w obu słownikach, np. za związki stałe w SJP, a luźne w USJP uznano takie, jak: *chleb razowy, czarna porzeczka, czerwona porzeczka, fasola perłowa, guma do żucia, kwasek cytrynowy, mąka razowa, orzeszek piniowy, owoce cytrusowe, wino owocowe, wino szampańskie, woda gazowana, wolne ciasto, zielona herbata, złota reneta*, natomiast odwrotnie (w SJP jako luźne, a w USJP jako stałe) zaszeregowano takie związki, jak: *bułka tarta, danie barowe, danie firmowe, drugie danie, fasolka po bretońsku, kawa rozpuszczalna, kluski śląskie, lody włoskie, pierwsze danie*.

Przedstawiona tu, z konieczności fragmentaryczna analiza haseł słownikowych obejmujących nazwy pożywienia w *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Mieczysława Szymczaka i w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod redakcją Stanisława Dubisza potwierdza powszechnie zauważaną znaczną zmienność leksemów z tego pola w polszczyźnie ostatnich dwudziestu kilku lat. Leksykograficzną dokumentację uzyskały zwłaszcza lawinowo pomnażane zapożyczenia z różnych języków świata (od tradycyjnie związanych z kulinariami galicyzmów i italianizmów, poprzez modne anglicyzmy i – w zakresie kuchni coraz modniejsze – hispanizmy, po wyrazy przejmowane z języków egzotycznych), w mniejszym zaś zakresie neologizmy słowotwórcze, frazeologiczne i semantyczne. Hasła słownikowe z obu poddanych obserwacji leksykonów uwidaczniają też zmienny status wielu nazw pożywienia od dawna obecnych w polszczyźnie, dokumentują ich życie, zmiany stylistycznego zabarwienia, czasem słabnącą aktywność w czynnym zasobie leksykalnym, aż po przejście do językowego archiwum¹⁸. Ciągłe doskonalony warsztat leksykograficzny, stanowiący kontynuację polskiej tradycji w tym zakresie, pozwala coraz lepiej i konsekwentniej ów rozwój polszczyzny dokumentować.

¹⁷ W USJP umieszcza się je konsekwentnie w obrębie artykułu hasłowego dotyczącego jednego z komponentów połączenia, w artykułach dotyczących pozostałych komponentów stosując odsyłacze, podczas gdy w SJP brak pod tym względem regularności (ten sam związek jest w obrębie różnych artykułów hasłowych traktowany odmiennie – raz jako luźny, a raz stały, por. np. *mąka razowa* pod hasłami: *mąka* i *razowy*).

¹⁸ Na temat życia wyrazów por.: K. Handke, H. Popowska-Taborska, I. Galsterowa, *Nie dajmy zginąć słowom. Rzecz o odchodzącym słownictwie*, Warszawa 1996; K. Handke, „Czasowe cezury” i przebieg życia wyrazu, [w:] *też, Rozważania i analizy językoznawcze. Wybór prac wydany z okazji 65. urodzin Autorki*, Warszawa 1997, s. 55–69; *też, Pojęcie i termin „archaizm” na tle zawartości polskich leksykonów*, [w:] *też, Rozważania...*, op.cit., s. 71–80.

***Names of Food in the Dictionary of Polish Language
ed. by Mieczysław Szymczak and in the Universal Dictionary
of Polish Language ed. by Stanisław Dubisz***

Summary

The aim of the article is to compare entries referring to the names of dishes, drinks and food products registered in the *Dictionary of Polish Language* ed. by Mieczysław Szymczak and in the *Universal Dictionary of Polish Language* ed. by Stanisław Dubisz. The comparative analysis reveals the structure of neologisms in the researched area – apparently predominant borrowings (mainly French, Italian, English and Spanish), as opposed to word-formation, phrasal and semantic neologisms. It also shows changeable status of numerous names of food which have existed in Polish for long, i.e. transformations of their stylistic shade, at other times – a weakening activity in the lexical capacity in use, until it moves to language archives. Excellent lexicographic tools, which continue Polish tradition at that point, allow better and more accurate registration of Polish language development.

tłum. M. Kołodzińska

Anna Piotrowicz
(Poznań)

NAZWY ZABAWEK I ZABAW DZIECIĘCYCH W SŁOWNIKACH JĘZYKA POLSKIEGO Z XX WIEKU

Nazwy zabawek i zabaw dziecięcych to ciekawy krąg tematyczny, na który zwróciłam uwagę podczas zbierania materiału do książki o słownictwie i frazeologii życia towarzyskiego¹. Pisząc o grach i zabawach towarzyskich (jest to jedno z dziesięciu wydzielonych przeze mnie głównych pól tematycznych w słownictwie życia towarzyskiego²), brałam pod uwagę jedynie leksemy odnoszące się do dorosłych uczestników tych zajęć, ale sygnalizowałam, że „... pewne zabawy – dziś uznawane za dziecięce – były początkowo zabawami «doroślejszej młodzieży» (częste określenie w *Słowniku warszawskim*) lub nawet osób dorosłych [...]”³. Niniejszy artykuł chciałabym zatem poświęcić słownictwu i frazeologii, które wiążą się z zabawami dzieci.

W zebranych przeze mnie materiale, obejmującym 552 leksemy, można wydzielić następujące subpola: nazwy zabaw dziecięcych (247), nazwy zabawek (216), inne akcesoria związane z zabawami (32), uczestnicy zabaw (22), miejsca zabaw (13)⁴. Ponadto odnotowałam 15 formuł językowych (frazemów) używanych jako swoiste zaklęcia w niektórych zabawach⁵. Materiał pochodzi z XX-wiecznych słowników różnego typu – od ogólnych, poprzez słowniki wyrazów obcych, frazeologiczne, po środowiskowe⁶.

¹ A. Piotrowicz, *Słownictwo i frazeologia życia towarzyskiego w polskiej leksykografii XX wieku*, Poznań 2004.

² Pozostałe pola to: zabawy taneczne, spotkania towarzyskie, konkury i wesela, zabawy kalendarzowe (obrzędowe), gościnność, etykieta towarzyska, udział w życiu towarzyskim, zwyczaje towarzyskie, rozmowy towarzyskie i teksty okolicznościowe.

³ A. Piotrowicz, *Słownictwo i frazeologia...*, op.cit., s. 375.

⁴ Pozostałe 22 leksemy to varia.

⁵ Terminu frazem używam w rozumieniu, jakie nadał mu Wojciech Chlebda. Zob. W. Chlebda, *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Opole 1991.

⁶ Ich wykaz wraz z objaśnieniami skrótów stosowanych w artykule zamieszczam na końcu.

W odniesieniu do nazw zabawek zaznaczyć należy, że odpowiednie hasła ekscerpowałam z danego słownika tylko wówczas, gdy jego redaktorzy/autorzy *explicite* zaznaczali w definicji, że chodzi o zabawkę, np. *samolocik*: w *Słowniku języka polskiego* pod red. Mieczysława Szymczaka 'mały samolot; zabawka w kształcie samolotu', w *Słowniku współczesnego języka polskiego* pod red. Bogusława Dunaja wydzielone jako drugie znaczenie 'zabawka, będąca miniaturą samolotu, model samolotu', w innych zaś słownikach hasło jest odnotowane tylko z definicją strukturalną (zdr. od samolot).

1. ZABAWY DZIECIĘCE

Najliczniejsze w tym kręgu tematycznym są *neosemantyzy* (103). Są one nazwami wielu gier i zabaw, definiowanych w słownikach w ogólnikowy sposób: 'gra/zabawa dziecinna/dziecięca' (drugi przymiotnik częściej w słownikach powojennych). Neosemantyzy te pochodzą od:

– nazw zwierząt, np. *baran* [W gw., Lehr gw.], *buhaj* [W gw., Lehr gw.], *byk* [W gw.], *gąsior* [W gw., Lehr gw.], *gaska* [Lehr], *gołębie* [W gw., Lehr], *konie* [A, Lehr], *krasoń* [W gw. – zn. podstawowe 'wół maści czarnej albo czerwonej z białą'], *lis* [W, A, Lehr, D, Sz, Z, Skor w postaci: *zabawa w lisa*], *zając* [W gw.], *żabka* [W gw.]⁷,

– nazw ludzi (tu: od nazw pokrewieństwa, zawodów, funkcji, nosicieli cech itp.), np. *babka* [W], *matka* [W gw.], *krawiec* [W], *leśniczy* [W gw.], *swat* [W], *wójt* [W gw.], *kusiciel* [W gw.],

– imion (są to zatem eponimy), np. *fabian* [W gw.],

– nazw różnych przedmiotów, np. *baranica* [Lehr gw.], *dzwonek* [W], *farby* [W gw.], *leszczotki* [W – zn. podstawowe 'deseczki klaskające do straszenia koni'], *murek* [W, A], *pytka* [W rzad., D – zn. podstawowe 'rzemień'], *sitko* [W, D daw.], *skorupki* [W], *wieża* [SGMP daw.],

– nazw miejsc, np. *granica* [W gw.], *kąty* [W stp.], *poczta* [W, A], *studnia* [W gw.],

– nazw warzyw, owoców i napojów, np. *marchew* [W gw.], *rzepka* [W gw.], *piwo* [W gw.],

– nazw czynności, np. *chowanie* [Lehr].

Czasami prócz ogólnikowego określenia pojawia się w definicji neosemantyzy dopowiedzenie dotyczące uczestnika gry/zabawy, np. *ksiądz* 'gra chłopców' [W gw.], *młynarz* 'gra towarzyska chłopców wiejskich' [W gw.], *myszka* 'rodzaj gry młodzieży' [W gw., Lehr gw.].

⁷ Wypada w tym miejscu przypomnieć, że redaktorzy *Słownika warszawskiego* kwalifikatorem *gwarowe* (stosowanym w formie graficznej – w postaci nawiasu kwadratowego) opatrywali także wyrazy środowiskowe, a nawet kolokwializmy.

Bywa i tak, że w definicji gry/zabawy będącej neosemantyzmem znajdujemy wyjaśnienie, do jakiego typu gry/zabawy dana nazwa się odnosi – mamy tu więc nazwy:

- gier w piłkę, np. *dołki* [W, D, A w formie *dołek*], *introligator* [W gw.], *kasza* [W], *kaszka* [W, Lehr], *król* [W, D], *meta* [W gw., A, D daw.], *metr* [W gw.], *niemiec* [W gw.], *szkolne* [W gw.], *ścianki* [W gw.], *świnia* [W], *żyd* [W gw.], *żydek* [W],
- gier w monety, np. *banioki* [SGMP], *baniole* [SGMP], *orlanka* [W gw.],
- zn. podstawowe 'pieniądz austriacki z wyciśniętym orłem',
- gier w guziki, np. *hazard* [W gm.],
- gier w kamienie, np. *ciupy* [W, Lehr, D, M, B, Skor],
- gier w karty, np. *oszukaniec* [Sz pot., Z pot.], *piotruś* [B],
- zabaw w skakanie, np. *koczkodan* [U],
- zabaw w chowanego, np. *chowany* [W, Lehr, D, M, Sz, Dun, Z, B], *kryjówki* [SGMP przest.], *schowany* [W rzad.], *zajaczek* [W gw.].

Jeszcze inne neosemantyzmy to nazwy gier i zabaw, które zostały w słownikach zdefiniowane za pomocą rozbudowanych definicji realnoznaczeniowych, np. *berek* (eponim od imienia żydowskiego) 'zabawa, w której jedna z osób uczestniczących goni pozostałe, usiłując którąś złapać' [W, D, M, Sz, Dun, Z, B], *zośka* (kolejny eponim) 'gra polegająca na podbijaniu wewnętrzną stroną stopy szmatki lub pęczka nici z ołowianym ciężarkiem' [D, Sz, B], *klasy* 'gra dziecięca polegająca na przeskakiwaniu na jednej nodze z kratki do kratki narysowanej na ziemi i rzucaniu albo przesuwaniu nogą kawałka szkła, kamyka' [D, M, Sz, Dun, Z, Skor], a wcześniej także 'gra w piłkę polegająca na odbijaniu o ścianę i łapaniu piłki w sposób coraz bardziej skomplikowany' [W, A: w formie *klasa*, D przest.], *król* 'zabawa dziecięca, polegająca na układaniu rąk kilkorga dzieci jednej nad drugą i wyciąganiu ich kolejnym a. poznawaniu, mając oczy zawiązane a. zasłonięte' [W], *pchełki* 'dziecięca gra polegająca na jak najszybszym wprowadzeniu swojego zestawu krążków do miseczki' [D, M, Sz, Dun, Z, B]. I tutaj także pojawić się mogą dookreślenia odnoszące się do uczestników gier/zabaw, np. *przepióreczka* 'zabawa dziewczęca, w której jedną z dziewcząt zamyka się w kole i nie wypuszcza się jej z niego, a gdy się jednak wymknie, uczestnicy zabawy łapią ją' [D gw., W gw. tylko w zn. 'taniec dziewczęcy'], *świnka* 'zabawa dziecięca: kilku chłopców trzymających się za ręce nie pozwala jednemu ze swoich towarzyszy posunąć kamienia zwanego świnką do przygotowanego na ten cel dołka' [W gw.], *spluczka* 'zabawa z młodszymi uczniami polegająca na dokuczaniu im' [U].

Niekiedy w definicjach tych zawarte jest też wyjaśnienie pochodzenia danej nazwy, np. *jawor* 'zabawa dziecinna od pierwszego słowa piosenki przy niej śpiewanej: *jawor, jaworowe drzewo, co wy tu robicie*' [W, Lehr], *ptaszek* 'rodzaj zabawy towarzyskiej dla dzieci z towarzyszeniem śpiewu: *Lata ptaszek po ulicy, zbiera sobie ziarn pszenicy, a ja*

sobie stoję w kole i wybieram, kogo wolę [W, A], *kowal* 'gra dziecienna polegająca na tańcu ze śpiewem według taktu kucia' [W, A, Lehr].

Kolejną grupą wśród nazw gier i zabaw są równie jak neosemantyzmy obrazowe frazeologizmy (72 łącznie z zestawieniami). I tu definicje ograniczają się często do ogólnego określenia 'rodzaj gry/zabawy dziecięcej/dziecięcej', np. *bocian i żaby/żaby i bocian* [W], *gaska i wilk* [W], *wilk i psy* [W gw.], *gołąb i jastrząb* [W gw., Lehr], *kotek i mysz* [W gw.], *maż i żona* [W gw.], *chusteczka czerwona/jedwabna* [Lehr], *cztery kąty a piec piąty* [W rzad., A], *krakowskie wesele* [W gw.], *pstra kokoszka* [W gw.], *zwalony most* [W gw.], *jaworowe ludzie* [W], *wesoły ogrodnik* [W], *prosić pieca w kumy* [W, A], *wieprzka gnać* [W gw.], *karczma gore* [W]. Pewne frazeologizmy zostały zdefiniowane za pomocą definicji synonimicznej, np. *czarny człowiek* 'czarny lud' [W gw.], *ślepa babka* 'ciuciubabka' [W, A, Lehr, D, M, Sz, Z, Skor].

Frazeologizmy nazywające grę w piłkę to np.: *długie mety* [W gw.], *dwa ognie* [D, M, Sz, Dun, Z, B, Skor], *gra w kaszkę* [D, Z, Skor], *piłka do dołka* [Sz]. Do gier w monety odnoszą się m.in.: *gra w bejmy* [SGMP przest.], *gra w ścianki* [W], *gra w wybitkę* [Skor], *w placki* [W gw.], *w szkołę* [W gw.], *grać w kuto* [SGMP wych. z użycia], a do gier w guziki – *gra w depoki* [SGMP przest.], *gra w guzy* [W gw.], *gra w guziki* [W, Lehr, D, Skor], *grać w moniaki* [W gw.].

Bardziej rozbudowane definicje znalazły się przy frazeologizmach takich, jak np.: *berek kucany* 'gra dziecięca polegająca na gonieniu się i kucaniu; goni dziecko, które zostało złapane lub dotknięte, zanim zdążyło kucnąć' [Sz, Z], *czarny lud/zabawa w czarnego luda* 'grupowa zabawa dziecięca polegająca na tym, żeby przebiec za linię strzeżoną przez dziecko zwane czarnym ludem, nie pozwalając mu się schwycić' [W gw., D, Sz przest., Z, Skor], *drobna kaszka/kasza* 'zabawa dziecięca polegająca na szybkim obracaniu się w kółko dwóch osób trzymających się za ręce' [W, A, Lehr, D, Sz, Z, Skor], *głuchy telefon* 'zabawa dziecięca [Z: towarzyska], polegająca na przekazywaniu sobie kolejno szeptem jakiegoś tekstu tak, by nie zmienić jego słów' [Dun pot., Z, B], *komórki do wynajęcia* 'zabawa dziecięca, w której uczestnicy zamieniają się miejscami' [W, A, D, Sz, Z, Skor], *kosi, kosi, łapci* 'zabawa, w której istotnym elementem jest uderzanie się otwartymi dłońmi' [PjZ], *kot śpiący* 'zabawa dziecięca: na kartach stawia się budkę z kart, spod niej trzeba tak wyciągać karty, aby jej nie rozrzucić' [W rzad., Lehr gw. – tu definicja skrócona], *kółko graniaste* 'zabawa dziecięca polegająca na chodzeniu po obwodzie koła w takt śpiewanej piosenki' [B], *wilki i gaski* 'zabawa dzieci, które przedstawiają gaski, a najstarsze z nich przedstawia matkę a. brytana, który przed wilkiem gąsek broni' [W]. W kilku definicjach znalazły się dookreślenia uczestników tak nazwanych gier i zabaw, np.: *kulanie w kręga* 'gra chłopców wiejskich' [W gw.], *wieża babilońska* 'zabawa towarzyska starszych dzieci i młodzieży płci obojej' [W].

Niekiedy, tak jak i pośród neosemantyzmów, w definicji zawarte jest objaśnienie dotyczące pochodzenia nazwy zabawy, np. *koło młyńskie* 'zabawa dziecinna, przy której się śpiewa piosenkę od tych słów się zaczynająca' [Lehr], *kotek i myszka* 'zabawa dziecięca: przy myszce i kotku śpiewają dzieci: „uciekaj myszko do dziury...” i jedno z nich (kotek) goni drugie (myszkę)' [tak Lehr; W (też w formie *myszka i kot*) i A (też w formie *myszka i kotek*): zabawa towarzyska, definicja skrócona].

Następna, już nie tak liczna grupa nazw gier i zabaw dziecięcych to *formacje słowotwórcze* (37). W wyniku derywacji sufiksальной powstały np. takie nazwy gier w piłkę, jak: *ganianka* [W, A], *odbijanka* [W, A, D], *odstawka* [W gw.], *przepędzanka* [D daw.], *skuto* [SGMP], *zbijak* [W, D uczn., Sz, B] oraz nazwy zabaw ruchowych: *bieganka* [W], *chowanka* [Lehr, D, Sz, Z], *gonito* [SGMP powsz., Z dziec.]. Ze względu na przejrzystą budowę słowotwórczą nazw tego typu, rzadko towarzyszy im rozbudowana definicja słownikowa. Złożenia w omawianej grupie leksemów reprezentują m.in.: *ciuciubabka* [W, A, Lehr, D, M, Sz, Dun, Z, B, Kras], *drapinos* [W gw.], *kaliduda* [W gw.]. Pozostałe typy derywacji ograniczają się do jednostkowych przykładów, np. *kiczki* 'ts. co klipa'⁸ [W gw., A: w formie *kiczka*, Lehr, D *przest.*, Z *przest.*].

Wśród *zapóżyceń* (31 leksemów wraz z derywatami) są *pożyczki*⁹:

– łacińskie, np. *ekstra* 'rodzaj gry w piłkę; zbijany' [W, D daw., SGMP daw.], *ekstrameta* 'ts. co ekstra' [W, D, Z daw.], *kaptywus* 'rodzaj gry, goniony, łapany' [W rzad.],

– francuskie, np. *balik* 'bal, zabawa przy muzyce dla dzieci [powinno być: zabawa dla dzieci przy muzyce – A.P.], połączona z grami ruchowymi, konkursami sprawnościowymi, na której dzieci są przebrane, najczęściej za postacie z ulubionych bajek' [tak Z; W i D jako zdrobnienie, ale z przykładem użycia: *balik dziecinny/dziecięcy*], *cache-cache* 'gra w chowanego' [E], *colin maillard* 'gra w ciuciubabkę' [E], *kwadrant* (możliwa też proveniencja niemiecka) 'gra młodzieżowa zbliżona do palanta' [D, M, Sz, Dun, Z, K, T, O],

– niemieckie, np. *kinderbal* 'bal, zabawa dla dzieci' [W, A !, D *przest.*, M *pot.*, Sz *pot.*, Dun, Z *pot.*, SGMP *przest.*, K *przest.*, O], *klipa* (możliwa też proveniencja szwedzka) 'gra chłopięca polegająca na umiejętnym podbijaniu kijkiem drewnianka zaostzonego klinowato po obu końcach' [W, A, Lehr, D, M, Sz, Dun, Z *wych. z użycia*, K, O], *pikier* 'zabawa dziecięca polegająca na podbijaniu jednej pałeczki drugą; klipa, kiczka' [W gw.], *szczekiel/sztekiel/sztekel* 'gra chłopięca, klipa' [SGMP – forma *szczekiel* z kwalifikatorem *rzad.*],

⁸ Zob. niżej zapożyczenia niemieckie.

⁹ Uwzględniam tylko bezpośrednio źródło zapożyczenia.

– włoskie, np. *diabolo* 'gra dziecięca polegająca na wprawianiu w ruch szpulki gumowej a. metalowej, podrzucaniu jej i chwytaniu na sznur umocowany na dwóch pałeczkach' (nazwa handlowa) [D, Z, E, K, T, O], *lotto* 'loteryjka liczbowa, gra dziecięca' [E], *palant* 'gra młodzieżowa, w której uczestnicy podzieleni na dwie drużyny podbijają długą pałką a. chwytają w locie małą piłkę gumową' [W, A, D, M, Sz, Dun daw., Z, B, E, R, K, T, O],

– nieliczne angielskie, np. *fives* 'rodzaj gry w piłkę' [E], *pall-mall* 'rodzaj gry w palanta' [E],

– pojedyncze przykłady z innych języków, np. *cymbergaj* 'rodzaj gry, w której dwóch uczestników stara się umieścić w bramce przeciwnika małą monetę przesuwaną po stole uderzeniami innej (większej) monety (Pot: przesuwana grzebieniem)' z jidysz [Dun, Z, B, Pot, SGMP, Arg gw. uczn.], *ksenia* 'gra dziewczynek' z ukraińskiego (eponim) [W gw.], *źmurki* 'ciuciubabka' z rosyjskiego/białoruskiego/ukraińskiego [W gw., D daw. gw.].

Pozostałe nazwy gier i zabaw dziecięcych, niemieszczące się w wymienionych wyżej grupach, niejasnego pochodzenia, to np. o najbardziej ogólnej definicji: *ejmuł* [W gw.], *mamok* [SGMP], nieco precyzyjniej objaśniające znaczenie: *cip* 'gra, zabawa dziecięca polegająca na rzucaniu nożem' [SGMP przest.], *krepcie* 'gra dziecięca polegająca na podrzucaniu kamyków' [D] i najdokładniej: *plinie* 'u młodzieży szkolnej gra o charakterze rycerskim, pliszki, meta, obóz, gonitwa o więźnie, kaptuwus' [W stp.]¹⁰.

Najstarszą nazwą zabawy dziecięcej jest zarejestrowany w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* leksem *mrzyk/mżyk* 'ciuciubabka', w wieku XX odnotowany jedynie w *Słowniku warszawskim* (także w postaci *mrzek*). Liczne synonimy tej nazwy, obecne w XX-wiecznych słownikach, to wspomniana wcześniej *babka* oraz niewymienione dotąd: *ciemna babka* [W gw.], *kociubabka/kuciubabka* [W gw.], *mrużek* [W, A], *w ślepego* [W gw.], *zmrużek* [W, A].

Pewne leksemy z omawianego tu kręgu tematycznego należą do warstwy słownictwa zarejestrowanej wcześniej w XIX-wiecznych źródłach leksykograficznych:

– w słowniku Lindego: *kasza, kąty, mrużek, mżytek, pytką, świnka, źmurek* [W i D: *źmurki*],

– w *Słowniku wileńskim*: *chowany, cztery kąty a piec piąty, ekstra, orlanka, palant, plinie, zajac*,

– w obu tych słownikach: *ciuciubabka, gaska, kaptuwus, kaszka, kowal, leszczotki, pliszki, sitko, skorupki, ślepa babka, zmrużek*.

¹⁰ Spośród zamieszczonych w *Słowniku warszawskim* synonimów rzeczownika *plinie* hasłami słownika są jedynie: *pliszki* i *kaptuwus*.

2. ZABAWKI

Leksem *zabawka* pojawia się w słowniku Lindego: *Zabawy, zabawki, zabaweczki, któremi dzieci się bawią, lalki itd.* Definicja w *Słowniku wileńskim* brzmi: 'rzecz drobna umyślnie dla zabawy dzieci robiona, np. lalki, koniki itd.' W *Słowniku warszawskim* i w słowniku Arcta jest to 'przedmiot do zabawiania dzieci, cacko (np. konik, lalka itp.)'. Późniejsze słowniki podają podobną definicję: 'przedmiot służący dzieciom do zabawy' [D, M, Sz] lub 'rzecz służąca dzieciom do zabawy' [Dun], tylko *Inny słownik języka polskiego* uzupełnia definicję o przykłady zabawek, wymieniając *grzechotkę, lalkę i samochodzik*. Zdrobnienie *zabaweczka* notują W, A, D i B (wcześniej L i SWil), a SGMP z kwalifikatorem *rzadkie* notuje deminutiwum regionalne *zabawitko*.

Znacznie starszym hiperonimem dla tej grupy nazw jest *cacko*, obecne już w SPXVI (wówczas częściej w postaci *czaczko*), notowane zarówno przez Lindego, jak i SWil. Spośród słowników XX-wiecznych zarejestrowały je: W, A, Lehr, D, M (ze słowem *dawna* w definicji), Sz (*przest.*), Dun (*daw.*) i Z (*wych. z użycia*). SPXVI notuje też *czaczo*, a L *czaczo/caco*, które w słownikach objętych ekscerpcją znalazło się jedynie u Lehra: *caco* 'przedmiot używany do zabawy przez dzieci, pociągający zwykle połyskliwym lub nieznanym dla dziecka wyglądem'. Jeszcze inne hiperonimy to: *bawidło* i *bawidelko*, notowane kolejno przez: L, SWil, W, A, Lehr i D – tu *bawidło* z kwalifikatorem *przestarzałe*, *igraszka* w zn. 'zabawka' obecna w: L, SWil, A, D i Sz, *pobaweczka* występująca w W z kwalifikatorem *stp.* oraz zapożyczenie angielskie *toy* odnotowane przez *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych* [E].

Wśród nazw zabawek przeważają *f o r m a c j e s ł o w o t w ó r c z e* (94) – najczęściej derywaty sufiksalne, np.: *błyskawka* 'zabawka błyskotliwa' [A], *dmuchawka* 'zabawka w kształcie mieszka papierowego' [W, Lehr], *latawka* 'latawiec' [W gw.], *pukawka* 'zabawka dziecięca do pukania a. strzelania' [W, A, D, M, Sz, Dun], *śmigawka* 'kij rozszczepiony na końcu do ciskania kamyczków' [W, A], *przytulanka* 'zabawka, zwykle wykonana z pluszu a. ze szmatek, dawana dziecku do zaśnięcia' [Dun, B, NSP II, PjZ], *układanka* 'zabawka w postaci klocków (także kawałków kartonu) z częściami obrazka, który tworzy się po dobraniu i ustawieniu obok siebie odpowiednich klocków (kawałków kartonu)' [D, M, Sz, Dun, B], *gryzak* 'zabawka dla niemowląt, przeznaczona jednocześnie do gryzienia' [D, Sz, Dun, Z, B], *resorak* 'mały metalowy samochodzik-zabawka będący miniaturką prawdziwego markowego modelu' [NSP II]¹¹, *uszatek* 'żartobliwie a. pieszczotliwie o zwierzętach, zabawkach [...] z charakterystycznymi dużymi uszami' [Sz, B żart.], *fortunka* 'zabawka dla

¹¹ Cytat w NSP II pochodzi z 1989 r. Od kilku lat używana jest też nazwa *resorowiec* (w słownikach brak).

dzieci, rodzaj małej ruletki, niewielkiego przenośnego bilardu' [W, A, D *przest.*], *drobiszcze* 'garnuszki gliniane do zabawy dla dzieci [w SWil dokładniejsza definicja: wyrabiane w okolicach Iłży]' [W *gw.*]. Znacznie rzadziej są to derywaty paradygmatyczne, np. *szyb* 'latawiec' [W *stp.*, D *daw.*], *śmiga* 'ts. co śmigawka' [W, A], a także złożenia, np. *hulajnoga* 'zabawka dziecięca służąca do jazdy na jednej nodze' [tak Lehr, D, M, Sz, a bez słowa *zabawka* w definicji Dun, Z, B], *łamiągówka* 'zabawka dziecięca w postaci klocków a. kartoników z fragmentami rysunków, z których układa się całość' [A, D, M, Sz, Z, Skor], *małpoludek* 'zabawka wyobrażająca małpoludka [sic!]' [NSP II], *meblozabawka* 'urządzenie będące meblem i zabawką' [Zagr].

Formacje słowotwórcze są często nazwami:

– lalek [W, A, Lehr, D, M, Sz, Dun, Z, B, Skor, O], np. *laleczka* [W, Lehr, D, Sz, Dun, Z, B], *laluchna* [W], *lalunia* [D, Dun, Z], *lalusia* [W, Z, B], *laluszka* [W *gw.*], *pacynka* [tak B; w innych słownikach tylko w odniesieniu do teatru kukielkowego], *szmacianka* [NSP II],

– pilek, np. *chwyotka* [W, A, D], *krowianka* 'piłka z krowiej sierści i wosku' [Arg *gw. uczn.*], *lanka* [W, A, D, Arg *gw. uczn.*], *parcianka* [D *środ.*, Sz *przest.*, Arg *gw. warsz.*], *póllanka* [W, A, D], *skubanka* 'piłka zrobiona z drobnutko uskubanych kawałków gumy' [W *ucz.*, A],

– zabawki od dawna zwanej *bąkiem*, np. *brdajka* [W *gw.*], *burczałka* [W *gw.*], *burdajka* [W *gw.*], *fruczka* [W *rzad.*], *fryga* [W, A, Lehr, D, Sz *przest.*, Z *przest.*], *furkadło* [Lehr], *furtacz* [W *gw.*], *kraglica* [W, A], *kruglica* [W *stp.*], *warchotka* [W], *warkotka* [W *gw.*], *wartaczka* [W, A], *wartałka/wartotka* [W, A, D *gw.*, SGMP *wych. z użycia*],

– różnego typu *grzechotek* [Lehr, D, M, Sz, Dun, Z, B], np. *jargotka* [W *gw.*], *rajkawka* [W *gw.*], *szczerkawka* [W *gw.*], *tyrkawka* [W *gw.*].

Neosemantyzm to w omawianym kręgu tematycznym 65 leksemów. Najczęstszym mechanizmem neosemantyzacji jest tu przeniesienie nazwy istniejącego w rzeczywistości desygnatu na nazwę zabawki. Przenoszone są w ten sposób na przykład:

– nazwy zwierząt: *bączek* [Lehr *stp.*, D, Sz, Dun, Z, B]¹², *bąk* [W, A, Lehr, D, M, Sz, Dun, Z, B], *kogucik* [D, Sz, Dun, Z], *kogutek* [D, M *pot.*, Sz, Dun, Z], *kokotek* [SGMP], *koniczek* [Z], *konik* [D, M, Sz, Dun, Z, Skor], *koń* [W: 'kij, na którym dzieci jeżdżą'; Sz, Z i Skor: 'zabawka dziecięca, zwykle drewniana, wyobrażająca konia'], *kukawka* [A – zn. podstawowe 'kukułka'], *latawiec* [W, A, Lehr, D, M, Sz, Dun, Z, B, Skor; zn. podstawowe 'zwierzę latające, rzecz latająca' – tak SPXVI i L]¹³, *misiaczek* [Z, B], *misiek* [D, Sz, Dun, Z, B], *misio* [D, Sz, Dun, Z, B], *miś* [Lehr, D, M,

¹² Wszelkie zdrobnienia i spieszczenia w polu tematycznym nazw zabawek znajdują się na pograniczu neosemantyzmów i niezależnych derywatów deminywnych.

¹³ Współcześnie rzeczownik *latawiec* w zn. 'zabawka' można uznać za derywat sufiksalny, a nie za neosemantyzm.

Sz, Dun, Z, B], *niedźwiadek* [Lehr], *orzeł 'latawiec'* [W gw., D daw.], *piesek* [D, Sz, Z, Skor], *turkawka 'bak'* [D daw.], *zwierzątka* [Sz],

– nazwy ludzi: *cudak 'figurka wycięta lub ulepiona – zabawka'* [D], *patriotka 'zabawka: kółko drewniane tokarskiej roboty, zwijające się na sznurek, raz opadające, drugi raz znowu podnoszące się własnym ciężarem'* [W], *samotnik 'zabawka tak zwana widocznie dlatego, że jedna osoba bywa nią zajęta, bo właśnie trzeba cierpliwie a uważnie zastanowić się nad kombinacjami w przekładaniu kulek'* [W, A], *żołnierzyk* [B],

– nazwy pojazdów: *auteczko* [Z], *autko* [Z], *autobusik* [Z], *metalik 'metalowy samochodzik – zabawka'* [U], *samochodzik* [D, Sz, Dun], *samolocik* [Sz, Dun],

– nazwy innych przedmiotów: *bębenek* [Sz, Dun, Z], *foremeczka* [Z], *foremka* [Z], *fuzyjka* [D], *klocki* [Lehr, D, M, Sz, Dun, Z], *łopatka* [D, M, Sz, Dun, Z, B, Skor], *łóżeczko* [tak Z; D, Sz i Dun tylko jako zdrobnienie, ale jest przykład: *Łóżeczko dla lalki*], *pistolecik* [Z], *proca* [D, M, Sz, Dun], *skarbonka* [M, D, Sz, Dun, B], *szabla* [Skor], *wiatraczek* [W, A], *wiatrówka 'zabawka dziecienna, pukawka'* [W, A], *wózeczek* [Sz, Dun i B notują jako zdrobnienie, ale podają przykład: *Wózeczek dla lalki*], *wózek* [Sz i Dun – w definicjach brak adnotacji o zabawce, ale jest przykład: *Wózek dla lalki*], *wóziczek* [SGMP powsz.].

I tutaj – tak jak i wśród formacji słowotwórczych – często występują nazwy różnego typu lalek, np. *krakowiaczek* [Z], *krakowiak* [Sz, Z], *krakowianka* [Sz, Dun, Z], *lątka* [W stp. i gw., A; D i Z – w definicji zaznaczają 'dawniej też lalka dziecięca', Lehr tylko w odniesieniu do teatru kukielkowego], *matrona 'lalka ze szmat'* [W gw., Lehr gw.], *nagusek 'nie ubrana lalka z celuloideu a. masy plastycznej'* [W, A, D], *patuba 'niezgrabna lalka, figurka, kukła'* [W, A, D, Sz, Z reg.], *panna* [W gw.], *żurek 'lalka ze słomy jakkolwiek odziana'* [W gw.]. Rzadziej tworzone są w ten sposób nazwy piłek, np. *baba 'piłka do grania, nie gumowa, obszyta w skórę'* [W uczn.], *balon* [Lehr], *dęta* [W gw.], *dętka* [W, A], *kula* [U].

Wśród z a p o ż y c z e ń (49 leksemów wraz z derywatami) są pożyczki:

– łacińskie, np. *pila* [W stp., B pot.], *piłeczka* [D, Sz, Dun, Z, B], *piłka* [W, A, D, M, Sz, Dun, Z, B, Skor], *pupka 'lalka szmaciana'* [W gw., A !, SGMP wych. z użycia],

– greckie: *kalejdoskop 'zabawka w kształcie rurki z umieszczonymi wewnątrz płaskimi pochyłymi zwierciadłami; znajdujące się między zwierciadłami kolorowe szkiełka i kamyczki tworzą przez odbicie barwne figury, zmieniające się za każdym potrząśnięciem przyrządu'* [tak D, M, Sz, Dun, Z, B, T, O; W, A, Lehr, E i K notują jako 'przyrząd', a nie 'zabawka'], *zootrop 'zabawka optyczna, podobna do stroboskopu, przedstawiająca ruchome figury na białej płaszczyźnie'* [W, A],

– francuskie, np. *balon* [D, M, Sz, Dun, Z, B, T, O], *balonik* [Lehr, D, Sz, Dun, Z, B], *jaquemart 'zabawka dziecięca wyobrażająca dwie postacie uderzające na przemian w umieszczone między nimi kowadło'* [K, T,

O], *kapiszon* 'papierowy krążek zawierający małą ilość materiału wybuchowego, używany przez dzieci do zabawy' [Dun, Z, B], *kri-kri* 'zabawka wydająca dźwięk skrzeczący' [W, E], *maskotka* [Dun, Z, B],

– niemieckie, np. *drach* 'latawiec' [W gw., SGMP rzad.], *dracheta/drachyta* [SGMP], *hampelmann* 'pajacyk, skoczek, lalka dziecięca' [Z rzad., E, K], *korkowiec* 'zabawka dziecięca, mały blaszany pistolet, z którego strzela się specjalnymi korkami zawierającymi odrobinę materiału wybuchowego' [D, M, Sz, Dun, Z, B], *pałasik* [A, D], *szlojderka* 'proca' [SGMP daw.],

– włoskie, np. *pajac* [W, A, D, M, Sz, Dun, Z, B, E, R, T, O],

– angielskie, np. *matchbox* [NSP II], *mupet/mapet* [Z], *puzzle* [Dun, B, E, O, NSP II, PjZ], *smurfetka/smurfetka* [NSP II], *Teddy bear* [K],

– rosyjskie, np. *kukielka* 'zabawka dziecięca, prymitywna lalka zrobiona domowym sposobem z gałganków' [tak W, A, Lehr, D, M przest., Sz przest., Z dawna w definicji; Dun i B tylko w odniesieniu do teatru lalek], *matrioszka* 'lalka w rosyjskim stroju ludowym, zwykle drewniana, ze wstawianymi w nią identycznymi lalkami coraz mniejszych rozmiarów' [Z, K, T, O],

– pojedyncze przykłady z innych języków, np. *cyga* 'bąk' z węgierskiego [W, A, Lehr, D przest., Z daw., E, R, K, T daw., O daw.], *kużel* 'bąk' z ukraińskiego/białoruskiego [W gw.], *lego* z duńskiego (nazwa firmowa) [Z, B, O, NSP II].

F r a z e o l o g i z m y to w omawianej grupie zaledwie 6 jednostek językowych: *klocki lego* [Z], *kostka Rubika* [K, O], *młynek dziecienny* 'zabawka ze skrzydłami z papieru a. z drewnienek; wiatraczek' [W, A, Lehr], *ołowiany/cynowy żołnierzyk* [Sz], *piłka dęta* [W], *zabawki mechaniczne* [Skor].

Wśród nazw zabawek wyekscerpowanych z XX-wiecznych źródeł leksykograficznych można wyróżnić kilka warstw chronologicznych. Trzeba jednak zastrzec przy tym, że stratyfikacja ta dotyczy bardziej czasu zarejestrowania danej nazwy zabawki w słownikach niż jej faktycznego funkcjonowania w języku danego okresu. Można więc wskazać nazwy zabawek zarejestrowane:

– w *Słowniku staropolskim*: *lątka* (prócz zn. 'lalka' też 'zabawka grzechotka' – oba te zn. także w SPXVI, a L i SWil w zn. 'lalka'), *piła* (też SPXVI, L i SWil), *piłka* (też SPXVI, L i SWil),

– w *Słowniku polszczyzny XVI wieku*: *cacko* (też L i SWil), *cyga* (też L i SWil), *krąglica* (też L i SWil), *kruglica* (też L i SWil), *piłeczka* (też SWil), *wartaczka* (też L i SWil), *wartałka/wartołka* (też L i SWil),

– w słowniku Lindego: *bawidelko* (też SWil), *bawidło* (też SWil), *bączek* (też SWil¹⁴), *bąk* (też SWil), *błyskawki* (też SWil; w naszym mate-

¹⁴ W definicji *bączka* w SWil pojawił się też synonim *wilczek*, występujący u Lindego, ale niezarejestrowany już w żadnym poddanym ekscerpcji źródle XX-wiecznym.

riale w l. poj.), *caco* (SPXVI: *czaczo*), *chwyotka* (też SWil), *fruczka* (też SWil), *fryga* (też SWil), *igraszka* (też SWil¹⁵), *lala* (też SWil), *laleczka*, *lalka* (też SWil), *lalusia*, *latawiec* (też SWil), *młynek dziecinny* (też SWil), *orzeł* (też SWil), *pukawka* (też SWil), *szyb* (też SWil *przest.*), *śmiga* (też SWil), *wiatraczek* (też SWil), *zabaweczka* (też SWil), *zabawka* (też SWil),
 – w *Słowniku wileńskim*: *balon*, *dmuchawka*, *drobiszczce* (*prow.*), *fortunka*, *kalejdoskop*, *koń* 'zabawka dziecinna, kij, na którym dzieci jeżdżą', *latawka*, *patriotka* (*nieuż.*), *pupka*, *śmigawka*, *wiatrówka* (L tylko w zn. 'strzelba', a nie 'zabawka').

3. INNE AKCESORIA ZWIĄZANE Z ZABAWAMI DZIECIĘCYMI

Do tego niewielkiego kręgu tematycznego zaliczyłam takie leksemy, które – choć nie są nazwami zabawek – służą do różnych gier i zabaw dziecięcych. Znalazły się tu zatem:

– nazwy rozmaitych przyrządów służących do jeżdżenia, huśtania itp., a wśród nich formacje słowotwórcze: *huśtawka* [W, A, D, M, Sz, Dun, Z, B], *karasolek* 'karuzela' [SGMP *rzad.*], *kręcica* 'karuzela' [W *gw.*], *zjeżdżalka* [SGMP], *zjeżdżalnia* [D, M, Sz, Dun, B]; zapożyczenia: *hoj-dawka* (z ukraińskiego) [W *gw.*], *karuzel* (z francuskiego) [W, A, Lehr, D *przest.*, Z *przest.*], *karuzela* [W, A, Lehr, D, M, Sz, Dun, Z, B, E, R, K, T, O] oraz związki frazeologiczne: *beczka śmiechu* [M, Sz, Z, B, Skor], *diabelski młyn* [W, A, D, M, Sz, Dun, Z, B, Skor], *huśtawka szatańska* [W *rzad.*],

– nazwy różnych przyborów używanych do gier, a wśród nich formacje słowotwórcze: *kicznik* 'większa pałeczka służąca do podbijania mniejszej w grze w kiczki' [W *gw.*], *podbijak* 'kij do podbijania piłki w grze w palanta, w kwadranta' [D, Sz, Z]; neosemantyzmy: *babka* 'nazwa kostki używanej w grze dziecięcej zwanej babką' [W], *kula* 'w grze dziecięcej drobny przedmiot ukryty w ręce' [W], *pchełka* 'plastikowy kolorowy krążek używany w grze dziecięcej' [Sz, Dun, Z, B], *pyta* 'chustka skręcona, jako narzędzie do bicia w niektórych grach dziecięcych' [tak A; W tylko w zn. ogólnym 'chustka skręcona jako narzędzie do bicia'], *zośka* 'także rzecz podbijana w tej grze' [B]¹⁶; zapożyczenia: *diabolo* 'przyrząd do tej gry' (włoska nazwa handlowa) [A, D, Z, R], *palant* 'kij do podbijania piłki w tej grze' (z włoskiego) [W, A, D, M, Sz, Dun, Z, E, R, K, T, O], *plik* 'drewienko, którym chłopcy grają w klipę' (z łacińskiego) [D, K, T *przest.*]; związek frazeologiczny: *pieniądze marchwiane* 'mar-

¹⁵ SPXVI notuje w zn. 'żart, dowcip, zabawa'.

¹⁶ Jak widać, wiele słowników nie uwzględnia w definicjach nazw gier informacji o przyborach służących do danej gry – *zośkę* jako nazwę gry notuje też D i Sz, ale tam brak uwagi o tym, że nazwa gry jest też nazwą rzeczy w grze używanej.

chew w talarki pokrajana, zastępująca pieniądze prawdziwe w zabawach dziecięcych' [A]¹⁷ i niejasnego pochodzenia: *krepcie* 'kamyki używane do tej gry' [D].

Niektóre z tych leksemów należą do starszej warstwy słownictwa i zostały odnotowane:

- w słowniku Lindego: *chuścaczka* (dziś *huścawka*),
- w *Słowniku wileńskim*: *babka*, *hojdawka*, *huścawka* (też inne formy tego wyrazu: *chustaczka*, *chustawka*, *hustawka*), *karuzel* (też *karuzele*), *palant*,
- w obu tych słownikach: *pyta*.

4. UCZESTNICZY ZABAW

Jest to niewielka liczba wyrazów (22) w stosunku do wyekscerpowanych z XX-wiecznych źródeł leksykograficznych leksemów nazywających gry i zabawy dziecięce (247). I tu wskazać można formacje słotwórcze: *ganiacz* 'grający z piłką w rękę w grę ekstrameta' [W], *wykupnik* 'w grze w palanta: najlepszy gracz, mający prawo do największej liczby rzutów piłką dla wykupienia matki i bachorów' [W]¹⁸, *zaj* 'uczestnik gry w zajęcia' [W gw.], *zgadownik* 'odgadujący nazwę dzieci w grze w ptaszki' [W gw.], *zgadula* 'zgadujący w grze' [W]; neosemantyzmy: *bachor* 'zwykły uczestnik gry w palanta' [W]¹⁹, *berek* 'osoba, która ma za zadanie dogonienie jednego z uczestników zabawy' [D, M, Sz, Dun, Z, B], *ciuciu-babka* 'także dziecko, które w tej zabawie ma zawiązane oczy' [B], *dusza* 'najniższy rangą uczestnik gry w palanta i niektórych innych gier w piłkę' [W, A, D], *fabian* 'jeden z uczestników tej gry' [W gw.], *gąsior* 'chłopiec w grze w gąski, w gąsiora' [W gw., Lehr gw.], *konik* 'uczestnik gry w palanta, który stale bywa na wygranej' [W gw.], *matka* 'w niektórych grach zespołowych (np. w palancie, dwóch ogniach): najważniejszy gracz, kierownik drużyny' [W, A, Lehr, D, M, Sz, Z, Dun], *pies* 'uczestnik w grze dziecinnej' [W], *ptaszek* 'szeregowiec w grze w piłkę w metra' [W], *rewizor* 'trzeci w porządku hierarchicznym uczestnik gry w piłkę w metra' [W]; zapożyczenia: *kaptywus* 'złapany w tej grze' (z łacińskiego) [W rzad.], *mutra* 'matka w grze w piłkę' (z niemieckiego) [W, Lehr] oraz związki frazeologiczne: *brat cechowy* 'uczestnik gry w palanta, który otrzymał w niej guza a. pręgę' [W], *dziecko młodsze* 'uczestnik gry w palanta mający prawo podbić piłkę raz po rozpoczęciu gry a. po wykupieniu się' [W, A], *dziecko starsze* 'uczestnik gry w palanta mający prawo podbić piłkę dwa razy; bachor' [W, A].

¹⁷ *Słownik warszawski* notuje ten frazeologizm w zn. 'pieniądze nic nie znaczące'.

¹⁸ Por. niżej *bachor* i *matka*.

¹⁹ Por. niżej *dziecko starsze*.

Tylko dwa wyrazy z omawianej grupy zostały odnotowane w starszych słownikach: *kaptywus* u Lindego i *zgadula* w *Słowniku wileńskim*, choć to ostatnie w ogólniejszym znaczeniu niż w *Słowniku warszawskim*: 'ten lub ta, co zgaduje, ma pretensję zgadywania'.

5. MIEJSCA ZABAW

Do tego skromnie reprezentowanego w słownikach kręgu nazw zaliczyć można następujące wyrazy i związki frazeologiczne: *dzieciniec* 'teren zabaw dla dzieci' [SGMP *przest.*], *piaskownica* 'wydzielony teren pokryty warstwą piasku przeznaczony do zabaw dla dzieci' [D, M, Sz, Dun, Z, B], *piłkarnia* 'miejsce, gdzie grywają w piłkę' [W, A], *kindergarten* 'ogród dziecięcy, freblowski' (z niemieckiego) [E], *lunapark* 'ts. co wesołe miasteczko' (z niemieckiego) [D, M, Sz, Dun, Z, B, R, K, T, O], *małpi gaj* 'plac przeznaczony do zabaw i ćwiczeń zręcznościowych na różnych przyrządach' [B], *ogródek freblowski* 'zakład naukowy dla małych dzieci według metody Fröbela: zajęcia ręczne, wspólne zabawy w połączeniu ze śpiewem chóralnym itp.' [A], *ogródek jordanowski* 'teren zielony z urządzeniami sportowymi przeznaczony do zabaw ruchowych i ćwiczeń fizycznych dla dzieci i młodzieży' [D, Sz, Dun, Z, B, Skor], *jordanek* [D *pot.*, Z *wych. z użycia*], *wesołe miasteczko* 'teren [D i Skor: zabaw ludowych] z zespołem urządzeń rozrywkowych, jak karuzele, huśtawki, strzelnice, kolejki itp.' [D, M, Sz, Dun, B, Skor].

Jedynie rzeczownik *piłkarnia* został wcześniej zarejestrowany w *Słowniku wileńskim*.

6. VARIA

Warto w tym miejscu odnotować przymiotniki określające różne wyżej zaprezentowane jednostki językowe, np.: *gryzakowa* (zabawka, grzechotka) [Z], *kapiszonowy* (pistolet) [B], *lalczyzny* (wózek) [D, M, Sz, Dun, Z, B], *latawcowe* (zawody) [D, Z *rzad.*], *lunaparkowe* (atrakcje) [Z *rzad.*, B], *palantowy* (kij) [W, D, Sz, Z, B, K], *piłkowa* (gra) [W – notuje L], *wesołomiasteczkowa* (karuzela) [NSP II], *zabawkowy* (zegarek, telefon) [D, Sz *rzad.*, Dun – notuje L i SWil].

Czasowniki określające czynności wykonywane podczas różnych zabaw to: *kryć* 'w zabawie w chowanego zasłaniać oczy, aby nie widzieć, gdzie inni się chowają' [D, M, Sz, Dun, Z], *losować* 'wymawiać pewną formułę w zabawie, zwracając się z każdym wyrazem do innej osoby; mętować' [W *gw.*], *mętować* 'w zabawie dziecięcej: wymawiać pewną formułę, zwracając się z każdym jej wyrazem do innego uczestnika zabawy, ostatni wyraz wskazuje osobę, która ma zostać np. „ślepa babką”, „berkiem” a. sięść „na cenzurowanym”' [W, A, D], *maniac*

'w grze w piłkę zwaną ekstrameta: zamierzać się piłką, nie uderzając, dla oszukania przeciwnika' [W, A], *murlać* 'w grze w chowanki być tym, który podczas chowania się grających ma oczy zamknięte' [W gw.], *pęczować* 'grać w guziki, odbijając je o ścianę tak, aby padając na ziemię, trafiały na leżące tu inne guziki a. choć blisko nich upadały' [W gw.], *skusić* 'popęlnić błąd podczas zabawy w skakankę (B: w grze)' [SGMP powsz., B pot. dziec.].

Inne jednostki językowe związane z grami i zabawami dziecięcymi to rzeczowniki: *kucha* 'błąd popełniony przez dziecko w trakcie zabawy w skakankę' [SGMP powsz.], *skucha* 'błąd a. niepowodzenie w grze lub zabawie zręcznościowej' [B pot. dziec.], *machy* 'wymawianie w zabawie pewnej formuły, zwracając się z każdym wyrazem do innej osoby; mętowanie' [W gw.] oraz frazeologizmy: *stracić duszę w grze w piłkę* 'stracić pewne szanse w grze, nie trafiwszy palantem w piłkę' [W] i *zaklepać kogoś* 'w grze w chowanego uderzyć dłonią w coś na znak odnalezienia uczestnika gry' [D, Sz, B; Dun podaje w formie przykładu].

7. FORMUŁY JĘZYKOWE UŻYWANE W ZABAWACH DZIECIĘCYCH

- *Chodzi lisek koło drogi, nie ma ręki ani nogi* 'wierszyk towarzyszący zabawie dziec. w lisa/liska' [Z],

- *Ciepło, ciepło...* 'w zabawach dziec. słowa wypowiedane przez uczestników przy zbliżaniu się osoby poszukującej do ukrytego przedmiotu' [Sz],

- *Co wolis, cy klaskanki, cy bochynki, cy cichanki?* 'w grze w ciuciubabkę: jeżeli obierze klaskanki – klaszczą, jeśli cichanki, to dzieci cichuteńko biegają' [W],

- *Ele mele, cukru wiele?* 'wyraz [mele] używany przy mętowaniu w grze w zająca' [W gw.],

- *Entliczek, pentliczek, czerwony stoliczek, na kogo wypadnie – na tego bęc!* [W: *na tego brzdęk!*] 'w grach i zabawach dziec. znana wylicznanka' [W, D, Sz],

- *Erlec merlec* 'wyraz [merlec] używany przy mętowaniu' [W gw.],

- *Figiel migiel* 'wyraz [migiel] używany przy mętowaniu' [W gw.],

- *Idzie rak, nieborak, jak uszczypnie, będzie znak* 'tekst towarzyszący zabawie z dzieckiem' [PjZ],

- *Jakiego wam zagrać?* – *Klaskanego* 'w grze w ciuciubabkę' [W],

- *Jawor, jawor, jaworowe ludzkie, co wy tu robicie?* – *Budujemy mosty dla pana starosty* 'gra dziecięca' [W, Lehr: tylko pytanie],

- *Odkłuk, odkłuk* 'formuła zabawy dziecięcej w znaczeniu: otwieram (czyli po poznańsku „odkluczam”)' [SGMP],

- *Piłka do dołka!* 'wezwanie uczestnika do gry [w piłkę]' [D, Skor],

- *Zakłuk, zakłuk* 'formuła zabawy dziecięcej w znaczeniu „zamykam, zakluczam”' [SGMP],

- *Zgadnij zgadula, gdzie moja złota kula* [Kras – bez definicji],
- *Złota kula* 'okrzyk w grze dziecięcej zwanej zgaduj zgadula' [Skor].

Najwięcej omówionych tu jednostek językowych pochodzi ze *Słownika warszawskiego*, stanowiącego wciąż chyba za mało doceniane źródło leksykograficzne, które może służyć do badań słownictwa tematycznego. Niewielką ich część – co sygnalizowałam wcześniej – słownik ten przejął ze słownika Lindego i *Słownika wileńskiego*.

Znacznie mniej wyrazów i frazeologizmów stanowią leksemy zarejestrowane po raz pierwszy dopiero w XX-wiecznych słownikach powojennych:

- w słowniku Doroszewskiego, np. *balon, dwa ognie, fuzyjka, gryzak, klasy, konik, korkowiec, kwadrant, lunapark, łopatka, łóżeczko, misiek, pchełki, piesek, piaskownica, samochodzik, układanka, wesole miasteczko, zośka, zjeżdżalnia*,

- w słowniku Szymczaka, np. *berek kucany, bębenek, krakowianka, ołowiany/cynowy żołnierz, oszukaniec, samolocik, uszatek, zwierzątka*,

- w słowniku Dunaja, np. *cymbergaj, głuchy telefon, maskotka, przytulanka*,

- w słowniku Zgólkowej, np. *autko, autobusik, foremka, gruchawka, misiaczek, mupet/mapet, pistolecik*,

- w słowniku Bańki, np. *kółko graniaste, małpi gaj, piotruś, skucha*,

- w którymś z powojennych słowników wyrazów obcych, np. *matrioszka, Teddy bear*.

Na słownictwo z opisywanego tu pola tematycznego zwróciły uwagę Kwiryna Handke, Hanna Popowska-Taborska i Irena Galsterowa w książce *Nie dajmy zginąć słowom*²⁰. Wielu z odnotowanych przez autorki nazw nie znajdziemy w polskiej leksykografii XX w. Są to na przykład takie oto nazwy lalek: *celuloidowa, gałgankowa, kauczukowa, lalka Kiki* 'lalka celulozowa z dużą głową, małym korpusem i krótkimi kończynami – bardzo modna w czasie okupacji', *lalka Szyrlejka* 'popularna w latach 30. lalka podobna do Shirley Temple, grającej w dziecięcych filmach tego okresu', *szifonetka* 'lalka z materiału', *wańka wstańka*. Spośród licznych nazw gier i zabaw wymieńmy tylko kilka przykładów: *berek klepany, dzień dobry ci królu Lulu, państwa/gra w państwa, piekło – niebo/gra w piekło – niebo, raz, dwa, trzy, król pa-trzy; spowiedź, stary niedźwiedź mocno śpi, stoi różyczka w czerwonym wieńcu, zamawianka*.

²⁰ K. Handke, H. Popowska-Taborska, I. Galsterowa, *Nie dajmy zginąć słowom. Rzecz o odchodzącym słownictwie*, Warszawa 1996. Zob. też: K. Handke, *Polski język familijny. Opis zjawiska*, Warszawa 1995, s. 188–190 [rozd. *Dzieci w domu*].

Porównanie materiału ze słowników z drugiej połowy XX w. z materiałem ze *Słownika warszawskiego* (a także Arcta i Lehra) wyraźnie pokazuje, jak zmieniają się zabawki i zabawy dziecięce pod wpływem zmian w rzeczywistości pozajęzykowej, rozwoju techniki, przemian obyczajowych. Wśród bogato reprezentowanych w słownikach z pierwszej połowy XX w. nazw gier i zabaw przeważały zabawy ruchowe i zabawy o funkcji mimetycznej (wystarczy spojrzeć na dużą liczbę neosemantyzmów „odzwierzęcych” nazywających te zabawy). W słownikach późniejszych jest już tych nazw coraz mniej. Dzieci nie wykorzystują do zabawy kijków, pałeczek, drewniek, chusteczek, kamieni, szkiełek, papierowych mieszkań itp. Ich zabawki to dziś często miniatury oryginalnych wyrobów firmowych, postaci z telewizyjnych bajek, z gier komputerowych (choć ten ostatni wpływ w słownikach z końca minionego stulecia nie jest jeszcze widoczny). Dwie zabawki wydają się ponadczasowe – piłka i lalka. Wiele ich określeń znaleźć można we wszystkich źródłach, które poddałam ekscerpacji. Natomiast porównanie opisanego w niniejszym artykule zasobu leksykalnego ze słownictwem występującym na stronach sklepów internetowych prowadzących sprzedaż zabawek skłania do wniosku, że kolejne pokolenia leksykografów będą się trudzić, by zarejestrować neologizmy z tego zakresu. Są tu bowiem na przykład: *klocki* (LEGO, COBI, WADER), *lalki* (BARBIE, ZAPF CREATION, WITCH), *resoraki* (BBURAGO, MAISTO, YATMING), a także (może na szczęście): *kręcona kobra*, *piłka puzzle*, *stuku-puku*, *chwytacz-grzechotka*, *dzwoniąca kula*, *ciastolina*, *karuzela z pluszowymi ibisami*²¹.

Skróty tytułów słowników i innych źródeł leksykograficznych

- A – M. Arcta *Słownik ilustrowany języka polskiego*, wyd. 3., t. I-II, Warszawa [1929].
- Arg – S. Kania, *Słownik argotyzmów*, Warszawa 1995.
- B – *Inny słownik języka polskiego PWN*, pod red. M. Bańki, t. I-II, Warszawa 2000.
- D – *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. I-XI, Warszawa 1958–1969.
- Dun – *Słownik współczesnego języka polskiego*, pod red. B. Dunaja, Warszawa 1996; wyd. 2. poprawione i uzupełnione, t. I-II, Warszawa 1998.
- E – Trzaski, Everta i Michalskiego *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych. Pochodzenie wyrazów, wymowa, objaśnienia pojęć, skróty, przysłowia, cytaty. Poprzedzony rozprawą prof. uniw. dra A. Brücknera „O wyrazach obcych”*, pod red. dra S. Lama, Warszawa 1939.

²¹ Zob. <http://www.twoje-zabawki.pl> <http://www.tolo.com.pl>

- K – W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1967; wyd. 22. z almanachem, Warszawa 1994.
- Kras – [H. Galle, A. Krasnowolski] M. Arcta *Słownik frazeologiczny. Poradnik językowy*, wyd. 4. poprawione i uzupełnione, Warszawa 1934.
- L – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, wyd. 2., Lwów 1854–1860.
- Lehr – Trzaski, Everta i Michalskiego *Słownik języka polskiego*, pod red. T. Lehra-Splawińskiego, t. I–II (A – Normalny), Warszawa 1938–1939.
- M – *Mały słownik języka polskiego*, pod red. S. Skorupki, H. Auderskiej, Z. Lempickiej, Warszawa 1968; wyd. 10. zmienione i poprawione, pod red. E. Sobol, Warszawa 1993.
- NSP II – *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1985–1992*, pod red. T. Smólkowej, cz. I–II, Kraków 1998–1999.
- O – *Słownik wyrazów obcych. Wydanie nowe*, pod red. E. Sobol. Opracowanie etymologii prof. A. Bańkowski, Warszawa 1995.
- PjZ – A. Bogusławski, J. Wawrzyńczyk, *Polszczyzna, jaką znamy. Nowa sonda słownikowa*, Warszawa 1993.
- Pot – J. Anusiewicz, J. Skawiński, *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa – Wrocław 1996.
- R – *Słownik wyrazów obcych*, pod red. Z. Rysiewicza, Warszawa 1954; wyd. 10., Warszawa 1964.
- SGMP – *Słownik gwary miejskiej Poznania*, pod red. M. Gruchmanowej i B. Walczaka, Warszawa – Poznań 1997; wyd. 2. z suplementem, Warszawa – Poznań 1999.
- Skor – S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I–II, Warszawa 1967–1968.
- SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, pod red. M.R. Mayenowej, F. Peplowskiego, t. I–XXXII (A – Przodujący), Wrocław – Warszawa 1966–2004.
- SStp – *Słownik staropolski*, pod red. S. Urbańczyka, t. I–XI, Wrocław – Kraków 1953–2002.
- SWil – *Słownik języka polskiego* [...] wypracowany przez A. Zdanowicza, M. Bohusza-Szyszkę, J. Filipowicza, W. Tomaszewicza, F. Czepiełńskiego, W. Korotyńskiego, z udziałem B. Trentowskiego. Wydany staraniem i kosztem M. Orgelbranda, cz. I–II, Wilno 1861.
- Sz – *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, t. I–III, Warszawa 1978–1981; *Suplement*, wyd. 2. poprawione, Warszawa 1993.
- T – *Słownik wyrazów obcych*, pod red. J. Tokarskiego, Warszawa 1971; wyd. 26. zmienione, Warszawa 1991.
- U – K. Czarnecka, H. Zgólkowa, *Słownik gwary uczniowskiej*, Poznań 1991.
- W – *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.
- Z – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, pod red. H. Zgólkowej, t. I–XXIX (A – Podwis), Poznań 1994–2000.
- Zagr – A. Zagrodnikowa, *Nowe wyrazy i wyrażenia w prasie*, Kraków 1982.

***Names of Toys and Children's Games in Polish Language Dictionaries
from the 20th Century***

Summary

In the article the author presents more than 550 words, phrases and language formulas which are connected with toys and children's games. The material was excerpted from general dictionaries of Polish, dictionaries of idioms, foreign words and language variations (pupils' jargon, urban dialect), published in the 20th century. The author focuses on such problems as formal varieties of the described entries (word-formations, neosemantisms, borrowings, idioms) and their chronological strata (from the oldest vocabulary to the one published in the last decade of the 20th century).

adj. M. Kołodzińska

Krystyna Długosz-Kurczabowa
(Warszawa)

SŁOWNICTWO GWAROWE W SŁOWNIKACH OGÓLNYCH JĘZYKA POLSKIEGO (SJPDOR – SJPSZYM)

I. STANOWISKO REDAKTORÓW WOBEC SŁOWNICTWA GWAROWEGO W BADANYCH SŁOWNIKACH JĘZYKA OGÓLNEGO

W *Uwagach i wyjaśnieniach wstępnych* w rozdziale *Stosunek do gwar* profesor W. Doroszewski pisze:

Zadaniem *Słownika* nie może być uwzględnianie całej różnorodności leksykalnej gwar polskich z tego względu, że ta różnorodność jest w rozległym zakresie następstwem izolacji środowisk i będzie stopniowo ustępować w miarę wzmagania się sił przyspieszających procesy integracji języka narodowego. W zasadzie więc *Słownik* nie uwzględnia wyrazów gwarowych i pomija jako źródła dzieła literackie pisane gwara, niezależnie od stopnia autentyczności czy stylizacji gwary. Są podane w *Słowniku* wyrazy pochodzenia gwarowego (regionalnego) znane w języku ogólnoliterackim, jak *hala*, *halny*, *regle*, *ceper*, prócz tego zaś nazwy niektórych realiów wiejskich nie mające odpowiedników w języku ogólnoliterackim, jak *oczepiny*, *bijak* itp. O umieszczeniu takiej nazwy rozstrzyga ważność desygnatu pod względem kulturalnym¹.

Natomiast M. Szymczak we *Wstępie* informuje, że trzypięciotomowy *Słownik* obejmuje żywe współczesne słownictwo języka ogólnopolskiego, zarówno w jego odmianie literacko-książkowej, jak i potocznej; a przez współczesność – najogólniej mówiąc – rozumie wiek XX. Stwierdza również:

Oprócz współczesnego słownictwa ogólnopolskiego w *Słowniku* uwzględniono także: a) terminologię naukową, techniczną i zawodową w zakresie, w jakim jest ona potrzebna poza dziedziną pracy zawodowej człowiekowi mówiącemu językiem ogólnopolskim; b) regionalizmy powszechnie używane w mowie inteligencji danego regionu; c) dialektyzmy, które współcześnie przenikają do języka literackiego; d) wyrazy istniejące jeszcze w języku, ale odnoszące się do dziś już nie istniejących desygnatów mających jednakże żywy związek z kulturą współczesną; e) wyrazy żargonowe i pospolite, ale tylko te, które występują we współczesnej literaturze i są szerzej znane przez społeczeństwo. We wszystkich powyższych wypadkach zastosowano odpowiednie kwalifikatory, które pozwolą zorientować się czytelnikowi w charakterze danego wyrazu².

Przytoczone wypowiedzi redaktorów naukowych obu analizowanych tu słowników pokazują przyjęte przez nich podstawowe założenia uwzględniania leksyki gwarowej w słownikach języka ogólnego.

¹ *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1958, t. 1, s. XLI.

² *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1978, t. 1, s. X.

II. ZAGADNIENIA TERMINOLOGICZNE – PREZENTACJA WYBRANYCH ARTYKUŁÓW HASŁOWYCH Z SJPDOR I SJPSZYM

W SJPDor *gwara* jako termin językoznawczy ma dwa znaczenia: 1. „mowa ludności zamieszkującej miejscowość nie zajmującą w kraju dominującego stanowiska pod względem kulturalnym i politycznym, różniąca się pewnymi cechami od języka ogólnonarodowego”; 2. „mowa środowiska zawodowego lub miejskiego; żargon, wiech”.

Natomiast *dialektyzm* to „wyraz, forma, zwrot właściwy gwarze”. W tym ujęciu określenia *wyraz gwarowy*, *forma gwarowa* i *dialektyzm* są terminami bliskoznacznymi, są synonimami.

Terminem w pewnym sensie nadrzędnym w stosunku do nazw wyżej wymienionych jest *regionalizm*: jęz. „cecha wymowy, forma gramatyczna, wyraz lub konstrukcja składniowa właściwe mowie pewnego regionu (pewnej okolicy) kraju, niekiedy upowszechnione w języku ogólnym (np. podh.: *juhas, baca*)”.

Ważnym dla naszych rozważań terminem jest utworzony przez W. Doroszewskiego *wiech* „potoczna, niekonwencjonalna odmiana języka, nacechowana ekspresywnością, nie podlegająca ścisłym normom języka literackiego; gwara miejska; polski odpowiednik fr. *argot*, ang. *slang*”. Dla ścisłości należy dodać, że tu, w SJPDor, hasło *wiech* występuje bez kwalifikatora *termin językoznawczy*³.

Wyrazy nienależące do słownictwa ogólnopolskiego zostały w SJPDor zaopatrzone w następujące kwalifikatory:

- *gwarowy, regionalny*;
- szczególne kwalifikatory zawodowe, specjalności, np. *agr(oteknika), antr(opologia), archeol(ogia), archit(ektura), flis(actwo), gór(nictwo), hand(el), kolej(nictwo), leśn(ictwo)*;
- ogólny: *środowiskowy*;
- *gwara miejska, wiech*.

Natomiast w SJPSzym *gwara* to: 1. „terytorialna odmiana języka narodowego: *gwara mazowiecka, podhalańska*”; 2. „mowa środowiska zawodowego lub miejskiego, żargon: *gwara warszawska, złodziejska*”. *Dialektyzm* jest definiowany następująco: „wyraz, forma gramatyczna, znaczenie, zwrot właściwe jakiemuś dialektowi (gwarze), zwłaszcza użyte w tekstach języka literackiego: *Dialektyzmy fonetyczne, leksykalne, składniowe, słowotwórcze, znaczeniowe. Dialektyzm mazowiecki, podhalański. Używać dialektyzmów*”.

Regionalizm w znaczeniu językoznawczym to „cecha wymowy, forma gramatyczna, wyraz lub konstrukcja składniowa właściwe mowie

³ Popularyzowany przez prof. W. Doroszewskiego termin *wiech* nie przyjął się ani w polszczyźnie ogólnej, ani w literaturze językoznawczej. Kwalifikator *wiech* nie występuje w SJPSzym, nie ma go także w późniejszych słownikach.

pewnego regionu (pewnej okolicy) kraju, niekiedy upowszechniane w języku ogólnym: *regionalizmy fonetyczne*".

Żargon (bez kwalifikatora *jęz.!*) to „środowiskowa odmiana języka narodowego wytworzona przez jakąś (zwykle zamkniętą) grupę społeczną, zawodową itp., odznaczającą się swoistym słownictwem: *żargon chuligański, uczniowski, studencki, obozowy, sportowy, złodziejski*".

Nie ma w SJPSzym kwalifikatora *żargonowy* (ani: *wiech*); są natomiast przywoływane: ogólny *środowiskowy*, szczegółowe kwalifikatory zawodowo-społeczne, np.: *agrotechnika, anatomia, antropologia, archeologia, architektura, bibliotekarstwo, budownictwo*, oraz *gwarowy, regionalny, gwara miejska*.

Z analizy zawartych w obu słownikach definicji terminu *gwara* i wyrazów bliskoznacznych (*dialektyzm, regionalizm, żargon, wiech*) wynika, że jest on używany w kilku znaczeniach: 1. w bardzo wąskim zakresie – według definicji W. Doroszewskiego – mowa ludności zamieszkującej miejscowość niezajmującą w kraju dominującego stanowiska pod względem kulturalnym i politycznym, różniącą się pewnymi cechami od języka ogólnonarodowego; 2. w znaczeniu szerszym – według definicji M. Szymczaka – terytorialna odmiana języka narodowego, tzn. gwara w znaczeniu 1., dialektyzm i regionalizm; 3. w znaczeniu szerokim – według definicji W. Doroszewskiego i M. Szymczaka – słownictwo gwarowe obejmowałoby leksykę gwar ludowych (rozumianych jako terytorialna odmiana języka narodowego) oraz środowisk społeczno-zawodowych i miejskich.

Wieloznaczność terminu *gwara* widoczna w definicjach słownikowych powoduje określone konsekwencje leksykograficzne – stosowane w obu analizowanych tu słownikach kwalifikatory nie są równozakresowe (ekwiwalentne).

III. ANALIZA MATERIAŁU – WYBRANE ZAGADNIENIA

1. Słownictwo gwarowe

1.1. W SJPDor słownictwo gwarowe jest wyróżnione kwalifikatorem *gwarowy*. Znalazłam 775 wyrazów z tym kwalifikatorem, przy czym uwzględniłam tylko gwarowe wyrazy hasłowe, a pominęłam np. gwarowe znaczenia wyrazów ogólnopolskich, takich jak *stworzenie* zn. 4. *gw.* 'zwierzę'; *szwaby* zn. 3. *gw.* 'odmiana ziemniaków'; *trzęsionka* zn. 2. *gw.* 'malaria'; pominęłam również te wyrazy hasłowe, w których kwalifikator *gw.* zajmuje drugie miejsce, np. po *hist.*, *daw.* Sądzę, że po uwzględnieniu wszystkich wyrazów, znaczeń, połączeń wyrazowych i form gwarowych liczba dialektyzmów poświadczonych w SJPDor uległaby podwojeniu.

Przykładowo podam początek wykazu wyrazów gwarowych z SJPDor, nieobecnych (z tym kwalifikatorem) w SJPSzym: *ajuści* 'tak'; *akord-*

nik 'pracujący na akord'; *barować się* 'ciągnąć się za bary'; *bestyjnik* 'hultaj, ladaco'; *bogać (tam)* 'ależ, gdzież tam'; *bojowca* 'boisko'; *brdysać* 'brykać, skakać'; *bronny* 'o koniu: gniady'; *bryl* 'słomiany kapelus'; *bukwa* 'bukiew, nasienie buka'; *bystrz* 'wartki prąd wody na rzece'; *capiga* 'czepiga'; *cebratka* 'ceber'; *cepak* 'cepisko, dzierzak'; *chabani-na* 'mięso gorszego gatunku'; *chachar* 'na Śląsku: pogardliwie o włóczędźce albo o człowieku „niższego” pochodzenia, głównie o chłopie'; *chamrać* 1. 'gadać', 2. 'targać, tarmosić'; *chowaniec* 'duszek domowy, skrzat – jedna z postaci mitologii ludowej'; *chwatko* 'chwyliwie'; *chwie-rutny* 'chwiejny'; *chybać* 1. 'biec, lecieć', 2. 'kołysać się, chybotać'; *chycać* 'skakać, podskakiwać'; *chycanie* 'rzeczownik od chycać'; *chycić* 'chwycić'; *chycnąć* 'podskoczyć', *ciapkać* 'uderzać nogami w roz-mokły grunt, błoto'; *ciarach* 1. 'chłop ubierający się z miejska, udają-cy mieszczanina', 2. 'prostak'; *ciasnocha* 1. 'obcisła koszula', 2. 'obcisła spódnica'; *cielisia* 'jałówka'; *ciemnisty* 'mroczny'; *ciepać* 'rzucać, cis-kać, uderzać'; *ciepanie* 'rzeczownik od ciepać'; *ciepnąć* 'uderzyć, rzu-cić'; *cklić* nieosob. *ckli mnie* 'mdli mnie, zbiera mi się na wymioty'; *cnić się* 'nudzić się, przykrzyć się'; *coże* 'cóż'; *cyckać* 'ssać, siorbać'; *czmucić* 'bałamucić, zwodzić'; *czmucenie* 'rzeczownik od czmucić'; *dar-nia* 'darń'; *dęga* 'sztaba u wierzei'; *długaśny*⁴ 'długachny'; *dograbek* 1. 'dokładne grabienie', 2. 'resztką zagrabionego zboża, siana', 3. 'uro-czystość zakończenia sianokosów'; *dojka* 1. 'dojarka', 2. 'dójka'; *do-mowizna* 1. 'ruchomości domowe', 2. 'obejście domowe'; *dorostek* 'małe prosię'; *dólski gw. podhal.*: pochodzący z dolin'; *drandryga* 'wielki niez-grabny koń'; *drapa* 'spadzisty bok góry, wąska dolina, wąwóz skali-sty'; *drybanek gw. i reg. wielkopol.*: żelazna podstawka o trzech nóż-kach pod garnek; trójnóżek'; *drzewniany* 'drewniany'; *ducie* 'rzeczownik od duć'; *duczka* 'jama naftowa'; *duć* 'dać'; *dugować* 'nieść coś ciężkiego'; *durkula* 'drukowana tkanina na zapaski i kiecki; za-paska, kiecka z takiej tkaniny'; *dudkować* 'grać na dudkach'; *dzia-dak* 'pogardliwie o żebraku albo o człowieku ubogim, nędzarzu'; *dzierz-żak* 'a) in. cepak, cepisko, cepowisko, dłuższa część cepa trzymana w ręku przy uderzaniu'⁵; *dziupel* 'dziupla'; *dziwota* 'coś dziwnego, nad-zwyczajnego, niezwykłego'⁶; *dżagan* 'rodzaj młota, kilof, czekan'; *fa-łat* 'kawał, kęs, szmat'; *fałatek* 'zdr. od fałat'; *faramuśnik* 'człowiek wybredny, grymaśnik'; *faramuśny* 'wybredny, grymaśny'; *fararz* 'ple-ban, proboszcz; pastor'; *farbonka* 'barwna samodziłowa spódnica'; *folwareczek* 'folwarczek'; *folwarek* 'folwark'; *fujawica* 'zawierucha, zawieja śnieżna w górach'; *furgać* 'fruwać'; *furgot* 'furfkot'; *furgotać* 'wydawać warkot; trzepotać, łopotać się na wietrze; furkotać, furczeć'; *fyrknąć* 'pofrunąć, wzlecieć, odlecieć prędko z szumem, łopotaniem';

⁴ Przymiotniki *grubaśny*, *wielgaśny* nie mają kwalifikatora *gwarowy*.

⁵ W SJPSzym z kw. *reg.*

⁶ W SJPSzym bez kw.

galanto 'ładnie, elegancko'; *galanty* 'ładny, elegancki, porządny'; *gar-nuś* 'garnuszek, kubek'; *gęsiarz* 'gęsiarek; chłopiec zajmujący się pasieniem gęsi'; *gibać* 'przechylać, przeginać'; *gibać się* 'zginać, wygi-nać się na bok, w przód lub do tyłu'; *gibanie* 'rzeczownik od czas. gibać'; *giczol* 'pogardliwie o nodze ludzkiej; goleń, piszczel, gnat'; *gleń* 'duża kromka, glon, kawał, pajda'; *głuchoń* 'człowiek głuchy'; *głuszka* 'samica głuszca'; *gnyp* 'krzywy, krótki nóż zakończony spiczasto, używany zwykle przez szewców'; *gnypek* 'pętaś, smarkacz, wyrostek'; *gorąc* 'upał, skwar, spiekota'; *gromnicznik* 'luty'; *groń* 'grań'; *gródka* 'łaka w pobliżu wsi, ogrodu, zwykle ogrodzona'; *grula* 'kartofle, ziemniaki'; *gula* 'indyczka'; *gulon* 'a) indyk, b) pogardliwie o mieszczeniu'; *guloński* 'przymiotnik od gulon 'w zn. b)'; *gurba* 'zgrubienie, za-lamanie, zmarszczka'; *hacka* 'duża chustka wełniana noszona najczęściej przez góralki'; *hać* 'gać; grobla z faszyny lub drzewa'; *haj* 'hej'; *hale* 'ale'; *hałaj* 'trzpiot, roztrzepaniec, narwaniec, łobuz'.

1.2. W SJPSzym jest niewiele, bo zaledwie 21 wyrazów z kwalifika-torem *gwarowy*. Oto pełny wykaz materiału obejmujący zarówno wy-razy, znaczenia, jak i związki wyrazowe: *dychać gw.* 'oddychać głośno, z trudem, dyszeć' (SJPDor *przestarz.*, dziś *posp. a. gw.*); *filip gw.* 'prze-zwisko dawane zajacowi', *fraz. wyrwać się jak filip z konopi* 'powiedzieć coś niewłaściwego' (SJPDor 1. *gw.* 'ts', 2. *daw.* 'spryt, rozum'); *gadzina* 2. *gw.* 'żywy inwentarz, zwierzęta domowe, ptactwo domowe'; por. zn. 1. 'zwierzęta pełzające, jadowite' – bez kw. (SJPDor 'ts'); *gżegżółka gw.* 'kukułka' (SJPDor 'ts'); *helokać gw.* 'śpiewnie nawoływać się w górach, wykrzykując helo, helo' (SJPDor – brak hasła); *klag gw.* 'naturalna za-prawa podpuszczkowa z żołądków młodych jagniąt i cieląt, używana przez górali do wyrobu serów, zwłaszcza bryndzy' (SJPDor 'ts'); *kluczka* 2. *gw.* 'żerdź mająca na końcu odnogę lub zakończona hakiem, służąca do wyciągania wiadra ze studni, do zrywania owoców itp.' (SJPDor 'ts'); *kumoter* 2. *gw.* 'kum, dobry znajomy, przyjaciel' (SJPDor 'ts'); *laboga gw.* 'wykrzyknik wyrażający rozpacz, żal, zdziwienie' (SJPDor *gw.* i *pot.* 'ts'); *marzanna* 1. *gw.* 'kukła słomiana symbolizująca zimę obnoszona po wsi, topiona podczas tego obrzędu na znak końca zimy' (SJPDor 2. *daw.* dziś *gw. śląska* 'ts'); *matusia gw. piesszcz.* 'matka' (SJPDor *gw.* 'pieszczotliwie o matce'); *matuś gw. piesszcz.* 'p. matusia' (SJPDor – bez kw. 'ts'); *mój, moja gw.* 'mój mąż, moja żona' (SJPDor 'ts'); *nawarzyć daw.*, dziś *gw.* 'warząc nagotować dużo czego'; *fraz.* (uży-wana w jęz. ogpol.): *Nawarzyć (komuś) piwa* 'narobić kłopotu, zamie-szania' (SJPDor 'ts'); *II siła daw.*, dziś *gw.* 'dużo, wiele mnóstwo'; przysł. dziś żywe: *Siła złego na jednego* (SJPDor 'ts'); *śmich gw.* p. śmiech; *fraz. śmichy – chichy* (SJPDor 'ts'); *twój, twoja gw.* 'twój mąż, twoja żona' (SJPDor 'ts'); *wyprzódki daw.* 'wyścigi, ściganie się', dziś tylko w wyra-żeniu *gw.* *Na wyprzódki* 'starając się prześcignąć jeden drugiego, na wyścigi' (SJPDor *pot. a. gw.* tylko w wyrażeniu: *na wyprzódki*); *złe* 2. *gw.* 'zły duch, diabeł, szatan'; *fraz. Złe nie śpi* (SJPDor 'ts'); *zły* 2. *gw.* 'zły

duch, diabeł, szatan' (SJPDor 'ts'); *zrękowiny daw. dziś gw. 'zaręczyny'* (SJPDor 'ts').

Z przedstawionego materiału wynika, że SJPSzym wprowadził tylko jeden nowy wyraz gwarowy (*helokać*), pozostałe – były wcześniej poświadczane w SJPDor.

1.3. W SJPSzym odrębnym kwalifikatorem jest *gwara miejska*; występuje przy następujących wyrazach: *alpaga* 'tanie wino' (SJPDor – brak); *bradziażyć (się)* 'włóczyć się, prowadzić hulaszczy tryb życia' (SJPDor – brak); *charakterniak* 'człowiek zdecydowany, z charakterem' (SJPDor – brak); *chód, fraz. Być na chodzie* 'być w pełni sił' (SJPDor – brak); *dęciak* 'sztywny, męski kapelusz' (SJPDor 'ts'); *dola* 'należna część czego' (SJPDor 'ts'); *drynda* 'dorożka' (SJPDor *posp.*); *dryndziarz* 'dorożkarz' (SJPDor *posp.*); *dycha* 'moneta 10 zł' (SJPDor 'ts'); *kimono* w wyrażeniu *uderzyć w kimono* 'iść spać' (SJPDor *wiech*); *koleś* 'kompan' (SJPDor *wiech*); *koło* 'tysiąc zł' (SJPDor – brak); *ksiuty* 'flirty, zaloty' (SJPDor *wiech*); *neptek* 'oferma, niedorajda' (SJPDor *wiech*); *niewąski* 'bardzo duży, niezwykły' (SJPDor *wiech warsz.*); *niewąsko* 'przysłówek od niewąski' (SJPDor *wiech warsz.*); *odchodzić* 'odbywać się z rozmachem' (SJPDor *wiech*); *oliwa* 'pijak' (SJPDor *wiech*); *opylić* 'sprzedać' (SJPDor *wiech*); *pan, fraz. pan władza* (SJPDor *wiech*); *przytomniak* 'człowiek odznaczający się przytomnością umysłu' (SJPDor *wiech*); *równiacha* 'równy chłop' (SJPDor *wiech*); *równiak* 'dobry kompan' (SJPDor *wiech*); *stypa* 'śmieszna historia, heca' (SJPDor *pot.*); *szemrany pogardl.* 'podejrzany' (SJPDor *wiech pogardl.*); *taksiarz* 'taksówkarz' (SJPDor *posp.*); *taryfa* 'taksówka' (SJPDor *środ. rzad.*); *trajlus* 'trolejbus' (SJPDor 'ts'); *ubaw* 'wesola zabawa' (SJPDor *wiech młodzież*); *uderzać fraz. uderzać w gaz* 'pić wódkę' (SJPDor *posp.*).

Z przedstawionego materiału wynika, że SJPSzym wprowadził z kwalifikatorem *gwara miejska* następujące wyrazy, których nie ma w SJPDor: *alpaga*, *bradziażyć (się)*, *cizia*, *charakterniak*, *być na chodzie*, *koło*, najczęstszym zaś ekwiwalentem kw. *gwara miejska* jest w SJPDor *wiech*.

Dodatkowy kwalifikator stanowi w SJPSzym określenie *żart. gw. warszawska*; został nim wyróżniony wyraz *ciuchcia* 'podmiejska kolejka parowa' (w SJPDor – *żart. warsz.*).

1.4. Sporadycznie wystąpił też w SJPSzym kw. *gwara więzienna* przy wyrazach *kibel* 'kubel na nieczystości' (w SJPDor *wiech więzienny*) oraz *kiblować* 1. 'przebywać w więzieniu' i 2. 'siedzieć na kiblu; załatwiać się' (w SJPDor – brak).

2. Regionalizmy

2.1. W zakresie regionalizmów najbardziej wyrazistą cechą różniącą oba słowniki jest to, że SJPDor podaje nazwę regionu, z którego wyraz pochodzi, natomiast SJPSzym ogranicza się do ogólnego kwalifikatora *reg.*, por.: *bajaderka* 'ciastko wyrabiane z okruszków cukierni-

czych' SJPDor *warsz.* – SJPSzym *reg.*; *barbórka* (*barburka*) 'święto górników' *reg. śląski – reg.*⁷; *bloczek* 'kwitek' *reg. krak. – reg.*; *faworek* 'kolorowe wstążki lub tasiemki u ludowych koszul krakowskich' *reg. krak. – reg.*; *chodzić do figury* 'chodzić bez płaszcza' *reg. warsz. – reg.*; *frygać* 'jeść szybko z apetytem' *reg. małopolski – reg.*; *hreczka* 'gryka' *reg. wsch. – reg.*; *knaga* 'duża kość' *reg. krak. – reg.*; *knajak* 'włóczęga, ulicznik, cwaniak' *reg. warsz. – gw. miejska*; *kraszanka* 'pisanka pomalowana na jeden kolor' *reg. wsch. – reg.*; *krawatka* 'krawat' *reg. małopolski – reg.*; *kruczek* 'rodzaj haka' *reg. wsch. – reg.*; *podwórzec* 'podwórze' w Krakowskim – *reg.*; *smrek* 'świerk' *reg. podhal. – reg.*; *smrekowy* 'przym. od smrek' *reg. podhal. – reg.*; *żetyca* 'serwatka z owczego mleka' *reg. podhal. – reg.*

2.2. Szczególnym sposobem przekazywania w SJPSzym danych o zasięgu regionalnym wyrazu są informacje zamieszczane w definicjach, por.: *ceper reg.* 'na Podhalu: lekceważąco o człowieku pochodzącym z nizin' (SJPDor – *reg. podh.*); *gazda reg.* 'właściciel gospodarstwa wiejskiego na Podhalu; gospodarz' (a w SJPDor kw. *reg. podhalański i karpacki*)⁸; *juhas reg.* 'młodszy pasterz owiec w Tatrach i Karpatach; pomocnik bacy' (SJPDor 'ts'); *juhaska reg.* 'góralka pasąca owce' (w SJPDor bez kw. *reg.*); *juhasować reg.* 'być juhasem, paść owce w górach' (w SJPDor bez kw. *reg.*); *oszczypek* 'owczy ser [...] wyrabiany na Podhalu' (tzn. bez kw. *reg.*; podobnie w SJPDor); *parzenica 1. reg.* '...ozdobny haft na sukiennych spodniach góralskich...' (w SJPDor „*reg. a*) 'element zdobniczy w kształcie serca, stosowany w góralskiej sztuce ludowej (w hafciarstwie, ciesielstwie, meblarstwie...')"; *perć reg.* 'stroma ścieżka górską' (SJPDor 'ts'); *podkoziółek 1. reg.* 'w Wielkopolsce zabawa ludowa urządzana w ostatni wtorek karnawału...' (SJPDor „*a*) według zwyczaju ludowego zachowanego w Wielkopolsce zabawa...'); *połonina reg.* 'pastwisko górskie w Karpatach Wschodnich leżące powyżej górnej granicy lasów, hala' (SJPDor *reg.* w Karpatach wschodnich: pastwisko górskie...); *skarbnik 2. reg.* 'w legendach górniczych: duch podziemi...' (w SJPDor 'ts', choć bez kw. *reg.*); *sosrąb reg.* 'w dawnym drewnianym budownictwie wiejskim, zwłaszcza na Podhalu: gruba, zwykle zdobiona belka...' (SJPDor 'ts'); *watra reg.* 'na Podhalu: ognisko' (SJPDor 'ts').

2.3. Dość częstym zjawiskiem jest sygnalizowanie (kwalifikatorem *reg.*) przez SJPSzym regionalnego charakteru wyrazów, które w SJPDor występują bez kwalifikatora *reg.*, por. materiał z SJPSzym: *blawatek* 'chaber', *bober* 'bób', *boisko* 'klepisko', *bolączka* 'wrzód', *chłopyszek*

⁷ Na pierwszym miejscu podaję informacje z SJPDor, a na drugim – SJPSzym.

⁸ W definicjach formacji pochodnych od *gazda*, tzn. *gazdostwo*, *gazdować*, *gazdówka*, *gaździna* zamieszczonych w SJPSzym nie jest już powtarzana informacja o podhalańskim zasięgu występowania tych wyrazów. Natomiast w SJPDor konsekwentnie występuje kw. *reg. podhalański i karpacki*.

'chłopczyk', *cielak* 'ciele', *cwibak* 'keks', *dziobać* 'dziobać', *dziobaty* 'dziobaty', *dzióbek* 'dziobek', *duchówka* 'piekarnik', *góra* 'strych', *górką* 'stryzek', *kapka* 'czepek', *kiepski* 'słaby', *kierdel* 'stado owiec', *klócić* 'wstrząsać, mieszać', *kociak* 'kotek', *koliba* 'szałas, koleba', *komysz* 'krzaki, zarośla', *koszara* 'przenośna zagroda dla owiec', *kulebiak* 'duży, pieczony pieróg', *kysz* 'okrzyk przy odpędzaniu', *lada* 'część sieczkarni', *literatka* 'mała szklaneczka do napojów alkoholowych', *mierzwa* 'stargana słoma, używana najczęściej na ściółkę; obornik', *narwać* 'wzbrać ropy, napuchnąć', *oładek* 'racuszek'⁹, *opałka* 'koszyk, kobiałka', *pawqz*, *pawęż* 'drag do przyciskania siana na wozie', *plewić* 'pleć', *pościelić* 'posłać', *przeładnąć* 'przejrzeć', *prześcielić* 'przesłać', *przeźroczysty* 'przezroczysty', *rydel* 'łopata', *skat* 'gra w karty', *smug* 'łaka, zwłaszcza podmokła', *strugać* 'obierać, skrobać', *szatra* 'szałas', *szpryca* 'strzykawka', *waga* 'część wozu: balik do przyczepiania orczyków', *wazon* 'donica, doniczka na kwiaty', *wypelznąć* 'wypłowić na słońcu', *wyrzekać* 'narzekać, żalić się', *zagłówek* 'podglówek, poduszka wypchana słomą lub sianem', *zasiek* 'miejsce w stodole', *zaścielać*, *zaścielić* 'zasłać', *zatraska* 'zatrzask', *zielenina* 'włoszczyzna', *zielonka* 'gatunek grzyba, gaska', *żelazo* 'pułapka na zwierzęta'.

Wszystkie wymienione wyrazy występują w SJPDor w podanych wyżej znaczeniach, ale bez kwalifikatora *reg*.

2.4. Status regionalizmów uzyskują w SJPSzym wyrazy, które w SJPDor miały kwalifikator *gwarowy*. Są to m.in.: *dzierżak* 'dłuższa część cepów', *kolebać* 'kołysać się', *kośnik* 'kosiarz', *kukietka* 'rodzaj słodkiej bułki', *pecyna* 'grudka błota', *potoknąć* 'opłukać', *przywłoka* 'przybłęda', *wypust* 'ogrodzone pastwisko blisko domu'.

3. Słownictwo środowiskowe

3.1. Najliczniejszą grupę stanowią te wyrazy (związki wyrazowe), które w obu słownikach zostały wyróżnione tym samym kwalifikatorem *środ*. Są to m.in.: *fuszerka* 'praca wykonywana nielegalnie w godzinach służbowych'; *łączka*, *fraz. ośla łączka* a) 'rubryka krytyczno-satyryczna w gazecie, czasopiśmie, zajmująca się błędami językowymi, stylistycznymi itp.', b) 'wzgórze o łagodnych zboczach, na których ćwiczą początkujący narciarze'; *łącznościowiec* 'żołnierz służący w jednostce łączności'; *maszyna* 'automatyczna broń palna, np. pistolet'; *mata*, *fraz. rzucić kogoś na matę* 'zwyciężyć w zapasach', *zejść z maty* 'skończyć zawody'; *meta* 'ukryte pomieszczenie, schronienie dla kogoś będącego w kolizji z prawem, melina'; *młodzieżowiec* 'działacz młodzieżowy'; *namówić* 'nagrać, utrwalić głos, tekst wypowiedziany na taśmie'; *olej* 'farby olejne', 'obraz namalowany farbami olejnymi'; *operatywny* 'zdolny do skutecznego działania, skuteczny, efektywny'; *operatywność* 'rzeczownik od operatywny';

⁹ SJPDor *oładka*, *oładka* w tym samym znaczeniu.

operatywnie 'przysłówek od operatywny'; *oryl* 'flisak'; *pajęczarz* 'złodziej okradający strychy'; *panterka* 'bluza, wiatrówka lub skafander wojskowy barwy ochronnej'; *płatowiec* 'samolot'; *poślizg* 'wykonanie czegoś później niż było zaplanowane'; *próbować* 'odbywać próbę sztuki, koncertu itp.; grać na próbę'; *recepturka* 'gumka przytrzymująca recepty na butelkach, pudełkach, słoikach itp.'; *repeta* 'dodatkowa porcja jakiejś potrawy w czasie posiłku; dokładka'; *rewir* 'w restauracjach, kawiarniach itp.: pewna liczba stolików obsługiwanych przez jednego kelnera'; *robociarz* 'robotnik'¹⁰; *roboczodniówka* 'dniówka robocza'; *roboczo godzina* 'godzina pracy'; *rozłożyć się* 'doznać niepowodzenia'; *skok* 'wypad rabunkowy, kradzież'; *socrealizm* 'realizm socjalistyczny'; *szczep* 'zespół drużyn harcerskich działających na jednym terenie'; *szczypiornista* 'piłkarz ręczny'; *szczypiornistka* 'piłkarka ręczna'; *śledź* 'rodzaj klina wbijanego w ziemię'; *tragi* 'sprzęt do przenoszenia chorych, zmarłych lub noszenia ciężarów'; *uplasować się* 'zająć kolejne miejsce w jakiejś punktacji'; *upłynniać* 'wyprzedawać'; *uszanka* 'ciepła czapka z nausznikami'; *uszatka* 'uszanka'; *watówka* 'poduszczyk z waty wstawiana do szytego ubioru, stosowana do nadania figurze pożądanego kształtu'; *wolny* 'rzut wolny'; *wygarnąć* 'strzelić, wystrzelić, wypalić'; *wykursywić* 'wyróżniać w tekście za pomocą kursywy'; *wypadkowość* 'obliczona statystycznie liczba wypadków'; *zapowietrzać (się)* 'wypełniać (się) niepotrzebnie powietrzem (zwykle o kaloryferach)'; *zbluzować* 'szyjąc bluzę, suknię zmarszczyć i lekko naddać materiał w pasie'; *zdawczy* 'dotyczący zdawania, przekazywania czegoś'; *zjazd* 'zjechanie, zjeżdżanie pojazdu z trasy'; *zmienniczka* 'kobieta pełniąca z kimś na zmianę jakąś funkcję'; *zmiennik* 'człowiek pełniący jakąś funkcję na zmianę z kimś innym'; *zwrot* 'to, co zwrócono, oddano; czego nie sprzedano'.

Różnice w stosowaniu kwalifikatora *środ.* są niekiedy niewielkie; zwykle w SJPDor pojawiają się dodatkowe określenia, np. *reżyserka* SJPDor – *pot. środ.*, SJPSzym – *środ.* 'reżyseria'; *zainkasować* SJPDor – *przen. środ.*; SJPSzym – *środ.* 'w boksie: otrzymać cios'.

3.2. Znacznie częściej mamy do czynienia z sytuacją polegającą na tym, że SJPSzym stosuje ogólny kwalifikator *środ.*, natomiast SJPDor dokładnie nazywa środowisko, w którym dany wyraz (połączenie wyrazowe) jest używany, por.: *bękart poligr.* 'wiersz kończący ustęp a przeniesiony do następnej szpalty czy kolumny'; *biedniak gw. polit.* 'chłop należący do biedoty wiejskiej'; *cztery stumetrowiec sport.* 'biegacz specjalizujący się w biegach na 400 m'; *dźwiękowiec film.* 'film dźwiękowy'; *eksponować fot.* 'naświetlać'; *ekspozycja fot.* 'naświetlanie'; *górką spoż.* 'górną część tuszy cielecej, baraniej lub koziej'; *młodzik sport.* 'zawodnik młodszy od juniora'; *oczkuwać wydaw.* 'robiąc korektę sprawdzać kolejność wierszy, zwracając uwagę tylko na początkowe litery

¹⁰ Por. różnicę w sposobie definiowania, SJPDor „robociarz, p. robotnik”; SJPSzym „z pozytywnym zabarwieniem ekspresywnym o robotniku”.

w wierszach kolumny'; *ogon teatr. pogard.* 'epizodyczna nie dająca pola do opisu rola sceniczna'; *ołówek szt.* 'rysunek wykonany czarnym ołówkiem; technika ołówkowa'; *pancerka wojsk. środ.* 'samochód, pociąg pancerny'; *plan środ. film.* 'miejsce realizacji danego fragmentu akcji filmowej'; *pobiała szt.* 'biel cynkowa'; *polibuda uczn.* 'politechnika'; *raszplować rzem.* 'piłować'; *stawka sport.* 'konie biorące udział w tym samym wyścigu'; *stumetrówka sport.* 'wyścig na dystansie 100 m'; *sypać się środ. teatr.* 'mylić się w wypowiedaniu tekstu lub w tańcu'; *szczypiorniak sport.* 'piłka ręczna'; *wakcyna med.* 'szczepionka'; *widelc techn.* 'rozwidlona część roweru lub motocykla, łącząca koła z ramą pojazdu'; *wyciągnąć techn.* 'obrysować kontury rysunku wykonanego ołówkiem'; *zachorowalność med.* 'liczba przypadków zachorowań na daną chorobę na tysiąc ludności danego terytorium'; *żużel sport.* 'tor żużlowy; wyścigi motocyklowe'.

Wszystkim wymienionym wyrazom towarzyszy w SJPSzym jedynie kwalifikator *środ.*

3.3. Duża grupa wyrazów uzyskuje kwalifikator *środ.* dopiero w SJPSzym, natomiast w SJPDor są to wyrazy bez kwalifikatora, choć zachowują to samo znaczenie, por.: *bekon 3. środ.* 'tucznik przeznaczony na bekon'; *belkować środ.* 'układać belki pod wiązania stropowe'; *cieniować środ.* 'zaczieniać, zasłaniać przed słońcem'; *ciepłota środ.* 'temperatura'¹¹; *cyrkiel 2. środ.* 'dolna krawędź sukienki, płaszcz itp.; linia, do której się ją wyrównuje'; *cyrklować 2. środ.* 'wyrównywać dolny brzeg sukienki, płaszcz'; *dziety środ.* 'mający dzieci'; *futbol środ.* 'piłka nożna'; *futbolista środ.* 'piłkarz'; *gips 2. środ.* 'rzeźbiarski odlew gipsowy, figura z gipsu'; *gratis środ.* 'przedmiot dany, otrzymany bezpłatnie, zwykle egzemplarz książki'; *hol 2. środ.* 'ciągnięcie, holowanie sieci rybackiej'; *jeździec 2. środ.* 'konik, metalowa nasadka na kartę oddzielającą jedną grupę kartek w kartotece od drugiej'; *kaem środ.* 'karabin maszynowy'; *karosaż środ.* 'ustawienie kół samochodowych w określony sposób'; *lotny 6. środ.* 'dotyczący lotu samolotem'; *mityng 2. środ.* 'zawody sportowe'; *naciąg 2. środ.* 'komplet strun jakiegoś instrumentu'; *ospa 3. środ.* 'otręby ze zboża dawane niektórym zwierzętom domowym jako pokarm'; *parkieciarka środ.* 'deszczułkarka'; *pasek 5. środ.* 'paskarstwo, spekulowanie jakimś towarem'; *powal środ.* 'powalenie drzew w lesie; drzewo zwalone'; *przerwać się 3. środ.* 'przedostać się przez coś siłą; przebić się'; *radioreportaż środ.* 'reportaż radiowy'; *siostra 4. środ.* 'kobieta bliska komuś ze względu na wspólne przekonania, wierzenia...'; *sprawność 4. środ.* 'zasób wiadomości, umiejętności w jakimś zakresie, zdobytych przez harcerza; odznaka będąca symbolem zdobycia umiejętności'; *studniówka środ.* 'zabawa uczniów klasy maturalnej na 100 dni przed egzaminami maturalnymi

¹¹ Por. SJPDor: termin używany przez niektórych w tym samym znaczeniu co temperatura.

mi'; *użądlić środ.* 'o owadach: ukłuć, uciąć żądłem'; *użęglownić środ.* 'uczynić żęglownym, poprawić żęglowność (rzeki, jeziora, kanału)'

Wymienione wyrazy występują w SJPDor w tych samych znaczeniach, lecz bez kw. *środ.*

3.4. W SJPSzym pojawiają się nowe wyrazy z kw. *środowiskowy* (niekiedy z dodatkowymi określeniami): *biletować środ.* 'sprzedawać bilety pasażerom'; *bokserka środ.* 'prasa bokszerska'; *centrolew środ.* 'centrolewica'; *chwilówka środ.* 'krótkoterminowa pożyczka z kasy zapomogowo-pożyczkowej zakładu pracy'; *II cynk posp. środ.* 'znak, ostrzeżenie'; *czystodruk środ.* 'pierwszy arkusz z maszyny drukarskiej przysłany wydawnictwu do sprawdzenia, czy druk został wykonany poprawnie'; *dezetka środ. mors.* 'szalupa wiosłowo-żaglowa o 10 wiosłach'; *dochodzeniówka środ.* 'wydział śledczy milicji'; *dreszczowiec środ.* 'film sensacyjny'; *futbolówka środ.* 'piłka do gry w piłkę nożną'; *kabe środ.* 'karabin'; *kadrowiczka środ.* 'zawodniczka należąca do kadry reprezentacyjnej' [ale *kadrowicz* – bez kw.]; *kaowiec środ.* 'instruktor kulturalno-oświatowy'; *krajalniczy środ.* 'służący do krajania materiałów włókienniczych'; *młodziczka środ.* 'zawodniczka młodsza od juniorki'; *nabór środ.* 'rekrutacja, pobór, zaciąg'; *naddruk środ.* 'egzemplarz nadliczbowy wydrukowany ponad ustaloną wysokość nakładu książki'; *osobodzień środ.* 'jednostka obliczeniowa równa jednemu dniowi przebytemu gdzieś przez jedną osobę'; *osobokilometr środ.* 'jednostka obliczeniowa równa jednemu kilometrowi przejechanemu przez jedną osobę'; *pasażerokilometr środ.* 'jednostka miary pracy przewozowej równa pracy wykonanej przy przewozie jednego pasażera na odległość jednego kilometra'; *przelicznik środ.* 'pieniądź przyjmowany za podstawę przy przeliczaniu wartości innych jednostek monetarnych'; *przeszeregować środ.* 'zaliczać kogoś do innej grupy uposażenia'; *radiooficer środ.* 'oficer łączności radiowej'; *rozładowywacz środ.* 'robotnik pracujący przy rozładunku'; *uzwyczajnić środ.* 'uczynić zwyczajnym, zwykłym, normalnym, powszednim'; *wyekscepować środ.* 'wybrać fragmenty tekstu z książek, dokumentów'; *zadruk środ.* 'miejsce zadrukowane, zadrukowanie'

Podgrupę neologizmów *środowiskowych* w SJPSzym stanowią nowe frazeologizmy, por.: *dziewiczy rejs* 'pierwszy rejs'; *tłumaczyć na rybkę* 'tłumaczyć tekst artystyczny w sposób filologiczny, dosłowny'; *skrzynka kontaktowa* 'w czasie okupacji hitlerowskiej: zakonspirowane miejsce...'; *założyć teczkę* 'zacząć gromadzić dokumenty w jakiejś sprawie'; *być na wizji* 'występować w telewizji'; *uzwyczajnić profesora* 'mianować profesora nadzwyczajnego profesorem zwyczajnym'; *wobec powyższego* 'ze względu na to'.

3.5. W SJPSzym po raz pierwszy są też notowane nowe znaczenia *środ.*: *arbiter 3. środ.* 'sędzia sportowy'; *dokumentalistyka 2. środ.* 'dziedzina twórczości filmowej obejmująca filmy dokumentalne'; *drzewo 4. środ.* 'w muzyce orkiestrowej: grupa instrumentów dętych drewnianych';

fajka 5. *środ.* 'rurka oddechowa w skafandrze pletwonurka'; *gielda* 3. *środ.* 'wypytywanie o przebieg egzaminu przez oczekujących na swoją kolej studentów'; *harcówka* *środ.* 'izba harcerska'¹²; *instrumentalny* 2. *środ.* 'służebny, pomocniczy'; *kufer* 2. *środ.* 'bagażnik samochodu'; *nerkowiec* 3. *środ.* 'człowiek chorujący na nerki'; *pilotowy* 2. *środ.* 'wyprodukowany na próbę, stanowiący próbną serię'; *pneumatyk* 2. *środ.* 'list wysłany pocztą pneumatyczną'; *portfel* 1. *przen.* *środ.* 'określona, zaplanowana ilość czegoś; komplet', np. *portfel zamówień*; *puszka* 3. *środ.* 'areszt, więzienie'; *raster* 2. *środ.* 'przesłony z aluminium, plastiku itp. osłaniające lampy jarzeniowe'; *relacja* 3. *środ.* 'w kolejnictwie: droga przebiegu pociągu od stacji początkowej do końcowej'; *sepia* 2. *środ.* 'jednobarwna akwarela lub rysunek wykonany tym barwnikiem'; *spikerka* 3. *środ.* 'pomieszczenie, w którym przebywa spiker podczas programu'; *sprawdzian* 2. *środ.* 'ćwiczenie sprawdzające wiadomości uczniów; rodzaj klasówki'; *studio* 3. *środ.* 'pracownia artysty'; *towarowy* 3. *środ.* 'przeznaczony na sprzedaż (nie do własnego użytku)', np. *produkcja towarowa*; *transfer* 4. *środ.* 'przechodzenie zawodnika z jednego klubu do innego za odpowiednio dużym wynagrodzeniem'; *ustawić* 5. *środ.* 'o aktorze; reżyserze: ująć, zinterpretować w pewien sposób daną rolę'; *widelki* 2. *przen.* *środ.* 'rozpiętość czego, skala, zakres'; *wykonawstwo* *środ.* 'ogół zagadnień i prac związanych z wykonywaniem projektów budowlanych'¹³; *zaliczenie* 2. *środ.* 'stwierdzenie podpisem, że student słuchał wykładu, brał udział w ćwiczeniach'.

4. Wnioski

4.1. Zgodnie z zamieszczonymi we wstępach deklaracjami redaktorów naukowych słownictwo gwarowe jest obecne w obu słownikach.

4.2. Termin *słownictwo gwarowe* jest wieloznaczny – wskazuje na to m.in. analiza haseł słownikowych *dialektyzm*, *gwara*, *regionalizm*, *wiech*, *żargon*. Szerokie rozumienie tego terminu obejmuje gwary ludowe i regionalizmy, gwary miejskie i słownictwo środowiskowe.

4.3. Analiza materiału wykazała, że zachodzą istotne różnice ilościowe i jakościowe w sposobie przedstawiania słownictwa gwarowego w obu słownikach na skutek odrębności ich założeń leksykograficznych, różnej objętości (SJPDor – słownik wielki, 11-tomowy, 125 tys. haseł; SJPSzym – słownik średni, 3-tomowy, 80 tys. haseł), różnic chronologicznych (SJPDor pierwszy tom w 1958 r., SJPSzym pierwszy tom w 1978 r.) i wynikających stąd zmian pozajęzykowych, które znalazły odzwierciedlenie w doborze haseł, sposobie ich opisu i definiowania.

¹² Por. SJPDor: *harcówka* daw. 'psotna, swawolna zabawa, dokazywanie, igraszki; popisowa jazda konna'.

¹³ Por. SJPDor: *wykonawstwo* 1. 'wykonanie, wykonywanie', 2. *przestarz.* 'władza wykonawcza'.

4.4. SJPDor precyzyjniej niż SJPSzym określa geografie regionalizmów oraz społeczno-zawodowe zasięgi występowania wyrazów środowiskowych.

4.5. Najważniejsze różnice w sposobie przedstawiania badanej leksyki w SJPDor i SJPSzym dotyczą:

- istotnego ograniczenia w SJPSzym słownictwa gwar ludowych;
- uzyskiwania przez część wyrazów uznanych za gwarowe w SJPDor statusu regionalizmów w SJPSzym;
- przesuwania wyrazów ogólnopolskich (w SJPDor bez kwalifikatorów) do słownictwa środowiskowego w SJPSzym;
- powstawania licznej grupy neologizmów środowiskowych stanowiących językowy dokument epoki w SJPSzym (np. *chwilówka*, *docho-dzeniówka*, *osobodzień*, *pasażerokilometr*, *przeszeregować*);
- powstawania dość licznej grupy neosemantyzmów środowiskowych (por. SJPSzym: *arbiter*, *kufer*, *pneumatyk*, *portfel*).

Dialectic Vocabulary in General Polish Language Dictionaries (SJPDor - SJPSzym)

Summary

The article includes: 1) the presentation of the attitude of the main editors, i.e. Witold Doroszewski and Mieczysław Szymczak, towards dialectic vocabulary in analyzed dictionaries of standard Polish; 2) the description of the ambiguity of the notion 'dialectic vocabulary' [a) in basic meaning, it is applied referring to country dialects, b) in the broader sense, it includes country dialects and regionalisms, urban language variations and social vocabulary]; 3) the analysis of the gathered material, including particularly quantity and quality differences in the way dialectic vocabulary is presented in both the dictionaries; 4) general conclusions from the comparison of the capacity of dialectic lexis in the *Polish Language Dictionary* ed. by W. Doroszewski and in the *Polish Language Dictionary* ed. by M. Szymczak.

tłum. M. Kołodzińska

Józef Porayski-Pomsta
(Warszawa)

SŁOWNICTWO POCHODZENIA OBCEGO W UNIWERSALNYM SŁOWNIKU JĘZYKA POLSKIEGO POD REDAKCJĄ S. DUBISZA

1. ZAŁOŻENIA OPISU

Uniwersalny słownik języka polskiego pod red. Stanisława Dubisza to – zgodnie z wyjaśnieniem, jakie znajdujemy we wstępie do słownika – „[...] opracowanie z zakresu językoznawstwa stosowanego (opracowanie leksykograficzne), zawierające określony rejestr słów (bądź ich połączeń) oraz opis ich znaczeń, które konkretyzują się w przekazach językowych dotyczących – ogólnie rzecz ujmując – rzeczywistości materialnej i intelektualnej”¹. Ponadto słownik pełni funkcje: dydaktyczną, komunikacyjną, poznawczą oraz kulturotwórczą. Pierwsza i druga polegają na tym, że słownik informuje tych, którzy z niego korzystają, jak powinni posługiwać się słowami właściwie i odpowiednio, a przez to m.in. jak unikać nieporozumień, trzecia – wynika z tego, że słownik, opisując znaczenia słów i ich połączeń, opisuje jednocześnie świat, i wreszcie czwarta – polega na tym, że w słowniku jak w zwierciadle odbijają się dzieje języka, a przynajmniej dzieje „słownictwa języka, do którego ono należy, tj. w jakimś sensie dzieje społeczności językowej, która tym językiem się posługuje”².

W tym znaczeniu charakterystyka słownictwa pochodzenia obcego, jakie występuje w słowniku, jest istotna z następujących powodów: (1) można dzięki temu przyjrzeć się, jak znaczny jest wpływ języków obcych na współczesną polszczyznę oraz ewentualnie zweryfikować sądy obiegowe z tym związane; (2) zastanowić się, czy i w jakim stopniu zapożyczenia leksykalne są uzasadnione potrzebami poznawczymi i komunikacyjnymi polskiej wspólnoty językowej; (3) ocenić, w jakim stopniu opis zapożyczeń leksykalnych w słowniku sprzyja realizacji funkcji dydaktycznej, poznawczej, komunikacyjnej i kulturotwórczej jednocześnie.

W tym opracowaniu zapewne nie uda się odpowiedzieć wyczerpująco na wszystkie postawione pytania, spróbujemy zatem przynajmniej

¹ S. Dubisz, *Słownik i słownictwo*, [w:] *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. nauk. S. Dubisza, Warszawa 2003, t. 1, s. IX.

² Por. jw., s. IX–X.

w części odpowiedzieć na pytanie (1) i (3), odpowiedź bowiem na pytanie (2) wymaga głębszej analizy.

2. CHARAKTERYSTYKA SŁOWNICTWA OBCEGO W USJP

Cechą konstytutywną *Uniwersalnego słownika języka polskiego* jest to – czytamy na s. XIII opracowanego przez Stanisława Dubisza wprowadzenia – „[...] że cały zasób hasłowy słownika stanowią jednostki leksykalne języka polskiego”³. Informacja ta jest bardzo ważna z interesującego nas punktu widzenia. Oznacza ona – jak dalej pisze redaktor USJP – że „[...] o ich [wyrazów obcych – uzup. J.P-P.] przynależności do słownictwa polszczyzny decydują wykładniki adaptacji (przyswojenia) – fonetycznej, gramatycznej lub kulturowej – które umożliwiają ich stosowanie w wypowiedziach formułowanych po polsku”⁴.

Formy obcojęzyczne występują w postaci⁵:

a) cytatów (wtretów), np. łac. *a capite*, wł. *a capella*, fr. *déja vu*, fr. *dessous*;

b) jako podstawy etymologiczne haseł o obcej genezie, np. *aglomeracja* <niem. *Agglomeration*, fr. *agglomération*>; *alarm* <niem. *Alarm*, fr. *alarme*, wł. *allarme*>; *bankiet* ‘uroczyste przyjęcie’ <niem. *Bankett*, fr. *banquette*>; *brystol* ‘papier’ <niem. *Bristol(-papier)*, fr. *bristol*, skr. ang. *bristolcard*>; *dyktafon*, *techn.* < ang., fr. *dictaphone*>; *doping* < ang.-amer.>;

c) jako pomocnicze nazwy łacińskie – botaniczne i zoologiczne, które zostały umieszczone w definicjach, por. *alozaur* <*alo-* + *-zaur*> **1.** *paleont.* «*Alosaurus*, duże drapieżne zwierzę z okresu jurajskiego, poruszające się na dwóch nogach»; **1** *alpaka* <hiszp. *alpaca*> **1.** *zool.* «*Lama pacos*, udomowiony gatunek lamy; zwierzę o gęstej, długiej, czarnej sierści, hodowane w górach Boliwii i Peru, głównie jako zwierzę juczne».

Opis ten wyczerpuje w pełni postaci oraz funkcje, w jakich występuje leksyka pochodzenia obcego w USJP. Najliczniej reprezentowana jest grupa b), czyli wyrazy obce jako podstawa etymologiczna form adaptowanych przez polszczyznę. Pożyczki z grupy pierwszej występują jako hasła, pożyczki z grupy drugiej znajdują się w obrębie artykułu hasłowego, pomocnicze nazwy łacińskie – botaniczne i zoologiczne – w obrębie definicji znaczeniowej nazwy polskiej.

Jest to istotne *novum* w porównaniu z dotychczasową, dwudziesto-wieczną, praktyką leksykograficzną, która mimo swojego zróżnicowania w tym zakresie zasadniczo nie stanowi przedmiotu refleksji leksy-

³ Jw., s. XIII.

⁴ Jw., s. XIII.

⁵ Por. opis jw., s. XIII.

kografów⁶. Również XIX-wieczny *Słownik wileński*⁷ nie podaje w ogóle podstaw obcych i nie objaśnia pochodzenia wyrazów, ogranicza się w tym zakresie tylko do pomocniczych nazw łacińskich polskich nazw botanicznych oraz do informacji, z jakiego języka obcego pochodzi wyraz, np. **Instalacja, ji**, *lm. je*, *ż.* (z łac.) (dalej: definicja(e) znaczeniowa(e) oraz materiał ilustracyjny). *Słownik języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego podaje podstawę obcą leksemu polskiego na końcu artykułu hasłowego, por. **cement** *m IV.*, *-u*, *Ms.* *~cie* **1.** «materiał budowlany [...]» [materiał ilustracyjny – cytaty], **2.** *anat.* «tkanka kostna pokrywająca korzeń zęba», **3.** *dent.* «materiał używany do plombowania zębów» [cytat] <*nm.* Zement>⁸.

W jakimś stopniu USJP idzie tu śladami *Słownika języka polskiego* pod red. Mieczysława Szymczaka⁹, co jest oczywiste w świetle wyjaśnień redaktora USJP, Stanisława Dubisza, dotyczących genezy słownika¹⁰. Podobieństwo w planie ogólnym polega na tym, że w SJPSzym etymologia zajmuje ważne miejsce, o czym mogą świadczyć rozbudowane objaśnienia w *Informacjach szczegółowych* opracowanych przez Hipolita Szkiładzia, które w odniesieniu do pożyczek obcych są bardzo precyzyjne i dotyczą m.in. tego, jak eksplikuje się etymologię przy wyrazach zapożyczonych¹¹. W planie zaś szczegółowym polega ono na tym, że: (1) przyjęto podobny sposób oznaczania etymologii za pomocą tzw. łapek etymologicznych <>; (2) podawane są skrótowce obce, będące podstawą polskich leksemów, np. **III boks** <skr. ang. *box-calf*> *techn. rzem.* «wyprawiona skóra chromowa, miękka i sprężysta, używana na cholewki obuwia» [...]; **COBOL, Cobol** <skr. ang. *Co(mmon) B(usiness) O(riented) L(anguage)*> *inform.* [...]; (3) podawane są informacje dotyczące wyrazu obcego – podstawy pożyczki polskiej, będącego nazwą własną, wtórnie zaś występującego jako nazwa pospolita, np. **gaullizm** <*Ch. de Gaulle*, generał i polityk fr.> [...]; (4) podawana jest etymologia „z wielokrotnioną”, jeśli wyraz obcy, stanowiący podstawę polskiej pożyczki, występuje w dwóch lub więcej językach, a autorzy opracowań hasłowych nie mają – jak się wydaje – pewności, z którego języka bez-

⁶ Tak jest np. w *Słowniku języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego, w którym problem pożyczek obcych nie jest przedmiotem refleksji autorów *Uwag i wyjaśnień wstępnych* – Witolda Doroszewskiego, Haliny Auderskiej i Haliny Kurkowskiej. Por. *Uwagi i wyjaśnienia wstępne*, [w:] *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1964, t. I, s. VII–XLVIII.

⁷ *Słownik języka polskiego*, wyd. M. Orgelbrand, Wilno 1861, t. I i II.

⁸ *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, op.cit., t. I, s. 803.

⁹ *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, Warszawa, t. I – 1978, t. II – 1979, t. III – 1981.

¹⁰ Por. S. Dubisz, *Słownik i słownictwo*, op.cit., s. X.

¹¹ Por. H. Szkiładź, *Informacje szczegółowe*, [w:] *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1978, t. I, s. XX–XXI.

pośrednio dany wyraz został zapożyczony, lub też – można i tak interpretować ten zapis – jest tu zawarta informacja, że zapożyczenie było „wielokierunkowe”, np. **dyspensować** <niem. *dispensieren*, fr. *dispenser*> [...]¹². Niestety, tych szczegółowych informacji zabrakło w bardzo starannie opracowanej części wprowadzającej do USJP, co może być przyczyną różnych nieporozumień, w każdym zaś razie może utrudniać realizację funkcji dydaktycznej, o której była mowa wcześniej. O tym jeszcze w uwagach końcowych tego wystąpienia.

Na tym jednak podobieństwa z pierwowzorem się kończą. Różnice są – moim zdaniem – ewidentne i istotne. Informacje etymologiczne w USJP są:

(1) umieszczone zaraz po haśle, np. **beton** <ang. *beton*, fr. *béton* 'spoiwo murarskie', hiszp. *betún* 'smoła' [...]; **I brak** <śr.-w.-niem. *brack*, *bracken* 'przebierać, wysortowywać' [...]; **defetysta** <fr. *défaitiste*> [...];

(2) bardziej rozbudowane, np. informują niekiedy o znaczeniu wyrazu obcego i/lub o sposobie zapożyczenia, por. **deferent** <łac. *defero* 'znoszę'> [...]; **bagnet** <fr. *baïonette* 'bagnet' † fr. *bagette* 'pręt stalowy służący do dopychania nabojów w lufie'> [...] (ten ostatni przykład ilustruje, że podstawą zapożyczenia mogą być formy skontaminowane, w języku źródłowym znajdujące się w tym samym polu znaczeniowym oraz mające zbliżoną postać brzmieniową, por. wym. fr. *baïonet* † *ba-get* ≥ pol. *bagnet*);

(3) bardziej szczegółowe; w miarę możliwości i potrzeby – informują o odmianie i/lub warstwie historycznej języka obcego, z którego polski wyraz został zapożyczony, np. **I barchan** <st.-czes., śr.-w. niem.> *włók*. [...]; **II blank** <niem. *dial. Blanke*, niem. *Planke* 'gruba deska, dyl'> [...]; **I kula** <st.-czes. *kúle* ['bryła']> [...];

(4) bardziej rozbudowane w zakresie informacji, z jakich języków pożyczka została lub mogła być wzięta, np. **anatomia** <niem. *Anatomie*, fr. *anatomie*; p.-łac. *anatomia*>; **demokratyczny** <niem. *demokratisch*, fr. *democratique*> [...];

(5) w przypadku niepewności albo co do języka pochodzenia wyrazu polskiego, albo co do wyrazu obcego podawane są informacje, z jakiego języka albo od jakiego wyrazu/wyrażenia pochodzi pożyczka, informację etymologiczną, która jest podana, opatruje się znakiem zapytania, np. **karacena** <d. niem. *dial. Karazeine* (?)>; **kastra** <niem. *Kastrol* (?)> *bud.*; **tarant** <śr.-w.-niem. (?)> *zootechn.* «koń maści białej w płamy [...]; **tarapaty** <niem. *Strapaze* (?)>;

(6) podaje się wymowę i wzory odmiany zwłaszcza tych wyrazów obcego pochodzenia, które zachowały całkowicie lub częściowo graficzne formy obce, por. **behavior** <ang. *behaviour* 'zachowanie' [...] wym. bi-

¹² Por. jw.

hewior a. behavior • *m IV, D.-u. Ms. ~rze, blm.*; **collie** <ang.> [...] wym. koli • *n ndm.*;

Wszystkie podane wyżej właściwości sprawiają, że USJP lepiej niż wcześniejsze słowniki dwudziestowieczne spełnia wszystkie funkcje, które słownik powinien spełniać, tj. dydaktyczną, poznawczą, komunikacyjną oraz kulturotwórczą (por. uwagi wcześniejsze). Zwłaszcza – jak sądzę – bardzo dobrze jest realizowana funkcja dydaktyczna.

3. ZASÓB ILOŚCIOWY

Zasób wyrazów hasłowych opatrzonych informacją etymologiczną jest bardzo obszerny. Uwzględniając tylko podział podstawowy – bez stosowanych w USJP podziałów terytorialnych i chronologicznych w obrębie niektórych języków – podstawę etymologiczną polskich pożyczek stanowią – jeśli wyliczenie jest dokładne – 54 języki. Najliczniejsze są zapożyczenia – co oczywiste – z języków francuskiego (3827), łacińskiego (2765), niemieckiego (2595), angielskiego (1820) i greckiego (1262). Na dalszych miejscach znajdują się pożyczki z języków: włoskiego (466), rosyjskiego (287), ukraińskiego (156), hiszpańskiego (136), czeskiego (108), holenderskiego (59), arabskiego (45), hebrajskiego (38), tureckiego (32), osmańsko-tureckiego (27), jidysz (20). Pełny wykaz języków, które zostały podane w USJP, przedstawia tabela 1. W wyliczeniu tym uwzględniono tylko te pożyczki, które występują jako hasła, nie uwzględniono natomiast ani nazw własnych, ani nazw pomocniczych w nazwach zoologicznych i botanicznych (por. uwagi na s. 59).

W USJP jest 13 888 haseł pochodzenia obcego, co – jeśli przyjąć, że słownik liczy 100 000 haseł¹³ – stanowi 13,9%. Udział poszczególnych języków przedstawia tabela 2. (informacja została ograniczona do najliczniej reprezentowanych).

¹³ Por. E. Sobol, *Od wydawcy*, [w:] *Uniwersalny słownik języka polskiego*, op.cit., s. bn.

Tabela 1. Słownictwo pochodzenia obcego – języki zapożyczeń

Lp.	Podstawa etymologiczna zapożyczenia – język	Hasła pochodzenia obcego na literę alfabetu																											
		A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	Y	Z	LACZ-NIE		
1.	grecki	252	39	49	62	98	55	35	89	23	11	99	34	84	29	64	105	0	9	61	52	1	0	3	0	4	0	1262	
2.	łaciński	357	43	103	218	125	104	67	63	157	14	351	106	149	56	72	283	2	65	192	102	22	26	44	0	0	0	2765	
3.	angielski	67	125	40	102	74	77	56	63	92	25	192	77	98	36	31	164	1	114	209	103	2	8	54	2	4	0	1820	
4.	amerykański-angielski	1	4	2	1	0	0	6	2	0	1	0	1	0	0	0	2	0	2	2	1	0	0	0	0	1	0	0	26
5.	francuski	297	206	36	280	229	191	125	54	60	5	432	82	256	85	70	426	0	239	358	212	23	6	99	0	8	20	3827	
6.	niemiecki	155	137	118	103	90	182	127	77	119	24	373	124	141	26	50	192	0	98	270	108	6	4	55	0	9	7	2595	
7.	rosyjski	10	23	12	11	0	3	11	1	9	8	64	6	14	9	1	18	0	13	29	16	5	0	17	0	4	3	287	
8.	ruski	0	4	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	9	
9.	ukraiński	2	34	15	5	1	4	2	21	1	3	23	1	7	1	3	6	0	3	10	9	1	0	4	0	0	0	156	
10.	białoruski	0	1	2	0	0	0	0	1	0	0	4	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	
11.	czeński	4	18	10	7	0	1	1	9	0	2	10	2	4	0	3	15	0	3	8	5	0	0	3	0	0	2	108	
12.	słowacki	0	0	2	2	0	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	8	
13.	bułgarski	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	
14.	serbsko-chorwacki	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	4	
15.	węgierski	1	4	4	2	1	2	2	5	1	3	8	3	1	0	1	4	0	1	5	2	0	0	0	0	0	0	13	
16.	litewski	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	4	0	0	1	7	
17.	rumuński	0	2	2	1	0	1	1	2	0	0	6	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20	
18.	włoski	40	33	20	16	1	38	19	2	20	0	65	19	35	8	9	39	1	15	37	27	2	5	13	0	1	1	466	
19.	hiszpański	15	16	5	1	3	3	13	3	1	2	26	2	17	2	1	14	0	4	0	7	0	0	1	0	0	0	136	
20.	portugalski	2	0	0	1	1	5	0	0	1	0	6	0	0	0	0	2	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	22	
21.	prowansalski	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
22.	holenderski	3	20	0	1	0	5	4	0	0	2	6	1	6	1	0	3	0	3	3	1	0	0	0	0	0	0	59	
23.	afrykański	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	4	
24.	szwedzki	0	1	0	5	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	9	
25.	fiński	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	
26.	norweski	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
27.	j. skandynawskie	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	
28.	jidysz	1	4	2	0	0	0	2	2	0	0	4	0	2	0	0	1	0	3	0	1	0	0	0	0	0	0	20	
29.	hebrajski	2	1	0	2	1	0	2	0	0	2	8	0	8	0	1	3	0	0	5	3	0	0	0	0	0	0	38	

* W zestawie brak litery Ć. Są tu 2 pożyczki z języka niemieckiego.

Lp.	Podstawa etymologiczna zapożyczenia - język	Hasła pochodzenia obcego na literę alfabetu																												
		A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	Y	Z	Z	LACZ-NIE		
30.	arabski	0	0	1	2	2	6	1	6	5	0	5	1	6	0	1	0	0	1	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	45
31.	osmański	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	3	
32.	turecki	3	9	2	0	0	0	0	1	0	0	11	0	0	0	1	2	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	32	
33.	osmańsko-turecki	1	2	2	1	1	1	2	3	0	0	4	0	5	1	0	1	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	27	
34.	azerbejdżański	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
35.	grenlandzki, eskimoski	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
36.	mongolski	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	3	
37.	malajski	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3	1	0	0	0	2	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	8	
38.	chiński	0	0	2	0	0	2	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	2	3	0	0	0	0	0	0	0	12	
39.	tybetański	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	4	
40.	wietnamski	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
41.	bantu	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
42.	perski	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	
43.	turkmeński	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	
44.	syngaleski	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
45.	hindi	0	1	0	0	0	0	2	3	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
46.	japoński	0	2	0	2	0	0	1	2	2	1	10	0	2	0	1	0	0	8	3	0	0	0	0	0	0	0	0	7	
47.	sanskryt	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	1	35	
48.	hawajski	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	9	
49.	nepalski	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	
50.	somański	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
51.	albański	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
52.	aramaejski	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
53.	etiopski	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
54.	zulu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	
	LACZNIE	1218	736	434	834	627	681	479	411	491	102	1718	468	835	248	310	1284	4	578	1233	661	64	49	298	5	30	34	13888		

Tabela 2. Procentowy udział zapożyczeń z wybranych języków obcych

Lp.	Język	Liczba pożyczek	%
1.	francuski	3827	27,55
2.	łaciński	2765	19,90
3.	niemiecki	2595	18,68
4.	angielski	1820	13,10
5.	grecki	1262	9,08
6.	włoski	466	3,35
7.	rosyjski	287	2,06
8.	ukraiński	156	1,12
9.	hiszpański	136	0,97
10.	czeski	108	0,77
11.	holenderski	59	0,42
12.	arabski	45	0,32
13.	hebrajski	38	0,27
14.	turecki	32	0,23
15.	osmańsko-turecki	27	0,19
16.	jidysz	20	0,14
17.	pozostałe języki	245	1,76
18.	Razem	13 888	100

Można na podstawie tych obliczeń sądzić, że dominacja wyrazów języka francuskiego jako podstaw dla polskich pożyczek jest spadkiem jeszcze po wieku XIX i pierwszej połowie wieku XX, kiedy wpływ języka francuskiego na polski był znaczny – USJP rejestruje przecież słownictwo ogólne, ze zdecydowaną przewagą słownictwa współnoodmiannowego. Z dużym prawdopodobieństwem można przypuszczać, że gdyby słownik ten rejestrował w większym stopniu leksykę środowiskową, zwłaszcza młodzieżową i zawodową, oraz potoczną (w znaczeniu przyjętym przez tzw. szkołę warszawską), to przede wszystkim zwiększyłby się udział języka angielskiego. Na uwagę zasługuje ciągle duży udział słownictwa pochodzenia łacińskiego i greckiego. Znaczny jest także udział języka niemieckiego. Największe liczebnie zapożyczenia wiążą się – co jest oczywiste – z wpływami kulturowymi, zwłaszcza cywilizacyjnymi, krajów i narodów, w których te języki są używane. Zaskakuje niewielki udział zapożyczeń leksykalnych z języka rosyjskiego, co wiąże się zapewne z tym, że: (1) związki kulturowe z Rosją były chyba zawsze uwikłane w kontekst polityczny (cywilizacyjnie Rosja w znacznym stopniu była zależna od Zachodu), (2) wpływ Rosji nawet w okresach dużej ekspansji języka rosyjskiego (zwłaszcza druga połowa XIX w. oraz w okresie „realnego socjalizmu”) nie był zbyt głęboki. Jednak formułując jakikolwiek komentarz do tej sytuacji, trzeba brać pod uwagę, że USJP jest – była już o tym mowa – słownikiem języka ogólnego i nie notuje pożyczek w obrębie innych odmian polszczyzny.

Na uwagę zasługuje też niewielki wpływ języków krajów, z którymi Polska dzieli znaczną część swojej historii: Litwy, Białorusi, Ukrainy, co zapewne wynika z tego, że kraje te były zależne od Polski, a w tej sytuacji język polski jako dominujący był dawcą, a nie biorcą.

4. UWAGI KRYTYCZNE

Uniwersalny słownik języka polskiego – mimo swoich niewątpliwych walorów – nie jest dziełem idealnym. W interesującym nas zakresie można sformułować pewne uwagi krytyczne. Ograniczę się do kilku. Podstawę do ich sformułowania stanowi kryterium dydaktyczne:

1. Brak w miarę dokładnych informacji (była już o tym mowa) – przynajmniej tak precyzyjnie sformułowanych jak w *Słowniku języka polskiego* pod red. Mieczysława Szymczaka – objaśniających m.in., jak należy interpretować – przy wielu jednocześnie podawanych podstawach, pochodzących z kilku języków – sam opis. W tym wypadku USJP wykorzystuje, co prawda, *Etymologiczny słownik języka polskiego* Andrzeja Bańkowskiego, ale rola słownika ogólnego jest nieco inna niż słownika specjalistycznego: adresatem tego pierwszego jest każdy wykształcony użytkownik języka polskiego, użytkownikiem drugiego jest zasadniczo specjalista.

2. Brak nowych znaczeń, takich np. wyrazów, jak m.in. *dyskurs*, *akwizycja* czy *aplikować* – innych niż stare pożyczki łacińskie. Zgoda, nowe pożyczki angielskie, odpowiednio: *dyskurs* 'językoznawczy – systemowy repertuar środków, reguł, zasad służących zwłaszcza jako narzędzie pozasemantycznej interpretacji językowego obrazu świata'¹⁴; *akwizycja* 'psycholingwistyczny – nabywanie języka przez dzieci'; *aplikować* 'czynić starania o co, starać się o co, występować o co', mają znaczenia specjalistyczne lub należą do unijnopolskiego slangu, ale to właśnie m.in. specjaliści będą poszukiwać tego i innych nowych znaczeń w USJP. Dodatkowym argumentem jest to, że niekiedy wprowadza się bardzo specjalistyczne terminy, jak np. *COBOL/cobol* <skr. ang. *Co(mmon) B(usiness) L(anguage)*>.

3. Wątpliwości budzą niektóre etymologie, np. jako podstawę dla polskiego *bransoletka* podaje się fr. *bracelet*, podczas gdy bardziej prawdopodobna jest polska *bransoleta*, analogicznie jak fr. *broche* jest podstawą dla polskiego wyrazu *brosza*, a nie *broszka*, a fr. *breloque* dla polskiego *brelok*, a nie *breloczek*; innym przykładem jest wybór odpowiedniej formy rodzajowej jako podstawy polskiej pożyczki: mając dwie formy rodzajowe fr. *brabançonne* i *brabançon*, wybrałbym dla polskiej pożyczki *brabançon*, 'zimnokrwisty koń pociągowy, o masyw-

¹⁴ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, pod red. H. Zgólkowej, Poznań 1997, t. 10, s. 71.

nej budowie ciała, maści kasztanowatej lub gniadej, wyhodowany w Belgii; [...]; koń belgijski' formę męską *brabançon*, co potwierdza: (1) zerowa końcówka fleksyjna mianownika, (2) rodzaj gramatyczny wyrazu polskiego. Dodatkowym argumentem i być może decydującym jest to, że forma *brabançonne* jest pochodna w języku francuskim od *brabançon*.

Ta ostatnia uwaga dotyczy takiego rodzaju usterek, które właśnie są usterkami. Ich waga nie jest – jak się wydaje – duża, ale mogą sprawiać pewien dyskomfort użytkownikowi słownika i obniżać jego zaufanie do dzieła. Jednak z dydaktycznego punktu widzenia ważniejsze są dwie wcześniejsze uwagi, które wskazują – powtórzę – na potrzebę sformułowania precyzyjniejszej informacji o budowie artykułu hasłowego oraz wprowadzenia do słownika nowych, nienotowanych wcześniej znaczeń.

Jakkolwiek krytycznie jednak będziemy oceniać USJP, to trzeba stwierdzić, że w zakresie informacji dotyczących wyrazów obcych słownik ten dostarcza ich więcej niż dotychczasowe słowniki dwudziestowieczne, może on pełnić jednocześnie dodatkowo – w ograniczonym zakresie – funkcję słownika etymologicznego i słownika wyrazów obcych.

5. UWAGI KOŃCOWE

Przedstawiona w artykule analiza USJP nie jest ani pełna, ani wyczerpująca, mimo to jednak można – jak sądzę – na jej podstawie wyciągnąć wstępne wnioski:

1. Wśród zapożyczeń leksykalnych w polszczyźnie ogólnej dominują cały czas zapożyczenia chronologicznie starsze: łacińskie i greckie – z okresu przynajmniej XVI–XVIII w. lub starsze; niemieckie – XVI–XX w. (pierwsza połowa) oraz starsze; francuskie – XVIII–XX w. (pierwsza połowa).

2. Niewielki jest wpływ na leksykę polską zapożyczeń rosyjskich, co można by wiązać z warunkami politycznymi, jakie towarzyszyły kontaktom językowym polsko-rosyjskim.

3. Niewielki jest wpływ języków krajów, z którymi Polska ma długie okresy koabitacji historycznej, co z kolei można wiązać z podległością tych języków wobec języka polskiego.

4. Niewielki wpływ na leksykę polszczyzny ma jidysz, język używany przez znaczną część mieszkańców Polski – Żydów – do czasu holocaustu, co może świadczyć z jednej strony o rzeczywistej izolacji tej społeczności, z drugiej zaś o braku głębszego zainteresowania ludności polskiej społecznością żydowską, co w konsekwencji prowadziło do braku wymiany kulturowej między tymi społecznościami.

5. Względnie duży wpływ na polszczyznę mają języki włoski i hiszpański oraz turecki i arabski. Jest to związane, oczywiście, z okresami nieciągłych kontaktów międzypaństwowych: politycznych i/lub kulturalnych z tymi krajami.

Ponadto nawet tak niedoskonała analiza słownika jak ta upoważnia do sformułowania sądu, że chociaż wpływ leksyki obcej na polskie słownictwo jest znaczny, to nie dominuje ona w polszczyźnie. Zatem – być może – głosy bijące na alarm, że język polski ulega anglicyzacji, nie zawsze znajdują potwierdzenie w danych leksykograficznych.

Literatura

(a) źródło:

Uniwersalny słownik języka polskiego, pod red. S. Dubisza, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, t. 1–4.

(b) Inne słowniki i opracowania:

W. Doroszewski, H. Kurkowska, *Uwagi i wyjaśnienia wstępne*, [w:] *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1964, t. I, s. VII–XLVIII.

S. Dubisz, *Słownik i słownictwo*, [w:] *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. I, s. IX–LXX.

Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny, pod red. H. Zgólkowej, Poznań 1997, t. 1–50.

Słownik języka polskiego, wyd. M. Orgelbrand, Wilno 1861, t. I i II.

Słownik języka polskiego, pod red. M. Szymczaka, Warszawa, t. I – 1978, t. II – 1979, t. III – 1981.

E. Sobol, *Od wydawcy*, [w:] *Uniwersalny słownik języka polskiego*, s. bn.

H. Szkiładź, *Informacje szczegółowe*, [w:] *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, t. I, s. XX–XXI.

Vocabulary of Foreign Origin in the Universal Dictionary of Polish Language ed. by S. Dubisz

Summary

The article analyzes lexis of foreign origin and the way it is presented in the *Universal Dictionary of Polish Language* ed. by Stanisław Dubisz.

The first part of the article shows how the dictionary in question differs from other 20th century dictionaries in the way foreign lexis is presented. S. Dubisz's one provides us with accurate etymology, which, according to the author of the article, better meets didactic and cognitive needs.

The dictionary contains 13,888 entries (of 100,000 altogether) of foreign origin: French (3,827), Latin (2,765), German (2,595), English (1,820), Greek (1,262), which is 88.31% of all entries in the book. There are lexical borrowings from 54 languages.

Apparently, among lexical borrowings in standard Polish, chronologically older ones are predominant, of Greek, Latin, German and French origin. Little influence of Russian on Polish lexis can be explained by geo-political reasons, which caused reluctance to the language. Language minorities also had a low impact on Polish, which is due to the predominant role of our language in the country. Distant relationships between the Polish and the Jews resulted in scarce traces of Jewish language in Polish.

In conclusion, the author expresses his doubts concerning the common opinion about a great impact of English on Polish language, although it only refers to standard variation of Polish.

tłum. M. Kołodzińska

GŁOSA DO DZIEJÓW LEKSYKOGRAFII POLSKIEJ, WARSZAWA 17-18 LISTOPADA 2005. KONFERENCJA POŚWIĘCONA PAMIĘCI PROFESORA MIECZYŚLAWA SZYMCZAKA

W roku 2005 minęła 20. rocznica śmierci Profesora Mieczysława Szymczaka – wybitnego badacza, pedagoga i organizatora życia naukowego związanego z polonistyką warszawską – dialektologa, historyka języka, leksykologa i leksykografa. W związku z tym organizatorzy konferencji dotyczącej leksykografii polskiej podjęli decyzję, by poświęcić ją pamięci Profesora.

Ogólnopolska konferencja naukowa *Głosa do dziejów leksykografii polskiej* została zorganizowana na Uniwersytecie Warszawskim w dniach 17–18 listopada 2005 r. przez Zakład Historii Języka Polskiego i Dialektologii IJP UW wspólnie z Pracownią Językoznawstwa Stosowanego IJP UW oraz Towarzystwem Kultury Języka. Sponsorem było Wydawnictwo Naukowe PWN.

Zebranych gości powitał w imieniu organizatorów prof. dr hab. Stanisław Dubisz jako dziekan Wydziału Polonistyki UW i kierownik Pracowni Językoznawstwa Stosowanego IJP UW. Sesję inauguracyjną rozpoczęły wystąpienia okolicznościowe. Prof. dr hab. Stanisław Gajda – przewodniczący Komitetu Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk – mówił o potrzebie opracowania wspólnym wysiłkiem środowiska naukowego *Akademickiego słownika współczesnej polszczyzny*, co było inicjatywą profesora Mieczysława Szymczaka, oraz narodowego korpusu współczesnej polszczyzny, którego podstawę powinny stanowić zintegrowane istniejące korpusy tekstów. Redaktor naczelna Słowników Wydawnictwa Naukowego PWN Elżbieta Sobol w swoim wystąpieniu mówiła o pracach nad *Słownikiem ortograficznym* pod redakcją Mieczysława Szymczaka oraz nad trzyltomowym *Słownikiem języka polskiego* pod tą samą redakcją, a także o pracach nad słownikami nowszymi. Podkreśliła również wagę współpracy środowiska naukowego dla Wydawnictwa. Wystąpienie prof. dra hab. Andrzeja Markowskiego – dyrektora Instytutu Języka Polskiego Wydziału Polonistyki UW poświęcone było wspomnieniu o Profesorze Szymczaku jako o doskonałym organizatorze życia naukowego w Warszawie i w Polsce, dyrektorsze IJP UW, popularyzatorze wiedzy o języku polskim, ale przede wszystkim naukowcu. W wypowiedzi prof. dra hab. Józefa Porayskiego-Pomsty – prezesa Zarządu Głównego Towarzystwa Kultury Języka – Mieczysław Szymczak przedstawiony był przede wszystkim jako prezes Towarzystwa Kultury Języka oraz redaktor naczelny „Poradnika Językowego”, szczególnie zasłużony w zakresie poradnictwa językowego. We wszystkich wystąpieniach wspomniano Profesora Szymczaka z ogromną serdecznością.

Ta część obrad obejmowała również wystąpienia charakteryzujące prace Profesora Mieczysława Szymczaka. Pierwsze wystąpienie – prof. dra hab. Mirosława Bańki (Warszawa) – zatytułowane *Habent sua fata libelli. O „Słowniku języka polskiego” pod redakcją Mieczysława Szymczaka* poświęcone było wymienionemu w tytule trzynomowemu słownikowi, który jako popularny istotnie cieszył się dużym zainteresowaniem wśród odbiorców, o czym świadczą jego dodruki oraz kolejne wydania, a także przyjęcie słownika przez recenzentów. Prof. dr hab. Jerzy Podracki (Warszawa) w referacie *Interpunkcja w „Słowniku ortograficznym języka polskiego” Mieczysława Szymczaka – na tle tradycji* mówił o miejscu tego słownika w historii słownictwa ortograficznego, a także o zmianie w rozumieniu takich terminów, jak *ortografia – pisownia, interpunkcja – znaki przestankowe* w ciągu XIX i XX w. Prof. dr hab. Jerzy Reichan (Kraków) swoje wystąpienie poświęcił części bogatej twórczości Mieczysława Szymczaka, a mianowicie jego pracom nad polskim słowotwórstwem gwarowym, które wiązały się przede wszystkim z opisem gwary wsi Domaniewek w powiecie łączyckim oraz opracowaniem słownika tej gwary, obejmującego około 30 000 wyrazów.

Pozostałe wystąpienia zostały ujęte w cztery bloki tematyczne.

Pierwszy z nich dotyczył zagadnień związanych z etymologią w leksykografii i obejmował trzy wystąpienia. W referacie *Etymologia a leksykografia (doba nowopolska)* prof. dr hab. Bogdan Walczak (Poznań) skoncentrował się na zagadnieniach związanych z informacją etymologiczną zawartą w słownikach ogólnych języka polskiego, w słownikach wyrazów obcych oraz w słownikach etymologicznych, spośród których szczegółowo omówione zostały słowniki najnowsze. Prof. dr hab. Hanna Popowska-Taborska (Warszawa) w wystąpieniu *„Słownik etymologiczny kaszubszczyzny” jako glosa do dziejów języków słowiańskich* zaprezentowała ten słownik jako zasługujący na szczególną uwagę, ponieważ obejmuje słownictwo kaszubskie nieznanne dzisiejszemu językowi ogólnopolskiemu. Kaszuby – najdalej wysunięty na północny zachód kraniec Słowiańszczyzny – mogą stanowić obszar, na którym zachowało się wiele elementów świadczących o związkach języka tego regionu z innymi dialektami słowiańskimi. Wystąpienie prof. dra hab. Stanisława Dubisza (Warszawa) było sprawozdaniem z prac Zakładu Historii Języka Polskiego i Dialektologii UW nad *Glosariuszem staropolskim* przygotowywanym jako czwarte z serii opracowań poświęconych dydaktyce uniwersyteckiej po podręcznikach *Gramatyka historyczna języka polskiego*, *Gramatyka historyczna języka polskiego w testach, ćwiczeniach i tematach egzaminacyjnych* oraz *Teksty staropolskie – analizy i interpretacje*. *Glosariusz staropolski* jako dydaktyczny słownik etymologiczny dzięki przemyślanemu układowi artykułu hasłowego i komentarzowi historycznemu ma stanowić pomoc dla studentów i wykładowców.

Drugi blok tematyczny – *Z dziejów leksykografii* – obejmował osiem wystąpień. Prof. dr hab. Włodzimierz Gruszczyński (Warszawa) w referacie *Historia leksykografii polskiej – stan obecny i perspektywy* przedstawił dzisiejszą sytuację historii leksykografii polskiej w odniesieniu do bibliografii słowników i ich opracowań oraz opracowań szczegółowych dotyczących głównie leksykografii XVI i XVII w., a także wytyczył cele badań historycznoleksykograficznych na najbliższy czas (w pierwszej kolejności należy opracować bibliografię, w drugiej – syntezę). Prof. dr hab. Stanisław Borawski (Zielona Góra) w swoim wystąpieniu *U początków leksykografii polskiej: o pewnej potrzebie ustabilizowanego słow-*

nictwa zaproponował objaśnianie stylu *Kazań gnieźnieńskich* jako kazań szkolnych, gdyż nauka wygłaszania kazań wyjaśniałaby zastosowaną w nich stylizację, glosy z kolei należałoby traktować jako część większej całości w tekstach obcojęzycznych, w których pełniły one funkcję utylitarną jako pomoc leksykalna do prawidłowego tłumaczenia treści tekstu.

Pozostałe wystąpienia w tym bloku tematycznym poświęcone zostały poszczególnym słownikom zaprezentowanym w kolejności chronologicznej. Prof. dr hab. Bogusław Nowowiejski (Białystok) mówił o źródłach niemiecko-polskich słowników Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza, w szczególności o upodobaniach literackich autora w kwestii doboru cytatów ilustrujących hasła. Te obszernie słowniki przekładowe polsko-niemieckie i niemiecko-polskie stanowiły jedno ze źródeł *Słownika wileńskiego*. Referat prof. dr hab. Joanny Okoniowej (Kraków) dotyczył historii leksykografii poświęconej Podhalu (słowników i ich twórców). Autorka wystąpienia przedstawiła również zamierzenie Józefa Kąsia – autora *Słownika gwary orawskiej* – analogicznego opracowania naukowego *Słownika gwary podhalańskiej*, obejmującego około 35 000 haseł. Prace nad tym pełnym słownikiem gwary konkretnego regionu rozpoczęto w 2003 r. Dr Wanda Decyk (Warszawa) zaprezentowała pierwszy polski słownik geograficzny – był to słownik z 1766 r. autorstwa Hilariona Karpińskiego – oprócz szczegółowej charakterystyki słownika przedstawione zostały także jego źródła. Wystąpienie dr Ewy Rudnickiej (Warszawa) – *O dziewiętnastowiecznym rękopisie „Bogactw mowy polskiej” autorstwa Alojzego Osińskiego z perspektywy XXI wieku* zawierało rozważania nad rękopisem interesującego dziewiętnastowiecznego słownika, który można by było nazwać pierwszym w historii normatywnym słownikiem łączliwości gramatyczno-leksykalnej lub generatywnym słownikiem syntagmatyczno-kolokacyjnym, oraz koniecznością szerszego udostępnienia tego dzieła przede wszystkim w wersji elektronicznej, a następnie drukowanej. Doc. dr hab. Jadwiga Waniakowa (Kraków) przedstawiła słownik astronomiczny Jana Kantego Steczkowskiego z drugiej połowy XIX w., który wskazuje nie tylko na szybszy rozwój leksyki astronomicznej w tym okresie, ale również na przyrost słownictwa w ogóle oraz wzrost świadomości terminologicznej w ówczesnym społeczeństwie. Słownik ten stanowi cenne świadectwo stanu słownictwa astronomicznego w XIX w., a zatem słuszne wydaje się udostępnienie go w formie drukowanej (ma się ukazać w bieżącym roku). Referat mgr Magdaleny Majdak (Warszawa) zatytułowany „*Słownik warszawski*” w korespondencji jego twórców ukazał kulisy powstawania *Słownika warszawskiego* i koncentrował się na zagadnieniach takich, jak: preliminaria, przebieg prac leksykograficznych, koncepcja słownika, opracowanie haseł, ortografia, redaktorzy, współpracownicy, konflikty.

Zakończeniem pierwszego dnia obrad była uroczysta kolacja, której towarzyszył występ zespołu „Werchowyna”.

Drugiego dnia uczestnicy konferencji mieli okazję wysłuchania referatów z pozostałych dwóch bloków tematycznych.

Część poświęcona metodologii opisu leksykograficznego obejmowała osiem wystąpień. Prof. dr hab. Aleksandra Cieślíkowa (Kraków) w referacie *Dobór przykładów a definicje w wybranych słownikach języka polskiego* jako podstawę wykorzystwała słowniki ogólne języka polskiego – od słownika Lindego do *Uniwersalnego słownika języka polskiego* pod red. S. Dubisza. We wnioskach stwierdziła, że słownik XXI w. będzie najtrudniejszy do opracowania, mimo istnieją-

cych korpusów tekstów, ponieważ w definicjach nie powinna być prezentowana ani wiedza tylko naukowa, ani tylko ideologiczna, ani potoczna, która wcale nie jest wspólna użytkownikom języka. Prof. dr hab. Halina Wiśniewska (Lublin) w referacie *Metody opisu nazw potraw w „Tezaurusie” G. Knapiusza (1643) a „Rejestrze alfabetycznym” S. Czernieckiego (1682)* zaprezentowała podobieństwa i różnice wynikające m.in. z przyjęcia przez autorów obu źródeł odmiennej postawy badawczej (np. unikanie zapożyczeń lub nazw zdrobniałych w słowniku Knapiusza). Prof. dr hab. Hanna Jadacka (Warszawa) przedstawiła *„Słownik gniazd słowotwórczych” jako źródło słowników objaśniających*. We wnioskach podkreśliła, że leksykograf przystępujący do pracy nad nowym słownikiem języka ogólnego znajdzie w SGS rozwiązania korygujące błędy tradycyjnych opracowań oraz dane pośrednie, które można wykorzystać w charakterze źródeł pomocniczych. Uwzględnienie tych danych może być kolejnym krokiem zbliżającym ku idei w pełni naukowego słownika objaśniającego. Prof. dr hab. Elżbieta Sękowska (Warszawa) zaprezentowała opis leksykograficzny słownictwa politycznego (na podstawie słowników ogólnych polszczyzny z XIX i XX w.). Omówiła zagadnienia związane z definicjami, wydzieleniem znaczeń jednostek, ich uszeregowaniem w ramach artykułu hasłowego, ilustracjami przykładowymi oraz podawanymi połączeniami wyrazowymi na podstawie haseł *agitacja, demokracja, dialog, kapitalizm, komunizm, komunista, kosmopolityzm, liberalizm, nacjonalizm, obywatel, patriotyzm, polityka, propaganda i socjalizm*. Prof. dr hab. Zygmunt Saloni (Warszawa) mówił o losach redakcji *Słownika polszczyzny XVI wieku*, ale przede wszystkim o zawartej w tym słowniku informacji składniowej w odniesieniu do różnych części mowy – przymiotników, rzeczowników, spójników i przyimków, czasowników. Prof. dr hab. Piotr Żmigrodzki (Katowice) w referacie *Informacja składniowa w słownikach historycznych języka polskiego – z punktu widzenia współczesnego badacza składni* mówił o możliwości zastosowania współczesnych metod badawczych charakteryzujących się podejściem formalnym, werbocentrycznością, synchronicznością oraz systemowością w odniesieniu do języka dawnego. Prof. dr hab. Bogusław Wyderka (Opole) wygłosił referat *Śląski tezaurus na rozdrożu (o metodologicznej ewolucji „Słownika gwar śląskich”)*, w którym przedstawił specyfikę słownictwa śląskiego, jego zróżnicowanie wynikające z różnic geograficznych i społecznych. Mówił również o kwestiach metodologicznych zmieniających się w trakcie opracowywania słownika. Prof. dr hab. Maria Karpluk (Kraków) ze względów zdrowotnych nie mogła przybyć na konferencję, ale udostępniła tekst *Dwujęzyczne słowniki ukraińsko-polskie ostatniego półwiecza* w wersji drukowanej. Tekst ten stanowi prezentację nowszych słowników ukraińsko-polskich autorstwa Stefana Hrabca i Przemysława Zwolińskiego (1957), Mariana Jurkowskiego i Bazylego Nazaruka (1998) oraz Anatola Iwczenki (2003).

Ostatnia część obrad dotyczyła różnych warstw leksyki w słownikach. Składała się ona z sześciu referatów. Wystąpienie prof. dra hab. Józefa Porayskiego-Pomsty (Warszawa) – *Słownictwo pochodzenia obcego w „Uniwersalnym słowniku języka polskiego” pod redakcją S. Dubisza* było próbą odpowiedzi na pytania, w jaki sposób charakterystyka słownictwa pochodzenia obcego pozwala zbadać siłę wpływu języków obcych na współczesną polszczyznę oraz zweryfikować sądy z tym związane, czy i w jakim stopniu zapożyczenia leksykalne są uzasadnione potrzebami poznawczymi i komunikatywnymi polskiej wspólnoty językowej, a także, w jakim stopniu opis zapożyczeń

leksykalnych sprzyja realizacji funkcji dydaktycznej, poznawczej, komunikatywnej i kulturotwórczej jednocześnie. Dr Krystyna Wilczewska (Toruń) w referacie *Staropolskie wyrazy o innym niż dziś znaczeniu* przedstawiła wnioski z badań nad powstającym *Słownikiem porównawczym dawnej i współczesnej polszczyzny* jej autorstwa. Na podstawie materiału zebranego ze *Słownika polszczyzny XVI wieku* wraz z kartoteką, *Słownika staropolskiego* oraz słownika Knapiusza zaprezentowała bogaty zbiór przykładów ukazujących różnorodne zmiany znaczeniowe, które charakteryzują słownictwo współczesne w porównaniu ze słownictwem dawnym. Dr Jolanta Migdał (Poznań) mówiła o słownictwie wygasającym w leksykografii. Autorka zebrała materiał opatrzony kwalifikatorami *dawne, przestarzałe, wychodzące z użycia* i *rzadkie* z pierwszego tomu *Słownika języka polskiego* pod redakcją M. Szymczaka (hasła na litery A–K), a następnie zestawiła go z danymi zawartymi w najnowszych słownikach ogólnych języka polskiego. Pozwoliło to na pokazanie, w jaki sposób słownictwo to jest obecne we współczesnej leksykografii. Dr Krystyna Długosz-Kurczabowa (Warszawa) wygłosiła referat *Słownictwo gwarowe w słownikach ogólnych języka polskiego (SJPDor – SJPSzym)*, w którym przedstawiła stanowiska redaktorów deklarowane we wstępach do obydwu słowników, sprawy terminologiczne, dotyczące słownictwa gwarowego, analizę materiału oraz wnioski. Z porównania wynika, że słownictwo gwarowe występuje w obu słownikach, zachodzą jednak różnice ilościowe i jakościowe w sposobie jego przedstawiania, które mają swe źródło w odrębności założeń metodologicznych obu redaktorów oraz wpływie zjawisk pozajęzykowych. Celem referatu mgr Agnieszki Piotrowskiej (Poznań) *Regionalizmy leksykalne w najnowszych słownikach języka polskiego* było przedstawienie miejsca słownictwa regionalnego we współczesnej teorii i praktyce leksykograficznej na podstawie pięciu słowników ogólnych języka polskiego. Niewiele haseł notowanych jest przez trzy do pięciu słowników, nieco więcej w dwu, a najwięcej jedynie w jednym źródle. Wskazuje to na fakt, że stopień powszechności słownictwa zróżnicowanego terytorialnie we współczesnej leksykografii jest raczej nikły. Mgr Ewelina Kwapien (Warszawa) w wystąpieniu *Słownictwo polszczyzny XIX wieku w słowniku S.B. Lindego i w „Słowniku języka polskiego” pod redakcją W. Doroszewskiego* próbowała odpowiedzieć na pytania: czy można wyciągać wnioski o tym, co dziewiętnastowieczne, na podstawie zestawienia informacji z tych dwu słowników, czy rzeczywiście można zestawić dane z tych słowników w taki sposób, by można było je potraktować jako podstawę badania słownictwa XIX w., oraz co w świetle jej badań jest typowe dla XIX w., jeśli chodzi o zasób leksykalny.

Obradom towarzyszyły prezentacje multimedialne i dyskusje nad podejmowanymi tematami.

Organizatorzy mają nadzieję, że to wydarzenie naukowe zapoczątkuje cykl stałych spotkań historycznojęzykowych na Uniwersytecie Warszawskim pod nazwą *Z dziejów słownictwa języka polskiego*, dotyczących stanu i przeobrażeń leksyki polskiej w różnych epokach, a także uwarunkowań funkcjonowania i ewolucji tego słownictwa.

Ewelina Kwapien
(Warszawa)

PIĄTY SŁOWNIK HOMONIMÓW

Polski rynek wydawniczy obfituje w słowniki. W ostatnich latach ukazało się wiele cennych opracowań leksykograficznych. Niestety pojawiają się też prace do tego stopnia niekonwencjonalne, że trudno opisywać je w sposób właściwy dla charakterystyki słownika. Do niekonwencjonalnych opracowań należy piąty w historii polskiej leksykografii słownik homonimów¹. Już sam tytuł słownika sprawia, że czytelnik nie wie, co znajdzie na kartkach solidnie wydanej książki. Jerzy Syjud² zdecydował, aby w jednym woluminie i pod wspólnym tytułem ukazały się dwa słowniki. W recenzji więcej uwagi poświęcono słownikowi homonimów, ponieważ podstawowym celem było porównanie tego słownika z wcześniejszymi opracowaniami leksyki tego typu³.

Słowniki poprzedza odautorski niewiele ponadstronicowy wstęp, który rozpoczyna zdanie: „*Słownik antonimów i homonimów* został pomyślany jako użyteczna pomoc językowa skierowana do szerokiego kręgu odbiorców pragnących posługiwać się językiem ojczystym w sposób komunikatywny, precyzyjny, stale wzbogacając przy tym swój zasób słownictwa”⁴.

Słownik antonimów i homonimów jest wspólną edycją słownika antonimów (strony od 9 do 81) i słownika homonimów (strony od 83 do 400). Nie wiadomo jednak, ile haseł znajduje się w pierwszej części, a ile w drugiej. We wstępie nie ma informacji na temat liczebności haseł w poszczególnych częściach. Notka umieszczona na okładce informuje, że „Słownik zawiera około 4000 haseł pogrupowanych alfabetycznie i opracowanych w przystępnej formie”.

Znaczna różnica objętości między obydwoma częściami wynika z różnic w budowie artykułów hasłowych. W pierwszej części książki na stronie mie-

¹ Polskie słowniki homonimów to: *Słownik polskich form homonimicznych*, red. D. Buttler, Wrocław 1984 (dalej: SPFH); D. Buttler, *Mały słownik homonimów polskich dla cudzoziemców*, Warszawa 1986 (dalej: MSHPdC); D. Buttler, *Słownik polskich homonimów całkowitych*, Wrocław 1988 (dalej: SPHC); J. Marchewka, *Słowniczek homonimów*, Toruń 1993 (dalej: SH).

² J. Syjud, *Słownik antonimów i homonimów*, Katowice 2004, s. 400 (dalej: SAiH).

³ Por. M. Majewska, *Polskie słowniki homonimów*, „Poradnik Językowy” 1998, z. 6, s. 27–41; przedruk w: M. Majewska, *Homonimia i homonimy w opisie językoznawczym*, Warszawa 2002, s. 113–126.

⁴ SAiH, s. 7 nlb.

ści się średnio 60 hasel. Można zatem przypuszczać, że słownik antonimów na siedemdziesięciu jeden stronach zawiera około 4260 artykułów hasłowych.

W części zatytułowanej *Homonimy* początkowych 40 stron mieści około 300 hasel. Można zatem przypuszczać, że materiał językowy przedstawiony w tej części to około 2360 artykułów hasłowych. Liczba ta nie odnosi się do opisanych hasel homonimicznych, których jest ponad dwukrotnie więcej. Liczba 2360 to szacunkowe wyliczenie homonimicznych form podstawowych umieszczonych w główce artykułu hasłowego.

W części zatytułowanej *Antonimy* znajdują się artykuły, które w zdecydowanej większości składają się z dwu wytluszczonych wyrazów. W niektórych hasłach oprócz antonimicznej pary został umieszczony po przecinku niewytluszczony trzeci, czwarty wyraz. Niestety nie ma informacji odautorskiej na temat zasad umieszczania trzeciego elementu hasła.

Przykład 1.

armia – **żołnierz**, pospolite ruszenie, banda
artysta – **amator**, dyletant, rzemieślnik
niefachowo – **fachowo**
karton – **butelka**
ortodoksyjny – **bezwyznaniowy**, liberalny
zeszyt – **kartka**

Autor zadbał o to, aby w porządku alfabetycznym pojawiły się oba antonimy. Są więc hasła: **amator** – **artysta**; **butelka** – **karton**; **żołnierz** – **armia**; **kartka** – **zeszyt**. Zasada ta nie jest jednak konsekwentnie stosowana. W słowniku nie ma spodziewanego hasła **bezwyznaniowy** – **ortodoksyjny**. Są natomiast hasła **bezwyznaniowy** – **religijny** oraz **religijny** – **bezwyznaniowy**, niewierzący, świecki.

W niektórych artykułach hasłowych parę antonimiczną tworzą wyraz i połączenie wyrazowe lub dwa połączenia.

Przykład 2.

nie mieć dzieci – **urodzić**
zostać w domu – **podróżować**
zostawić ślad – **przebrzmieć**
zwiększać tarcie – **smarować**, zmniejszać tarcie
życie doczesne – **życie wieczne**

Niewielka część hasel została zarejestrowana dwukrotnie. Powtórzenie hasła nie oznacza jednak, że w słowniku umieszczono pary antonimów, których pierwsze elementy są homonimami.

Przykład 3.

komórka – **organizm**
komórka – **pokój**
podróż – **siedzenie w domu**, zasiedzenie
podróż (jazda) – **włóczęga**, wędrówka
pokój – **komórka**
pokój – **wojna**
stary – **młody**
stary – **nowy**
suchy – **mokry**
suchy – **soczysty**

Autor nie wprowadził oznaczeń hasel homonimicznych w części *Antonimy*. W części *Homonimy* nie ma hasel *komórka* i *pokój*.

Podane przykłady świadczą o tym, jak bardzo brak odautorskiego wyjaśnienia, jakimi kryteriami kierowano się w doborze materiału. Umieszczona na okładce definicja w niewielkim stopniu rozjaśnia zasady, jakie przyjął autor: **antonimy** – wyrazy mające przeciwstawne znaczenie.

Niewiele również wyjaśnia wstęp: „Za antonimy natomiast przyjęto te wyrazy, które posiadają przede wszystkim odpowiednik w wyrazie o przeciwstawnym znaczeniu, nie ustalając szczegółowych dla nich kategorii selekcji”⁵.

Z dalszej części wstępu dowiadujemy się, że „[...] *Słownik* prezentuje siłą rzeczy indywidualny wybór leksykalny (nie wolny od kontrowersji), sugerujący Czytelnikowi możliwości słotwórcze tkwiące w tym zakresie. Ostatecznie to użytkownik języka zdecyduje o zaistnieniu homonimu czy antonimu, używając wyrazów w różnych kontekstach sytuacyjnych”⁶.

Wydaje się, że dla pewnej grupy zaproponowanych przez autora antonimów znalezienie właściwego kontekstu nie będzie łatwe, np.: **absolutyzm – relatywizm; błąd – bezbłądność; epika – liryka; fabryka – pracownia; gang – członek; intryga – jawność; jędrny – wiotki; kabina – pokój; strop – podłoga; ściana – wykusz; tandetny – kosztowny; twarz – mordą; unikać – spotkać; zrobić błąd – poprawić; zebrać – darować; ziarno – plon.**

Niekonwencjonalność metodologiczna dotyczy również drugiej części książki. Zamieszczona na okładce definicja nie budzi zastrzeżeń: **homonimy** – wyrazy mające jednakowe brzmienie, lecz odmienne znaczenie i etymologię. *Wstęp* pokazuje jednak, że autor interpretuje ją inaczej, niż to zwykło się robić w dotychczasowej praktyce leksykologicznej i leksykograficznej. Okazuje się, że używa on zamiennie określenia *homonimy* i *słowa wieloznaczne*. „Dobierając hasła do słownika, kierowano się przede wszystkim popularnością ich występowania oraz przydatnością stylistyczną w codziennych wypowiedziach. Dlatego zrezygnowano ze sztywnych kryteriów doboru słów wieloznacznych i o przeciwstawnych znaczeniach. Za homonimy przyjęto zatem te wyrazy, które posiadają przynajmniej dwa znaczenia funkcjonujące w obiegu językowym, nie precyzując warunku tożsamości, co pozwoliło umieścić w *Słowniku* wyrazy o tym samym znaczeniu zbieżne w postaci mówionej, jak i pisanej oraz różniące się graficznym zapisem”⁷.

Słownik rejestruje rzeczownikowe, przysłówkowe, przymiotnikowe i czasownikowe hasła homonimiczne.

Przykład 4.

akademik

1. słuchacz wyższej uczelni; student; 2. członek akademii – instytucji skupiającej uczonych lub artystów; 3. dom, w którym mieszkają studenci; 4. profesor wyższej uczelni.

pilnie

1. dokładając starań, nie szcędząc wysiłku, troskliwie, gorliwie, starannie; uważnie, bacznie; 2. pośpiesznie, szybko, niezwłocznie; terminowo.

⁵ SAiH, s. 7 nlb. – 8.

⁶ SAiH, s. 7 nlb.

⁷ Tamże.

winny

1. związany z winoroślą lub napojem alkoholowym z owoców winorośli; **2.** związany z czynem naruszającym normy prawne lub moralne.

żebrować

1. robić na czym żebra, np. nacinąć wgłębienia w drzewie, kamieniu itp.; **2.** dawniej żebrać.

Przytoczone przykłady pokazują, jak ubogie rozwiązania redakcyjne przyjęto w SAIH. W konstruowaniu artykułu hasłowego autor posługuje się wytłuszczeniem, numeracją arabską i podstawowymi znakami interpunkcyjnymi. Sporadycznie pojawia się druk rozstrzelony, którego funkcja nie jest jasna.

Patrząc na tę część SAIH, ma się wrażenie, że jest to słownik polisemów. Artykuł hasłowy składa się z wytłuszczonej główki i definicji numerowanych liczbami arabskimi. W żadnym ze znanych słowników nie spotkano takiego rozwiązania. Wprawdzie homonimy – zwłaszcza w nowszych słownikach – mają numerację arabską, jest ona jednak zawsze oznaczeniem kolejnych elementów układu homonimicznego. W praktyce oznacza to, że pojawia się ona przy powtórzonej główce hasła. Jeśli rejestrowany homonim jest polisemiczny, w jego opisie występują dwie numeracje arabskie. Pierwsza – umieszczona na przykład w indeksie górnym – odnosi się do homonimicznej główki hasła, druga do kolejnych znaczeń.

Przykład 5. Homonimy chorwackie⁸

poljski¹ polski; ~ **jezik** język polski

poljski² **1.** polny; ~ **cvijet** kwiat polny **2.** ~ **krevet** polowe; ~ **radovi** prace polowe

Innym stosowanym we współczesnej leksykografii rozwiązaniem jest umieszczanie numeracji homonimów w nawiasach.

Przykład 6. Homonimy włoskie⁹

barba (1) s. f. 1 broda *f*, zarost *m* [...] **2** (*fig.*) brodacz *m* [...] **3** (*est.*) broda *f* (*u zwierząt*) [...] **4** (*bot.*) *zwł. w pl* cieniutkie korzonki *pl* roślin [...]

barba (2) s. m. inv. (*setentr.*) wuj *m* [...]

Po numeracji kolejnego homonimu zamiast arabskiej numeracji znaczeń mogą znajdować się oznaczenia literowe. Odnoszą się one do kategorii gramatycznych i są stosowane, jeśli główka hasła może być reprezentacją różnych części mowy, np.: rzeczownika i przymiotnika.

Przykład 7. Homonimy włoskie

locatjvo (1) agg. (*dir.*) najemczy, lokatorski [...]

locatjvo (2) A agg. (*ling.*) miejscownikowy **B s. m.** (*ling.*) lokativus *m*, [...]

Rozwiązania graficzne przyjęte w SAIH, choć nie mają tradycji w leksykografii, nie wzbudzają jednak tak silnych kontrowersji, jak zawartość poszczególnych artykułów hasłowych. Początkowo starano się policzyć hasła zarejestrowane w omawianym słowniku. Jego lektura pokazała jednak, że wyniki takiego zliczania nie będą mogły być podstawą porównania materiału leksy-

⁸ Ł. Bednarczuk-Kravić, A. Hofman-Pianka, *Kieszonkowy słownik chorwacko-polski polsko-chorwacki*, Warszawa 2003.

⁹ *Uniwersalny słownik włosko-polski. Dizionario universale italiano-polacco*, pod red. M.K. Podrackiej, Warszawa 2004.

kalnego opracowanego w innych słownikach homonimów. Omawiane opracowanie wygląda jak słownik polisemów i w znacznej części jest nim. Podane poniżej przykłady to tylko mała próbka tego, co wypełnia 315 stron nowego słownika homonimów.

Przykład 8.

bohater

1. ten, kto odznaczył się męstwem, niezwykłymi czynami, ofiarnością dla innych;
2. główna postać w utworze literackim, filmie, operze itp.

drażek

1. niewielki, cienki pręt drewniany albo żelazny;
2. przyrząd do ćwiczeń gimnastycznych.

krata

1. krzyżujące się, przeplatające się pręty metalowe służące jako ochrona, zamknięcie, przegroda lub ozdoba;
2. wzór geometryczny na tkaninie powstały z krzyżowania się linii tworzących kwadraty lub prostokąty.

piruet

1. szybki obrót dookoła siebie, np. w tańcu – na palcach jednej nogi, w jeździe figurowej na łyżwach – na czubku łyżwy;
2. obrót konia na tylnych nogach z podniesionymi przednimi nogami.

palec

1. jeden z pięciu członków stanowiących zakończenie ręki lub stopy człowieka lub zwierzęcia;
2. część rękawiczki okrywająca palec;
3. element maszyny lub urządzenia w postaci krótkiego pręta do przekazywania ruchu innemu elementowi lub do ograniczania ruchu.

pogoda

1. całokształt zjawisk atmosferycznych występujących w pewnym okresie nad jakimś obszarem;
2. pora słoneczna, bez opadów;
3. równowaga ducha, spokój wewnętrzny.

żigolo

1. płatny partner do tańca w nocnych lokalach rozrywkowych;
2. młody mężczyzna czerpiący dochody ze stosunków ze starszymi od siebie, zamożnymi kobietami.

O niezrozumieniu przez autora istoty zjawisk homonimii i polisemii świadczy dobitnie hasło *para*, w którym podano pod wspólną główką oba homonimy w ich znaczeniach podstawowych i pobocznych. I tym razem nie komentuje się definicji poszczególnych znaczeń.

Przykład 9.

para

1. substancja w fazie gazowej, w temperaturze niższej od temperatury krytycznej;
2. dech, tchnienie;
3. dwie jednakowe lub podobne sztuki czego; dwa oddzielne przedmioty jednakowe i symetryczne, stanowiące pewną całość;
- 3.¹⁰ dwie osoby, najczęściej mężczyzna i kobieta, dwoje zwierząt, samiec i samica;
4. jeden przedmiot składający się z dwóch symetrycznych, złączonych części, mający nazwę w liczbie mnogiej.

Porównanie SAiH z dotychczasowymi słownikami homonimów pokazuje, że stanowi on swego rodzaju leksykograficzne minimum. Jest to jedyny słownik homonimów, w którym homonimy zostały umieszczone pod wspólną główką. Autor zrezygnował z kwalifikatorów, choć niekiedy widzi konieczność okre-

¹⁰ Błąd w numeracji powtórzono za oryginałem.

ślenia zakresu użycia danej jednostki. Robi to, rozpoczynając definicję od słowa *dawniej*, co czasami może prowadzić do nieporozumień (*żebrować* 'dawniej żebrać'). Informacji o ograniczonych zakresach użycia nie zamieszcza jednak konsekwentnie.

Czytelnik nie otrzymuje również informacji etymologicznych, gramatycznych¹¹ ani przykładów użycia. SAIH rejestruje niekiedy kolejne znaczenia homonimów. Trudno je jednak odróżnić od uznanych za homonimy polisemów. Różnice w budowie haseł homonimicznych obrazuje poniższa tabela.

Tabela 1. Budowa artykułu hasłowego w polskich słownikach homonimów¹²

główka	SPFH homoformy	MSHPdC homoformy i formy podstawowe	SPHC formy podstawowe	SH formy podstawowe	SAiH jedna forma podstawowa
kwalifikatory	-	+	+	+	-
etymologia	-	-	+	-	-
kwalifikacja gramatyczna	-	-	+	-	-
przykład użycia	+	+	+	-	-
definicja	nie zawsze	-	+	+	+
kolejne znaczenia homonimów	-	+	-	-	czasami
synonimy	-	-	-	+	+

Wydaje się, że omawiane słowniki zawarte w SAIH nie mogą być – wbrew zapowiedziom autora – „cenną pomocą w przeprowadzaniu ćwiczeń stylistycznych”¹³. Nie zmienia to jednak faktu, że powstał piąty słownik homonimów i zgromadzony w nim materiał językowy może być inspiracją do podjęcia kolejnej refleksji nad tym, co jest, a co nie jest homonimem.

Najważniejsza kwestia, która pojawia się po lekturze SAIH, dotyczy terminów naukowych. W różnych dyscyplinach powstały terminy mające jednakową postać foniczną i graficzną. Wydaje się, że problem nie dotyczy słowników specjalistycznych. Jest jednak ważnym zagadnieniem w słownikach ogólnych rejestrujących terminologię naukową. Wbrew pozorom nie jest to zjawisko marginalne. Warto więc zadać pytanie o to, czy jednakowo brzmiące terminy należące do aparatu pojęciowego różnych dziedzin nauki należy opracować jako opatrzone kwalifikatorami hasła homonimiczne, czy jako kolejne znaczenia polisemu.

Problem komplikuje się jeszcze bardziej, gdy taka jednostka semantyczna należy również do polszczyzny ogólnej.

Wspólna podstawa zapożyczenia i swego rodzaju podobieństwo znaczeniowe wynikające ze wspólnej etymologii skłaniają do budowania wielostopnio-

¹¹ Inaczej jest w haśle *alienacja*, które składa się j e d y n i e z główki i charakterystyki gramatycznej.

¹² Tabelę zbudowano na wzór tabeli zamieszczonej w: M. Majewska, *Homonimia i homonimy...*, op.cit., s. 118.

¹³ SAIH, s. 7 nlb.

wych haseł polisemicznych. Fakt, że bezpośrednio do polszczyzny takie jednostki mogły trafić jako zapożyczenia z różnych języków, oraz wysoko wyspecjalizowane znaczenie przemawiają za tym, aby rejestrować je jako homonimy.

Wydaje się, że trzeba również zadać pytanie na temat konieczności konsekwentnego stosowania jednego z wymienionych wyżej rozwiązań. Czy nawet wtedy, gdy terminy pochodzą z odległych dziedzin i odnoszą się w związku z tym do zupełnie innych zjawisk, można i należy je umieszczać w jednym haśle? Czy terminy z dziedzin pokrewnych, które opisują podobne zjawiska, należy zawsze umieszczać w oddzielnych hasłach? Jak w słownikach języka polskiego opisywać takie terminy, jak: *ablacja*, *adaptacja*, *aglomeracja*, *akceleracja*, *akceptor*, *akcydens*, *akt*, *aktualizm*, *aktywność*, *alimentacja*, *amortyzacja*, *analizator*, *asocjacja*, *aspekt*, *aspiracja*, *astragal*, *atrybut*, *autarkia* i wiele innych.

Małgorzata B. Majewska
(Warszawa)

INFORMACJE DLA AUTORÓW „PORADNIKA JĘZYKOWEGO”

Prosimy Autorów o nadsyłanie artykułów, rozpraw, recenzji publikacji językoznawczych oraz sprawozdań z konferencji, sympozjów i spotkań, ponieważ chcemy, aby „Poradnik Językowy” w szerokim zakresie informował o życiu naukowym w kraju i za granicą.

Uprzejmie prosimy wszystkich Autorów o przestrzeganie następujących zasad przy przygotowaniu maszynopisu:

- * Objętość artykułu nie powinna przekraczać 14 stron znormalizowanego maszynopisu (ok. 25 000 znaków ze spacjami), objętość recenzji zaś – stron 7 (ok. 12 000 znaków ze spacjami).
- * Prosimy o dołączenie do tekstu artykułu krótkiego (pół strony znormalizowanego maszynopisu, ok. 1000 znaków ze spacjami) streszczenia w języku polskim. Powinno ono zawierać: 1) uzasadnienie podjętych badań; 2) prezentację uzyskanych wyników; 3) omówienie zastosowanej metody badawczej. Te streszczenia po przetłumaczeniu na angielski będą też publikowane w elektronicznym czasopiśmie Akademii Nauk państw Grupy Wyszehradzkiej „The Central European Journal of Social Sciences and Humanities”.
- * W cudzysłowie podajemy tytuły czasopism oraz cytaty – jeżeli nie są wyodrębnione w inny sposób (np. inną wielkością pisma).
- * Kursywą wyodrębniamy wszystkie omawiane wyrazy, zwroty i zdania, ponadto tytuły książek i części prac, tzn. rozdziałów i artykułów, oraz zwroty obcojęzyczne wplecione w tekst polski.
- * Podkreślenia tekstowe oznaczamy spacją (druk rozstrzelony).
- * Znaczenie wyrazów omawianych podajemy w łapkach ‘ ’.
- * Prace należy dostarczyć w postaci wydruku (zgodnego z wersją elektroniczną) z dyskietką lub w dwóch egzemplarzach maszynopisu tradycyjnego.
- * Autorów przysyłających swoje prace po raz pierwszy prosimy o czytelne podanie imienia, nazwiska, tytułu naukowego lub zawodowego, nazwy i adresu reprezentowanego przez nich ośrodka naukowego, adresu prywatnego i numeru telefonu.

Redakcja nie zwraca tekstów niezamawianych

*

Wynagrodzenie autorskie sfinansowane zostało przez Stowarzyszenie Zbiorowego Zarządzania Prawami Autorskimi Twórców Dzieł Naukowych i Technicznych KOPIPOL z siedzibą w Kielcach z opłat uzyskanych na podstawie art. 20 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych.

Cena zł 10,00
w tym VAT 0%

INFORMACJA O PRENUMERACIE

„PORADNIK JĘZYKOWY”

Prenumeratę można zamówić od dowolnego numeru wpłacając odpowiednią kwotę na konto:

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Nowy Świat 4, 00-497 Warszawa, BANK MILLENNIUM SA, nr 39 1160 2202 0000 0000 4794 0315.

Prosimy o podanie na blankiecie przelewu w polu „tytułem” numeru, od którego jest zamawiana prenumerata.

Ceny „Poradnika Językowego” w roku 2005:

Prenumerata roczna (10 numerów) – 80,00 zł,

Prenumerata półroczna (5 numerów) – 45,00 zł,

Oplata za pojedynczy numer – 10,00 zł.

Wszelkie sprawy związane z prenumeratą prowadzi Dział Handlowy Wydawnictw Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Nowy Świat 4, 00-497 Warszawa, tel. (22) 55 31 333, e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl, faks: (22) 55 31 318.

Zamówienia na prenumeratę „Poradnika Językowego” przyjmują również: RUCH SA, Oddział Krajowej Dystrybucji Prasy, ul. Jana Kazimierza 31/33, 01-248 Warszawa.

Zamówienia należy składać w jednostce właściwej dla miejsca zamieszkania, przesłać pocztą, faksem bądź za pośrednictwem Internetu: www.prenumerata.ruch.com.pl

Oddział Krajowej Dystrybucji Prasy realizuje także prenumeratę ze zleceniem wysyłki za granicę: telefony 5328 816, 5328 819, 5328 731; infolinia 0 800 1200 29; wpłata na konto w banku PEKAO SA, IV O/Warszawa, nr 68 1240 1053 1111 0000 0443 0494 lub w kasie tego Oddziału.

Terminy przyjmowania prenumeraty:

na I kwartał do 5 grudnia roku poprzedzającego

na II kwartał do 5 marca

na III kwartał do 5 czerwca

na IV kwartał do 5 września

KOLPORTER SA, ul. Kolberga 11, 25-620 Kielce

GARMOND PRESS SA, ul. Sienna 5, 31-041 Kraków

Subscription orders for all magazines published in Poland available through the local press distributors or directly through the Foreign Trade Enterprise

ARS POLONA SA, ul. Obrońców 25, 00-933 Warszawa, Poland. BANK HANDLOWY SA, Oddział w Warszawie, PL 02 1030 1016 0000 0000 0089 5001 or **IPS, ul. Noakowskiego 10 lok. 38, 00-664 Warszawa, Poland,** tel. (48 22) 625 16 53, e-mail: ma@ips.com.pl